DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ORHAN ÇEKİÇ

İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E I

1920

teşkilatlanma

Sivas'tan Ankara'ya

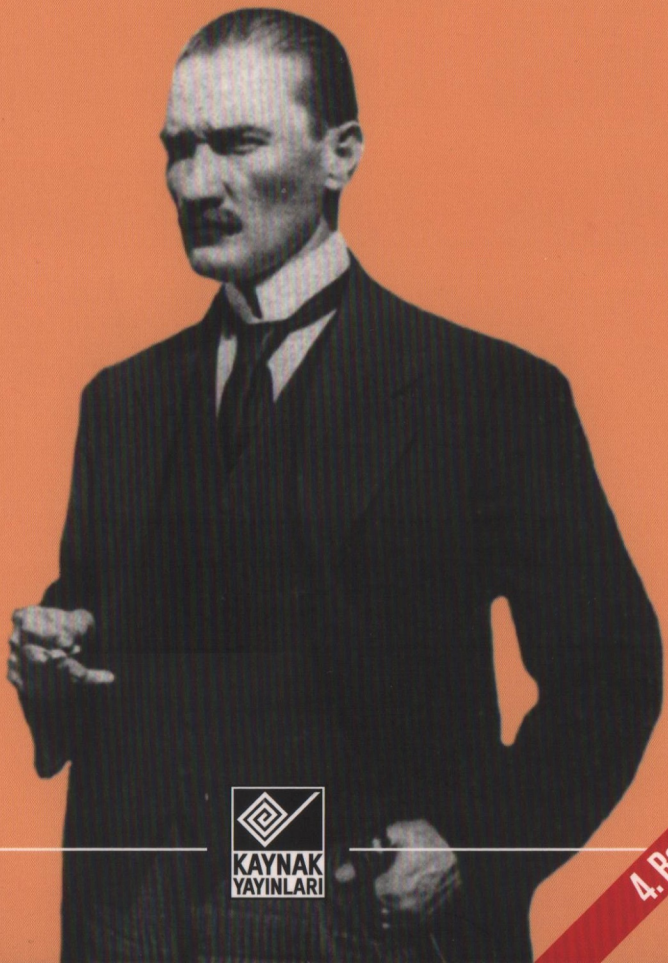

KAYNAK YAYINLARI

4. Basım

ORHAN ÇEKİÇ

İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E III

1920

teşkilatlanma

Sivas'tan Ankara'ya

Kaynak Yayınları No: 817
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-972-5

1. ve 2. basım: 2007, Cumhuriyet Kitapları
3. basım: Eylül 2015, Kaynak Yayınları
4. basım: Aralık 2017

Genel Yayın Yönetmeni
Erdem Ergen

Editör
Arif Bingöl

Redaktör
Gökçe Şenoğlu

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Bora Gürsoy

Baskı ve Cilt
Ertem Basım Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6
Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23
Sertifika No: 26886

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3
Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

ORHAN ÇEKİÇ, 1943 yılında İskenderun'da doğdu. İlk ve ortaokulu İskenderun'da, liseyi Burdur'da bitirdi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare ve Siyaset Bölümü'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı.

İş hayatına Japonya Büyükelçiliği'nde Kültür Ataşe Yardımcısı olarak başladı. Daha sonra özel sektöre geçerek IBM ve ITT gibi uluslararası şirketlerde üst düzey yönetici olarak çalıştı. *Sabah*, *Milliyet*, *Akşam*, Doğan Medya Grubu gibi gazetelerde ve kuruluşlarda yöneticilik yaptı.

Fiilen üstlendiği görev ne olursa olsun, 40 yıldan bu yana Cumhuriyet tarihimize ilişkin araştırmalarını aralıksız sürdürdü. Konferanslarda, hazırlayıp sunduğu TV programlarında yakın tarihimizi, Kurtuluş Savaşı'mızı, Atatürk'ü ve devrimlerini anlattı, anlatmaya devam ediyor.

Yakınçağ tarihimiz üzerine çok sayıda makalesi yayımlandı. "Son Üç Yüz Gün", "Büyük Taarruz", "Cumhuriyete Giden Uzun İnce Yol" gibi diziler yazdı. "Uluslararası Terörizm ve Ermeni Terörü" adlı yapıtıyla 1983 Şevket Bilgin Ödülü'nü kazandı. İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli adlı kitabı, Maltepe Üniversitesi'nde ders kitabı olarak okutuldu.

Yayımlanmış kitapları: *Prangalı Özlem (Şiirler)*, İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Kurtuluş Savaşı Belgeseli, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, *Mondros'tan İstanbul'a*, *Samsun'dan Erzurum'a/ Başlangıç, 1938/Son Yıl*.

ORHAN ÇEKİÇ

İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E III

1920

teşkilatlanma

Sivas'tan Ankara'ya

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

ÜÇÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZ 17

BİRİNCİ BÖLÜM
O, ARTIK SİVİL DEĞİL

ERZURUM KONGRESİ (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Hareketin Lideri Seçiliyor 25
Saray Tarafından Azlediliyor 30
Mustafa Kemal Paşa: "Sine-i Millete Dönüyorum..." 31
Mustafa Kemal, İngiliz Albayı Rawlinson'la Tartışıyor 33
Kongre Hazırlıkları 33
Erzurum Kongresi Toplanıyor 36
İkinci Damat Ferit Kabinesi İstifa Ediyor, Üçüncüsü Kuruluyor 41
Erzurum Kongresi Başkan ve Üyeleri 42
Mustafa Kemal ile Rauf Orbay'a Tutuklama Kararı 53
Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'in Tutuklanması Emrini Reddediyor 55
Erzurum Kongresi Sona Eriyor ve Bildirge Yayımlanıyor 58
Heyeti Temsiliye Seçiliyor 61
Erzurum Kongresi'nin Finansmanı 72

İKİNCİ BÖLÜM
GÖLGE HÜKÜMET

SİVAS KONGRESİ (4-11 Eylül 1919)

Doğu ve Batı Anadolu Teşkilatının ilk Teması 79
Sivas Kongresi Hazırlıkları 80

Sivas Kongresi'nin Önemi 91
Sivas Kongresi Toplanıyor 93
Manda Meselesi Görüşülüp Reddediliyor 97
Sivas Kongresi Başkan ve Üyeleri 100
Heyeti Temsiliye Üyeleri 107
Kongre Günlerinde Kürt Sorunu 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİDEN AMASYA

ANADOLU-İSTANBUL ÇATIŞMASI BAŞLIYOR

Merkezden Tayin Edilen Vali ve Komutanlarla Mücadele 119
Yabancı Devletlere Verilen Memorandum 124
Damat Ferit Paşa'nın İstifası ve İstanbul'un Uzlaşma Teklifi 125
İstanbul ile Anadolu Arasındaki Pazarlık 129
Amasya Protokolü (22 Ekim 1919) 135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ANKARA'NIN TAŞINA BAK

SİVAS'TAN ANKARA'YA

Meclisi Mebusan'ın Nerede Açılacağı Meselesi 141
Güney Anadolu'da Örgütlenmeler 142
Temsil Heyeti Ankara'da 143
Hacıbektaş'ın Önemi 147

BEŞİNCİ BÖLÜM
ULUSAL ANT

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ

Heyeti Temsiliye Ankara'da Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İtilaf Devletleri Arasındaki İlişkiler 157
Kuvayı Milliye Konusunda Görüş Ayrılıkları 168
170

Misakı Milli (Ulusal Ant) 173
Fransızlara Karşı İlk Başarı: Maraş Savunması (21 Ocak - 11 Şubat 1920) 175
İtilaf Devletleri'nin Baskısı ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi 178

ALTINCI BÖLÜM
SEVR'E HAZIRLIK

İSTANBUL RESMEN İŞGAL ALTINDA

İşgalin Gerekçeleri ve Gerçekler 191
İstanbul'un İşgali 194
İstanbul İşgal Ediliyor (16 Mart 1920) 196
Anadolu'da ve Trakya'da İşgale Karşı Tepkiler 202
İşgal Karşısında Saray ve Hükümet 206
Beşinci Damat Ferit Kabinesi ve Kuvayi Milliye'nin Asi İlan Edilmesi 209
Meclisi Mebusan "Görüşmeleri Erteleme" Kararı Alıyor, Vahdettin Meclisi Dağıtıyor 214

YEDİNCİ BÖLÜM
EGEMENLİK ULUSUN

ULUSAL MECLİSE DOĞRU

Meclis'in Açılma Hazırlıkları 223
Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı 231
TBMM I. Dönem Üyeleri 241

KAYNAKÇA 303

KİŞİ ADLARI DİZİNİ 309

Eşim Gülay'a sevgiyle...

ÖNSÖZ

Bu kitap, Türk Kurtuluş Savaşı'nın gerçeklerini, bir diğer ifadeyle bugüne dek yazılmadık yönlerini Osmanlı, İngiliz ve Türkiye Cumhuriyeti arşivlerindeki belgeler ışığında yazma gereği duyduğum için kaleme aldığım "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e" dizisinin üçüncü kitabıdır.

Dizinin ilk kitabı olan *Mondros'tan İstanbul'a*'da, Osmanlı Devleti adına Birinci Dünya Savaşı'na son veren Mondros Ateşkesi'nin hangi koşullarda ve nasıl imzalandığı ele alınmış, Saray'ın ve hükümetlerinin izlediği İngiliz yanlısı ve "tam teslimiyetçi" politikalar tüm arşiv belgeleriyle gözler önüne serilmiştir.

Dizinin ikinci kitabı olan *Samsun'dan Erzurum'a*'da ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderiliş nedenleri, birtakım uydurma anılara dayanılarak değil, devlet arşivlerinin tanıklığında incelenmiş ve Erzurum Kongresi açılıncaya kadar cereyan eden tüm yurtiçi ve yurtdışı olaylar aydınlığa kavuşturulmuştur.

Dizinin üçüncü kitabı olan, *Sivas'tan Ankara'ya*'da ise, Sevr Antlaşması'nı imzalayarak Anadolu'nun parçalanmasına rıza gösteren İstanbul hükümetinin bu onursuz duruşuna karşılık Mustafa Kemal'in arkasında tek yürek olan "kuvvacılar"ın kutsal isyanı ele alınmış, binlerce şehit ve gazimizin kanları pahasına gerçekleşen "kurtuluş" tüm ayrıntısıyla açıklanmıştır.

Bütün bu olayları yeniden yazma gereği nereden doğdu?

Son dönemde kimi Cumhuriyet karşıtları tarafından yazılanlardan öğrendiklerinizle, bu diziyi bitirdiğinizde gördüklerinizi kıyaslarsanız, bu sorunun yanıtını siz de verebilirsiniz.

Orhan Çekiç
Caddebostan/İstanbul
Temmuz 2007

ÜÇÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZ

"İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e" dizisinin ilk üç kitabı, 2007 yılında Cumhuriyet Kitapları'ndan çıkmıştı. Bu dizi ve dizinin devamı Kaynak Yayınları tarafından şimdi yeniden yayımlanıyor. Nitekim dizinin ilk kitabı *Mondros'tan İstanbul'a* 2014 yılında, ikincisi *Samsun'dan Erzurum'a* ise 2015 yılında yayımlandı ve büyük ilgi gördü.

Şimdi ise dizinin üçüncü kitabı *Sivas'tan Ankara'ya* elinizde bulunuyor. Bu kitabı "Lozan'dan Çankaya'ya" izleyecek. Böylece, Küçük Mustafa'dan Atatürk'e uzanan o ince uzun yolun izini süreceğiz. Karanlığa itilmiş, üstü örtülmüş veya çarpıtılıp yalan yanlış, sözde kanıtlarla tersyüz edilmiş ne kadar konu varsa, gün ışığına çıkartmanın gayreti içinde olacağız. Bir taraftan da "gerçek bir lider kimdir, nasıl olunur, siyaset adamı ile devlet adamı arasındaki farklar nelerdir, neden tek başına sandık hiçbir şey ifade etmez" gibi sorulara da örneklemelerle yanıt arayacağız.

Örneğin Adolf Hitler de, Benito Mussolini de kuşkusuz arkalarından kitleleri sürükleyen liderlerdi. İktidara da seçimle yani sandıkla gelmişlerdi. Şimdi insanlık onları nasıl ve neden nefretle anıyor da, örneğin Nelson Mandela gibi antiemperyalist bir özgürlük savaşçısına, eski alışkanlıklarını terk ederek derisinin rengine bakmaksızın böyle büyük bir saygı duyuyor?

Neden küçücük bir ada devleti olan Küba'nın lideri Fidel Castro, bugün dünyanın en saygın liderleri arasında en ön saflarda yer alabiliyor, dünyayı parmağında oynatan ABD gibi bir devi, nasıl bu saygınlık böyle dize getirebiliyor? Neden bu Castro, Küba'da hiçbir

yabancı devlet adamının heykelinin dikilmesine izin vermezken, bir tek Atatürk'ün heykelinin başkent Havana'ya dikilmesine izin veriyor? Küba neresi, Türkiye neresi? Castro'nun Atatürk'te bulup da, diğer hiçbir liderde zerresini göremediği cevher acaba nedir? Bu sevgi, saygı nereden geliyor?

Bu soruların yanıtlarını kısmen yine Castro'nun aşağıdaki şu sözlerinde bulabiliriz:

> "Atatürk, 1919'da Anadolu'dan düşmanları kovmak için Bandırma Vapuru'yla Samsun'a çıktı. Ve antiemperyalist bir savaş verdi ve zafere erişti. Biz, Atatürk'ün bu devrimci savaşından etkilendik esinlendik ve tam 40 yıl sonra, 1959'da Grandma Gemisi'yle Havana'ya çıktık. Ülkemizden emperyalistleri ve işbirlikçisi faşist Batista rejimini yıkmak için. Biz de zafere eriştik. Bizim ve tüm mazlum halkların esin kaynağıdır devrimci Kemal Atatürk. Sağdan sola doğru yazılan Arap harfli alfabeyi bırakıp, soldan sağa doğru yazılan Latin harfli abece'ye geçilen harf devrimi başta olmak üzere, bir dizi çağdaş ve aydınlanmacı cumhuriyet devrimlerini bu kadar kısa sürede biz asla başaramazdık. (...)"

Bir başka demecinde Castro şöyle diyor:

> "Bir katilin, bir hırsızın başbakan olduğu bir cumhuriyette, dürüst kişilerin yerinin ya mezar ya cezaevi olduğunu anlayabilmek zor bir şey olmasa gerek. Beni suçlayabilirsiniz, sorun değil: Tarih beni aklayacaktır."

Bugün bir dünya devi olan Çin ise, Atatürk'e aynı şekilde saygıyla bakıyor. Çin, tarih kitaplarında gençlerine dört devrimci lider öğretiliyor: Mao, Mustafa Kemal, Lenin ve Castro.

Atatürk'ü içlerine sindiremeyen kimilerinin, "...İyi ama bunlar hep komünist bloktan örnekler. Saygın Batılı ülkeler değiller ki!..." dediklerini duyar gibi oluyorum. O zaman yönümüzü Batı'ya çevirelim ve tek bir devletin görüşünü değil, tüm Birleşmiş Milletler'in kültür kolu olan UNESCO'nun, hangi gerekçelerle 1981 yılının bütün dünyada Atatürk yılı olarak anılması kararını aldığına bakalım. Dünyada 200'den fazla devlet ve kurucusu olduğuna göre, bu kurucuların büyük bir kısmının doğumunun veya ölümünün 100. yıl dönümleri de gelip geçiyor olduğuna göre, neden hiçbir devletin lideri için, 1981'den bu yana bu tarz bir anma ve/veya onurlandırma yapılmamıştır? Bu soru üzerinde düşünelim.

Ve bütün bunlara karşın, neden Atatürk'e, kendi kurduğu bu vatanda, son yıllarda, üstelik büyük çoğunluğu kamuda görev yapanlar olmak üzere, kişiliklerini yitirmiş yüzlercesi koro halinde saldırabiliyor? Nasıl oluyor da diplomalarından ya da akademik unvanlarından birazcık utanmayan bir yığın, büyük bir kin ve nefretle, acaba ne karşılığı gerçekleri saptırıp bu saldırılarını sürdürebiliyor? Bu nefretin kaynağı nedir, karşılığı nedir? Nasıl oluyor da Türk Tarih Kurumu gibi, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu gibi uzman kuruluşlarımız bu yoğun saldırı karşısında bu kadar sessiz kalabiliyor; üniversite senatolarımız da olup bitenleri duymazdan, görmezden gelebiliyor? Sahiden de bizler bu kadar mı ulusal kimliğimizden uzaklaştık?

İşgal dönemi Mütareke basınını aratan birtakım yazarlar, çizerler, TV program yapımcıları, her biri seçmece Cumhuriyet karşıtları... Tutundukları yeni mevziler sayesinde çok daha varlıklı olan, fakat aynı oranda da onurlarını yitirenler... Acaba yataklarınada vicdanları rahat olarak uyuyabiliyorlar mı?

Son 10 yılda yazdıklarıyla, çizdikleriyle, savunduklarıyla artık kayıtlara geçmiş ve oradan hiçbir zaman silinmeyecek olanlar; bütün bunlara karşın, kalemini de yüreğini de hiçbir bedel karşılığı satmayan, hiçbir tehdit ve baskıya boyun eğmeyen meslektaşlarının suratlarına nasıl bakacaklar? Gerçekten, önce bir üniversite hocası, sonra da bir yazar olarak çok merak ediyorum doğrusu. Kar kış demeden, 18 Aralık 1919 Perşembe günü iki otomobille, "devrime" yani Ankara'ya doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının gerçek vatansever duruşlarını -belki birazcık ders alırlar umuduyla- Atatürk karşıtlarına da sunuyorum.

Orhan Çekiç
Mayıs, 2015
Kartal/İstanbul

BİRİNCİ BÖLÜM
O, ARTIK SİVİL

~

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkarken kafasında yalnız kendinin bildiği iki temel fikir vardı: Birincisi, yurdu düşmanlardan kurtarmak; ikincisi ise, halk egemenliğine dayanan çağdaş bir devlet kurmak. Kurulacak olan bu devletin temeli halkın iradesine dayanacağı için, kışlalara gitmek yerine halk iradesinin temsil edileceği kongrelere gitmeyi tercih etti. İşte Erzurum'a da bu amaçla geliyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinin ikinci günü yapılan ilk toplantı (5 Temmuz 1919)

Soldan sağa, Münir Akkaya (Erzurum Valisi), Dr. Binbaşı Refik Saydam, Mustafa Kemal Paşa, Süreyya Bozyiğit, Mazhar Müfit Kansu

ERZURUM KONGRESİ
(23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Hareketin Lideri Seçiliyor

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919'da, akşam saat 20 sularında Erzurum'a geldi. Beraberindekiler 27 Haziran'da Tokat'tan yola çıkmışlar, maceralı bir yolculuktan sonra işte nihayet hedefe ulaşmışlardı. Kâzım Karabekir Paşa'yla kucaklaşırken üzerinden hâlâ atamadığı tedirginliği belli etmemeye çalışıyordu.

İstanbul hükümetinin Erzurum'a ulaşamaması için yol boyu kurduğu tuzaklar, aldığı tedbirler... Her an tutuklanma korkusu... Görevden azledildiğini, bundan böyle kimseye emir verme yetkisinin kalmadığını bildiren telgrafların Anadolu'da dolaşıyor oluşu ve bunun yarattığı tedirginlik...

Bir yandan işgalciler, diğer yandan da Rum Pontus çeteleri, eşkıya, asker kaçakları. Seyahat boyunca adeta mayın tarlasında yürüyor gibiydiler. Saatte ancak 15 km hız yapabilen hurda arabalarla tozlu yolları, eşkıya yuvası dağları korumasız bir şekilde aşarak ilerleyen kafile, saat 9.15'te Tokat'tan çıkmış, ancak öğlene doğru Yenihan'a ulaşmıştı.

İlk yaptıkları şey, yorgunluklarını atmak için kükürtlü kaplıcalara girmek olmuştu. Paşa'nın hayatı boyunca sol bacağında taşımakta olduğu romatizma yine azmıştı. Kaplıca suyu iyi geldi.

Daha sonra yola devam edilmiş ve ilk durak olarak Sivas'a ulaşılmıştı. Vali Reşit Paşa'nın nasıl davranacağı belli olmadığı için, Sağlık Başkanı Dr. Alb. İbrahim Tali (Öngören), önden Sivas'a gön-

derilmiş, bazı güvenlik tedbirleri alınmıştı. Bu yolla, Ali Galip engeli şimdilik Sivas'ta aşılmıştı.

28 Haziran'da Erzurum'a doğru tekrar yola çıkmışlar, öğlen yemek molasını Şerefiye'de vermişlerdi. Aksilikler bitmiyordu. Eşya taşıyan arabalardan biri Kozçukuru köyü yakınlarında çamura saplanmış, arabayı kurtarmak saatlerini almıştı.

Vatanı düşmandan kurtarmayı düşleyenler, küçücük bir arabayı çamurdan kurtarmak için saatlerce uğraş vermek zorunda kalmışlar, nihayet akşam 21.30 sularında Suşehri'ne varmışlardı. Hepsi yol yorgunuydu, yataklarına nasıl uzandıklarını bilememişlerdi.

Sabah saat 9.00'da Erzincan'a hareket edilmişti. Akşam saat 17'ye doğru, içinde Hüsrev (Gerede), Kâzım (Dirik), Dr. Refik (Saydam), Emir Subayı Muzaffer (Kılıç) ve Hayati Bey'lerin bulunduğu otomobil, Altkendi köyü yakınlarında yeniden çamura saplanmıştı. Daha önce Tepeköy yöresinde bindikleri aracın yayı kırılmış, o yüzden eşyaların taşındığı bu araca geçmişler, işimdi de çamura saplanmışlardı.

Geceyi böylece zorunlu olarak Refahiye'de, Altkendi köyü Muhtarı Şeyh Osman Efendi'nin evinde geçirdiler.

1 Temmuz sabahı 7.30'da Erzincan'a doğru tekrar yola koyulmuşlar, Çardaksız olaysız geçilmiş, böylece saat 13 sularında Erzincan'a ulaşmayı hesaplamışlardı. Eğer otomobilin benzini bitmese, içindekiler tam dört saat o temmuz sıcağında Erzincan'a doğru yürümek zorunda kalmasalar hesap tutacaktır ama gelin görün ki böyle bir aksilik yaşarlar.

Ertesi gün saat 9.30 sularında, Erzurum'a doğru hareket edilmiş, Ekşisu'da kısa bir mola verilmişti. Öğlen saatlerinde ise Mamahatun'a ulaştılar. Nihayet 3 Temmuz günü akşamı Erzurum'a ulaşınca derin bir nefes aldılar.

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve karargâh subayları, Vali Münir (Akkaya) Bey, Bitlis valiliğinden azledilen ve İstanbul'a dönmek yerine Erzurum'a gelip Mustafa Kemal'e katılan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Doğu Vilayetleri Ulusal Hakları Savunma Derneği (Vilayeti Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti) Başkanı Raif Efendi ve dernek üyeleri Paşa'yı karşılamak üzere Ilıca'ya gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde Padişah Fahri Yaveri Üniforması vardı. Oysa o günlerde Saray'ın kapıları birer birer yüzüne kapanmaktaydı. Beraberinde bulunan Rauf (Orbay) Bey, Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik) Bey,

Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Bozyiğit) Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve beraberindekiler tarafından son derecede sıcak ve içten karşılanmıştı.

Daha sonra hep birlikte İstanbul kapısından Erzurum'a girmişlerdi. Burada da bir askeri birlik ve büyük bir kalabalığın coşkun tezahüratıyla karşılanmıştı. Ama her şeye rağmen oldukça neşesiz görünüyordu. Artık yolun sonuna geldiğini, bu üniformanın da, bu yetkilerin de elinden kısa bir süre içinde alınabileceğini biliyordu. Kâzım Karabekir Paşa gereken güvenceyi yeniden verirken, "(...) Müfettişlikten, hatta askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım üzerine söz veriyorum. Size, müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr olurum (...)" diyordu. Ayrıca Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan 21 Haziran'da gönderilen bir telgrafı da Mustafa Kemal Paşa'ya göstermişti. Bu telgrafta şöyle deniliyordu:

Belge 1

"Harbiye, 21 Haziran 1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

Zatı âlilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya vekâleten tayininiz musammemdir (kararlaştırılmıştır). 15. Kolordu Kumandanlığı için yerinize kimin tevkilini (vekil olacağını) tavsiye edersiniz ve bundan başka oraca yaptığınız ileri mütalaa ve efkârınıza vakıf olarak takip etmek üzere Kolordu Erkânıharbiye-i Umumiye Reisliği'ne kimi teklif ediyorsunuz? Acilen inbasını (tebliğini) rica ederim.

Harbiye Nazırı
Turgut"

***

Hükümet daha 21 Haziran'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'yı görevden alma konusunda ciddi hazırlıklar içindeydi. Bu telgrafa Kâzım Karabekir Paşa'nın yanıtı ise, hiç de Saray'ın ve hükümetin hoşuna gitmemişti. Cevap şöyleydi:

Belge 2

"Erzurum, 22 Haziran 1919

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Hazretleri'ne

Aceledir.

Öteden beri acizleri hakkındaki teveccühü samilerinin şükrünü edadan âcizim. Şu aralık bendenizin Erzurum'dan ayrılmaklığım nakabil-i telafi vehameti mucip olacaktır. Kolordu'ya vekâlet edecek münasip kimse dahi yoktur. Büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahaneyle ortadan kaldırılması suretiyle daha kolay mahv ve münkarız edileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan eğer ahval-i sıhhiyesinin ifa-yı vazifeye mani olmasından başka bir sebep yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten infikâki (ayrılması) tehlikeli olacaktır. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Mustafa Bey vazifesini hüsnü ifa ettiğinden asaleten tayinini ve fakat başka erkânıharbim olmadığından daha kıdemsiz binbaşı veya yüzbaşı rütbesinde hiç olmazsa dört erkânıharbin süratle izamını (gönderilmesini) son derece istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir"

***

Böylece Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasının son derece tehlikeli olacağını söylüyor ve onun görevini devralma önerisini de reddediyordu. Karabekir Paşa bu yanıtını da Mustafa Kemal Paşa'ya göstermişti ve Mustafa Kemal Paşa'nın tedirginliği bir miktar dağılmıştı. Zaten bu gelişmeler onun için bir sürpriz değildi. Önünde sonunda böyle bir durumla karşılaşacağını biliyordu, çünkü tutumunda en ufak bir sapma ya da hükümete yakınlaşma görülmüyor, aksine giderek İstanbul'dan uzaklaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da hiç vakit kaybetmeden sıkı bir çalışmaya girişti. Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük bir binada ve geceleyin adeta gizli bir cemiyet kurmuşçasına ilk toplantısını yaptı, içinde bulunulan durumu anlattı, çıkış yolları konusunda kendi görüşlerini söyledi. Son cümlesi şöyleydi:

Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük bir binada geceleyin yapılan gizli bir toplantıda, Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele hareketinnin lideri seçiliyor (5 Temmuz 1919)
Soldan sağa: Süreyya (Bozyiğit), Münir (Akkaya), Dr. Refik (Saydam), Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev (Gerede), Rauf (Orbay) ve Kâzım (Dirik).

"Arkadaşlar, tek tedbir; hâkimiyeti milliyeye müstenit bilakayduşart müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktır."[1]

Mustafa Kemal Paşa hedefi böylece belirledikten sonra, sözünü şöyle bitirdi:

"Böyle bir büyük davayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve milli vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kati bir fikrim yoktur. Bu tayin hakkı bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir."

Vakit geç olduğu için, bu liderin kim olması gerektiği düşünülecek, karar sonradan bildirilecekti. Bu toplantıya Mustafa Kemal

1 Ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız ve şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmak ve bu hedefe ne olursa olsun ulaşmak.

Paşa dışında, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey, Süreyya (Bozyiğit) Bey, Albay Kâzım (Dirik) Bey, Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey ve Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Bey katılmıştı. Liderini arayan ihtilalin ilk hücre toplantısı, işte bu toplantı olmuştu.

Ertesi gün tekrar bir araya geldiklerinde lider belirlenmişti. Mustafa Kemal'in vereceği emirler kesinlikle uygulanacaktı.

Saray Tarafından Azlediliyor

7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan geceyarısı makine başına çağrıldı Mustafa Kemal Paşa. Karşısında Saray bulunuyordu. İstanbul'a dönmesi isteniyordu. Karşılıklı görüşme bir saatten fazla sürmüştü. Mustafa Kemal dönmeye razı değildi. Artık yolun sonuna geldiğini anlamıştı. "Kesinlikle reddediyorum, dönmeyeceğim (...)" deyince, Padişah'ın[2] yanıtı da kesin olmuştu. "O halde resmî vazifeniz sona ermiştir. (...)"

Aslında bu durumda sadece 3. Ordu Müfettişliği görevinden azlediliyordu. O ise hem bu görevden hem de canından çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini bizzat kendisi tüm vilayetlere, kolordulara ve mutasarrıflıklara şöyle duyurdu:

Belge 3

"Erzurum, 9 Temmuz 1919

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan milli savaş uğrunda milletle beraber, serbest surette çalışmaya resmî ve askerî sıfatım artık engel olmaya başladı.

Bu mukaddes gaye için milletle beraber sonuna kadar çalışmaya mukaddesatım adına söz vermiş olduğumdan pek âşığı bulunduğum yüksek askerlik mesleğinden bugün veda ve istifa ettim.

Bundan sonra mukaddes milli gayemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere milletin sinesinde bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu arz ve ilan eylerim.

Mustafa Kemal"

2 VI. Mehmet, bilinen adıyla Vahdettin.

Mustafa Kemal Paşa: "Sine-i Millete Dönüyorum..."

Mustafa Kemal, 9 Temmuz'da Padişah'a gönderdiği bir telgrafla askerlik görevinden de ayrıldığını, ama tüm çalışmaları boyunca Padişah'a ve Hilafet'e bağlı kalacağını saygıyla bildiriyordu.

Belge 4

"Erzurum, 9 Temmuz 1919

Mabeyin Başkâtipliği Aracılığıyla
Ulu Padişah Hazretleri'ne

Şimdiye dek gerek kutsal hükümdarımız ve gerek Harbiye Nezareti'yle yapılan yazışmalarımda ülke ve ulusun ve halifelik

Mustafa Kemal'in vilayetlere, kolordulara ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafın aslı

makamının karşılaştığı acıklı sonuçlara ve buna karşı duyulan üzüntüleri ve ulusal durumları bütün evreleriyle ve gerçekleriyle ilettim. Bunu yerine getirmekle kutsal duygularımın bana yüklediği en yüksek ve en vicdanlı görevlerden birini yapmış oldum.

Amaçlarımın ve eylemlerimin İngilizlerce yurt savunması biçiminde değil, başka biçimde yorumlanmasından dolayı hükümetimizin güç bir durum ve baskı altında kaldığı buyrulmuş ve bildirilmiş bulunuyor.

Yüksek hükümetin ve saltanat başkentinin gerçekte ne gibi baskı altında ve acı koşullar içinde bulunduğu yine kendimce ve bütün ulusça her yönüyle bilindiği ve açık olduğu, bu baskı ve tekelin daha çok büyümesine ve özellikle pek büyük doğruluk ve yurttaşlık bağıyla bağlı bulunduğum yürekten ve sevecen amaçlarının bozulmasına hiçbir yolla yandaş olamayacağım için yalnız görevimi değil, bütün övünmelerimi, yurt ve ulusumun ve kutsal padişahlık makamının güçlü ışığından ve yücelmesinden alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik yaşamımdan da ayrılma yoluyla özverilerimi iletirim.

Büyük saltanat ve halifelik orununun (makamının) ve yüksek ulusun yaşamımın son kertesine kadar içten bağlı bir bireyi gibi kalacağımı büyük yurttaşlık anlayışıyla sunar ve güvence veririm. Yüksek askerlik görevimden ayrıldığımı Harbiye Nezareti'ne ilettim.

Padişahımın rahatlık ve sağlığına dua ve her türlü kötülüklerden uzak kalmasını Büyük Tanrı'dan dilediğimi bilgilerinize arz ederim. Ferman.

Kulları Mustafa Kemal"[3]

* * *

Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik) hariç diğer karargâh subayları da istifa etmişti. Bu, maddi açıdan yoksulluğun ta kendisi anlamına geliyordu. İstanbul'dan yola çıkarken alınan üç aylık tahsisat çoktan bitmiş, hatta Sivas'tan Erzurum'a gelinirken, dört araba için gerekli benzin parası bulunamadığı için Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan Erzincan'a yeterli benzin göndermesini rica etmişti. 26 Haziran'da Karabekir Paşa şu telgrafı çekiyordu:

3 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 2, Nisan 1985, s.9.

"Sivas'ta 3. Ordu Müfettişliği'ne

350 kilo benzinin 25 Haziran tarihinde Erzurum'dan Erzincan'a yola çıkarıldığını arz ederim.

Kâzım Karabekir"

Mustafa Kemal, İngiliz Albayı Rawlinson'la Tartışıyor

İçilecek çayın içine şekerin bulunamadığı zor günler başlamıştı. Yine de Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da toplanabilmesi için büyük bir gayret gösteriliyordu, ama pek çok delegenin zamanında gelemeyeceği anlaşılınca, toplantı 23 Temmuz'a ertelenmişti.

Erzurum'da iki manga İngiliz askerinin başında bulunan Albay Rawlinson 9 Temmuz'da Mustafa Kemal'i evinde ziyaret ederek, Kongrenin açılmaması gerektiğini bildirmişti. Mustafa Kemal'in yanıtı sertti:

> "(...) Kongre mutlaka toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalaanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum. (...)"

Albay Rawlinson, hükümetinin bu kongrenin toplanmasına izin vermeyeceğini söylemesi üzerine Mustafa Kemal, "Ne hükümetinizden ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis mevzu olsun" demişti. Albayın, bu durumda kuvvet kullanarak toplantıya dağıtmak zorunda kalacaklarını bildirmesi üzerine de, "O halde biz de mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz. (...)" karşılığını vermişti. Kuşkusuz Rawlinson bu durumu derhal İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne rapor etmişti.

Kongre Hazırlıkları

Mustafa Kemal'in istifa ettiğinin ikinci günü, 10 Temmuz'da beklenmedik bir gelişme olmuştu. Mustafa Kemal, Rauf Bey'le durum değerlendirmesi yaparken Kurmay Başkanı Albay Kâzım da (Dirik) yanlarındaydı. Bir ara sükûnetle ayağa kalktı ve şu soruyu sordu:

"Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânım kalmadı. Müsaadenizle Kolordu

Kumandanı, Kâzım Karabekir Paşa'dan askeri bir görev isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emir buyurursunuz?"

Mustafa Kemal hiç beklemediği bu teklif karşısında sarsılmıştı.

"Yaaa (...) Öyle mi efendim? Peki, evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim" demişti. Karargâhındaki en üst rütbeli subayın ayrılmasına üzülmüştü. Oysa buna karşılık, bir gün önce 9 Temmuz'da yani istifasının hemen ertesi günü Kâzım Karabekir Paşa ziyaretine gelmiş, "hazır ol" vaziyetinde kendisini selamlamış ve "Ben ve Kolordum emrinizdeyiz! (...) Bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa, ifayı bir şeref bilirim! (...)" demişti. Mustafa Kemal'in böylece tüm kaygıları dağılmıştı.

13 Temmuz'da da Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e şu telgrafı çekiyordu:

> "Hizmetleri ve fedakârlığı bütün cihanca kabul edilmiş olan ve ordu ve milletin övünme sebebi bulunan zat-ı samilerinin istifaya mecburiyetlerinden dolayı şahsım ve kolordum son derece üzgündür. Yalnız mukaddes milli gayemiz için savaşmaktan hiçbir an geri durulmayacağı hakkındaki yüksek vaatleriyle teselli bulduğumuzu arz ile vatan ve milletimiz için her türlü çalışmada Cenabı Hakk'ın muvaffakiyetler ihsan buyurmasını diler ve kolordumun özel yüksek saygılarını takdim eylerim efendim.
>
> Kâzım Karabekir"

***

20 Temmuz'da ise Mazhar Müfit (Kansu) şu soruyu sormuştu:

"Başarı takdirinde, hükümet şekli ne olacak?"

Bu soruyu şöyle cevaplamıştı:

"Açıkça söyleyeyim: Hükümet şekli, zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır."

Aynı gün, yani 20 Temmuz 1919'da, Mustafa Kemal'in askerlikten ve resmî vazifesinden ayrılmış olması nedeniyle, Kâzım Karabekir 15. Kolordu Komutanlığı görevine devam etmekle birlikte, ek olarak 3. Ordu Müfettiş Vekilliği'ne atanmıştı. Karabekir Paşa bunun için bile Mustafa Kemal'in onayını almıştı.

Aynı gün (20 Temmuz), Damat Ferit'in isteği üzerine Dahiliye Nazırı, Erzurum valiliğine Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emretti. Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi'nin yanıtı çok ilginçti:

"Gücünüz yetiyorsa gelin siz tutuklayın."

Kongrenin açılış günü yaklaşıyordu. Yalnız teknik bir sorun kalmıştı: Erzurum Kongresi'ni Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği düzenliyordu ve bu kongre için illerden delegeler seçilmiş ve Erzurum'a gönderilmişti. Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın Kongreye katılabilmesi için iki delegenin çekilmesi gerekiyordu. Sonuç olarak Cevat Dursunoğlu ve Emekli Binbaşı Kâzım (Yurdalan) Bey'ler delegelikten 20 Temmuz günü istifa ettiler ve boşalan iki yere Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın seçilerek Kongreye katılmaları sağlandı.

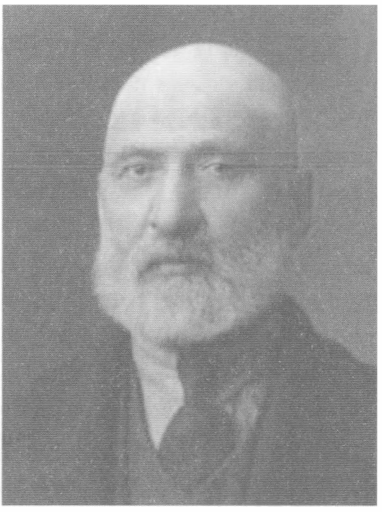

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti Başkanı Raif (Dinç) Bey

Öte yandan kongre başkanlığına kimin seçilmesi gerektiği konusunda da farklı görüşler tartışılıyordu. Kongrenin ordunun gölgesinde veya güdümünde yapılmadığını göstermek için, Mustafa Kemal veya Rauf Bey'in kongreye başkan seçilmemeleri gerektiği şeklinde bir görüş delegeler arasında kahve köşelerinde ve evlerde konuşulur ve tartışılır olmuştu. Oysa her ikisinin de askerlikle hiçbir ilişkisi kalmamıştı. Nihai sözü kongre açıldığında delegeler söyleyecekti.

Son anda bir başka sorunun farkına vardılar. Paşa, askerlikten istifa etmişti ama sırtından çıkarmak zorunda kaldığı üniformanın yerine giyecek bir sivil elbisesi yoktu. Satın alacak parası ise zaten yoktu. Çözümü Mazhar Müfit buldu. Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey'den ödünç bir elbise istendi. Sonunda vali beyin törenlerde giydiği Jaketatay[4] artık Mustafa Kemal'in Kongre boyunca giydiği elbise olmuştu. Başındaki fes de Mazhar Müfit Kansu'nundu.

İstanbul'dan ayrılırken annesi Zübeyde Hanım'ın verdiği 800 lira da tükenmiş, ordudan ayrıldığı için artık, maaşı da kesilmişti. Tüm karargâh beş parasız kalmıştı. Gerçi artık karargâh da yoktu ya!

---

4 Resmi ziyaret ve davetlerde erkeklerin giydikleri, arkası yırtmaçlı, etekleri uzun ve ön köşeleri yuvarlak kesilmiş ceket. (YN)

Erzurum Kongresi Toplanıyor

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyelerinden Hüseyin Avni (Ulaş)

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi tarafından ve Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti'nin işbirliğiyle düzenlenen Türk ulusal akımının ilk önemli kongresi, Vilayatı Şarkiye Kongresi, kararlaştırılan ilk tarihten 13 gün sonra, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü toplandı.

Neden böyle bir kongrenin toplanmasına gerek görülmüştü?

Bu sorunun yanıtını şu şekilde vermek mümkündür:

1. Doğu illerinde bir büyük Ermenistan kurulması ihtimalinin yarattığı kaygı,
2. Kuzey illerinde bir Pontus cumhuriyeti kurulmasıyla ilgili Rum ve Yunan davranışları,
3. İngiliz himayesi altında bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması yolundaki İngiliz-Kürt entrikaları,
4. İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkesi'ni çiğneyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini işgal etmesi,
5. Osmanlı başkentinin İtilaf Devletleri'nin fiili denetimi altında bulunması,
6. Yunanların Aydın ilinde giriştiği kırım hareketi,
7. Kuzeyde Rumlar, doğu ve güneydoğuda Ermeniler tarafından katledilme korkusu,
8. Anadolu halkının genel kaygı ve umutsuzluk duygusu.

Yani Doğu Anadolu halkı, Karadeniz'le birleşiyor ve Paris Konferansı ne karar alırsa alsın, İstanbul'da hükümet ne derse desin, Padişah hangi tutumda bulunursa bulunsun, İtilaf Devletleri'nin İzmir'de yaptıkları oldubittiye bu bölgelerde izin vermeyeceklerini ve bu topraklardan hiçbir şekilde hiç kimseye bir karış çakıl taşı bile verilemeyeceğini karara bağlamak üzere böyle bir kongreye gitmeye karar veriyordu.

Kongre saat 11'de, Erzurum delegesi Raif Efendi'nin başkanlığında açıldı ve kongre başkanlığı seçimlerine geçildi. Mustafa Kemal Paşa 38 oyla başkanlığa getirildi. Üç oy aleyhte çıkmış, dört delege de tarafsız kalmıştı.

Mustafa Kemal kürsüden şu konuşmayı yaptı:

Belge 5

ERZURUM KONGRESİ'Nİ AÇIŞ KONUŞMASI

Erzurum, 23 Temmuz 1919

"Sayın Delegeler;

Kongremiz heyet başkanlığına beni seçerek gösterilen güven ve sevgiye özellikle teşekkür ederim. Buna dayanarak birtakım açıklamalarda bulunmak isterim.

Efendiler!

Tarih ve olayların yönlendirmesiyle, kesin olarak içine düştüğümüz bugünkü kanlı ve kara kaygıları görmeyecek ve bundan kaygılanmayacak ve üzülmeyecek hiçbir yurtsever düşünülemez.

Genel Savaşın (Birinci Dünya Savaşı) sonlarına doğru uluslar ilkesine dayanan vaatler üzerine Osmanlı hükümetimiz de adaletlice bir barışa kavuşmak amacıyla ateşkes isteğinde bulundu. Bağımsızlık uğrunda namus ve yiğitliğiyle dövüşen ulusumuz, 30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkesle silahını elinden bıraktı.

Devletlerin tüzel kişiliği ve imza koyan delegelerin kişisel namusları güvencesi yükümlülüğünde bulunan bu ateşkes kâğıtları bir yana bırakılarak İtilaf Devletleri'nin askeri güçleri saltanatın başkenti ve halifeliğin yüce merkezi olan İstanbul'umuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle saltanat ve halifelik hakları, hükümet onuru, ulusal onurumuz saldırıya uğradı. Osmanlı uyruğundan olan Rum ve Ermeniler gördükleri kışkırtı ve yardımların sonuçlarıyla da ulusal namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak sonunda acıklı ve kanlı olaylara girinceye dek utanmazcasına saldırılara koyuldular. Ama derin bir acıyla açıklamalıyız ki, bu saldırılar, sekiz aydan beri, birbiri ardına iktidara geçen ulusal denetimden yoksun hükümetlerin, birbirinden kötü olarak güçsüz ve yeteneksiz uygulamalarından ve başkentte ve kimi basında görülen utanç verici açgözlülükten ve ulusal duyuncun (vicdanın) yadsınmasından ve ulusal güçlerin önemsenmemesinden yaygınlaşmıştır.

Belirtilen nedenler ve saltanat başkentinin de kuşatma altında ve tamamıyla denetime tabi kalması yüzünden artık bu ülkede kutsallıklara ve yazgıya sahip bir güç ve ulusal istencin (iradenin) kalmadığı çürük düşüncesi egemen olmuş ve cansız bir yurt ve kansız bir ulus nelere yaraşır görülüyorsa İtilaf Devletleri'nce onların uygulanmasına başlanmıştır.

Yurdun bölünmesi konu edilmiş ve Doğu illerimizde 'Ermenistan', Adana ve Kozan yöresinde 'Kilikya' adlarına Ermenistan, Batı Anadolu'nun İzmir ve Aydın yöresinde Yunanistan, Trakya'da başkentimizin kapısına kadar yine Yunanistan; Karadeniz kıyılarımızda 'Pontus' Krallığı ve ondan sonra kalan yurt parçasına da yabancı işgal ve koruyuculuğu gibi artık 650 yıldan beri bağımsız olarak saltanat sürmüş ve tarihsel adalet ve yiğitliğini zamanında Hindistan sınırına, Afrika'nın ortasına ve Macaristan'ın batısına kadar yürütmüş olan bu ulusun tutsaklığa, kölelik aşamasına indirilmesi ve sonunda bu devletin tarih sayfasını kapatarak hiç çıkamayacağı mezara gömmek için insanlık ve uygarlıkla ve en çok ulusallık ilkeleriyle bağdaşmayan düşünceler benimsenmiş ve uygun bulunmuş ve görülüyor ki, uygulama dönemi de başlamıştır.

Bu uygulamalar bu anda gözümüzün önünde acıklı bir biçimde sürüyor. İzmir, Aydın, Bergama ve Manisa dolaylarında şimdiye dek binlerle anaların, babaların, kahramanların ve çocukların akan temiz kanı, Aydın gibi Anadolu'muzun en gözde bir kentinin Yunanların acımasız ve yakıcı tahribatına kurban oluşu, değişik yurt parçalarının İtalyan vs. işgali altına alınışı ve içeriye doğru üzüntü veren bir biçimde göç edilmesi kuşkusuz Tanrısal ve ulusal uğraşa dokunmuştur.

Efendiler!

Bilinen gerçeklerdendir ki; tarih, bir ulusun kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman yadsıyamaz. Bu nedenle böyle bir eğreti perdenin arkasından yurdumuz ve ulusumuz zararına verilen kararlar, görüşler kesinlikle işlemez olacaktır! Ve işte bütün bu iğrenç baskılardan ve mutsuz beceriksizlerden tarihimize karşı uygun görülen haksızlıklardan üzülen ulusal duyunç (vicdan) sonunda uyanma seslerini yükseltmiş ve 'Ulusal Hakları Savunma' ve 'Ulusal Hakları Koruma' ve 'Ülkeyi Koruma' ve 'Başka Ülkeye Bağlanmama' gibi değişik adlarla ve ama aynı kutsallığın sağlanması ve korunması için oluşan ulusal gelişme, bütün yurdumuzda

artık bir elektrik ağı durumuna girmiş bulunuyor. İşte bu güçlü ağın oluşturduğu yiğitlik ruhudur ki, bu saygın yurt ve ulusun kutsal saydıklarını kurtarma ve korumaya dayanan son sözü söyleyecek ve kararını uygulattıracaktır.

Efendiler!

Özel ve genel durumlar konusunda hepimizce bilinen birtakım gelişmeleri burada yeniden anımsatmayı yararlı buluyorum.

a) Dört aydan beri Mısır'da ulusal bağımsızlığın kazanılması için pek kanlı olaylar ve karışıklıklar sürüyor. Sonunda İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya götürülmüş olan delegeler bırakılmış ve Paris Barış Konferansı'na gitmelerine olur vermek zorunda kalmışlardır.

b) Hindistan'da bağımsızlık için geniş ölçüde ayaklanmalar oluyor. Ulusal amaçlarına ulaşmak için bankalar, Avrupa kurumları, demiryolları bombalarla yıkılıyor.

c) Afganistan ordusu da İngilizlerin ulusçuluğu yok etme politikasına karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır oymaklarının da Afganlara katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerinin içeriye çekilmek zorunda kaldığını İngiliz gazeteleri açığa vurmuşlardır.

d) Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve yabancıların baskı ve yönetiminden bütün Arabistan ayaklanma durumundadır. Arabistan'ın her yerinde yabancı boyunduruğu reddediliyor. Yalnız gönenç (refah) ve ülke mutluluğu için yabancıların ekonomik, bayındırlık uygarlık araçlarından yardımlarına istek gösteriliyor. Bağdat ve Şam genel toplantıları her yere bu kararı yaymıştır.

e) Sonraları devletler arasında çıkan çıkar çatışmaları nedeniyle İngilizlerin Kafkasya'dan temelli çekilmesine karar verilmiş ve uygulama bir süreden beri başlamıştır. İtalyan birliklerinin Batum yoluyla Kafkasya'ya gelmesi kararlaştırılmışsa da İtalya'daki ve Kafkasya'daki iç durumlar nedeniyle bu kararın uygulanmasından korkuyorlar.

f) Ulusal bağımsızlıklarını kaygıda gören ve her yönden saldırı karşısında kalan Rus ordusu bu genel baskıya karşı bütün yurttaşlarının ortak gücüyle çarpışıp ve herkesin bildiği gibi bu gücü kendi yurtları içinde üstünlük kazanmış ve kendi üzerlerine yüklenmiş olan ulusları da etkisine almakta bulunmuştur.

g) Kuzey Kafkas, Azerbaycan ve Gürcistan birbirleriyle birleşerek ulusal varlıklarına karşı yürümek isteyen Denikin ordusunu savaşla baskı altına almış ve Karadeniz kıyısına sürmüştür.

h) Ermenistan'a gelince; bir yayılma düşüncesine kapılan Ermeniler, Nahçıvan'dan Oltu'ya değin bütün İslam halkına baskı ve kimi yerlerde soykırımı ve soyguncuklukta bulunuyorlar. Sınırlarımıza dek İslamları yok etmeye kararlı ve göçmeye zorlayarak doğu illerimiz üzerindeki amaçlarına doğru güvenle yaklaşmak ve bir yandan da 400 bin olduğunu söyledikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere yurdumuza sürmek istiyorlar.

Karadeniz'in batı tarafındaki olaylara gelince, Macar ve Bulgarlar ülkelerinin önemli bir bölümünü ellerine geçirmek isteyenlere karşı bütün ulusal varlıklarıyla çarpışıyorlar.

Meriç Irmağı batısında açıkçası Balkan Savaşı'ndan önce devletimizin beylik toprağı olan Batı Trakya'nın Bulgarlardan alınarak Yunanlara verilmesi Anlaşık (Müttefik/İtilaf) Devletler'ce kararlaştırılmış olmasından dolayı uygulama girişimleri başlamış ve Yunan işgal güçlerine karşı Bulgar ulusal güçlerince güçlendirilen Bulgar birlikleri Batı Trakya bölgesinde verdikleri savaşlar sonucunda birçok Yunan birliklerini kovmuşlardır.

Özel durumumuza gelince; daha İstanbul'dan çıkmadan önce ülke ve ulusun kurtuluş yolu konusunda birçok sorumlu kişiler ve yetkililerle görüşülmüştü. Başkentteki aydınların ve din ve devlete hizmetleri geçmiş yüce kişilerin çalışmaları değerli olmakla birlikte etki ve denetim altında kuşatılmış bir çevre, kendilerini sürekli korku ve yararsızlıkla üzmektedir. Her durumda yazgıya egemen bir ulusal yönetimin dokunulmaz bir yolla kurulması ancak Anadolu'dan beklenmektedir. Buna güvenildiğindendir ki bir ulusal topluluğun oluşmasını ve ancak gücünü ulusal istençten alacak sorumlu bir hükümetin kurulmasını istemek özellikle son zamanlarda başkentin hemen bütün düşünür grupları içinde bir saplantı halini almıştır.

Şurada acıklı bir gerçek olmak üzere belirteyim ki, ülkemizde bol yabancı parası ve birçok propagandalar görülüyor. Bundaki amaç pek açıktır ki, ulusal eylemi etkisiz bırakmak, ulusal amacı felce uğratmak; Yunan, Ermeni amaçlarını ve yurdun kimi önemli bölgelerinin işgalini kolaylaştırmaktır. Bununla birlikte her dönemde, her ülkede ve her zaman karşılaşıldığı gibi bizde de yüreği ve sinirleri güçsüz, anlayışsız insanlarla yurtsuz ve aynı zamanda gönenç ve kişisel çıkarını yurt ve ulusunun zararında arayan alçaklar da vardır. Doğu işlerini yürütmekte ve güçsüz yerleri arayıp bulmakta pek usta olan düşmanlarımız yurdumuzda bunu bayağı bir örgüt durumuna getirmişlerdir. Ama kutsal sayılanların kurta-

rılması amacıyla bütün ulus bu ulu yol ve çabasında her türlü engelleri, kesinlikle ve ne olursa olsun kırıp süpürecektir.

Bütün bu amaçları gerçekleştirmek için durmaksızın uğraşan soylu ulusumuzun içinde bir ulusçu birey gibi çalışmaktan doğan tat ve kıvancı burada şükran ve övünçle belirtirim.

En son olarak dileğim şudur ki, amaca ulaştıran Tanrı Hazretleri, pek sevgili Peygamberi orununa (makamına) bu kutsal yurdun sahip ve savunucusu ve ulu İslam dininin yükselticisi son gününe kadar sürekli bekçisi olan soylu ulusumuzu ve saltanat onurunu ve ulu halifeliği koruyan ve kutsal bildiklerimizi düşünmekle yükümlü olan topluluğumuzu başarılı buyursun!... Amin.

Mustafa Kemal"

*
* *

Daha sonra 14 gün sürecek olan bir maraton başladı. İtilaf Devletleri'nin, Saray'ın ve Hükümet'in gözü kulağı Erzurum'daydı.

Kongre, çalışmalara başladığını bütün yurda duyurdu. Bu haberin gazetelerde de yayımlanması istendi. Ayrıca Padişah'a bir bağlılık telgrafı çekilerek, Kongrenin açılış nedenleri anlatıldı.

İkinci Damat Ferit Kabinesi İstifa Ediyor, Üçüncüsü Kuruluyor

Sadrazam Damat Ferit 20 Temmuz Pazar günü yayınladığı bir bildiriyle bu kongrenin dağıtılması gerektiğini, çünkü Anayasa'ya aykırı olduğunu ilan etmiş, aynı gün de istifa etmişti. Amaç, kabinedeki bazı vekilleri tasfiye etmekti. Ertesi günü hükümeti kurma görevi yine kendisine verilmişti.[5]

Kongre Damat Ferit'in bu bildirisine 24 Temmuz'da cevap verdi.[6]

Kongre esas itibariyle bir Erzurum-Trabzon Kongresi niteliğindeydi. Erzurum ilinden 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 delege katılmaktaydı. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen az sayıda delegenin Erzurum'a gelmesine ise Elazığ Valisi Ali Galip engel olmuştu.

5 Bkz. Belge 6.
6 Bkz. Belge 7.

Erzurum Kongresi Başkan ve Üyeleri

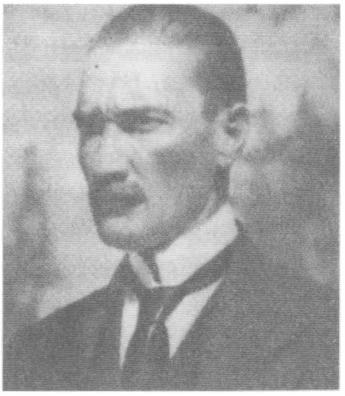

Kongre Başkanı
Mustafa Kemal Paşa

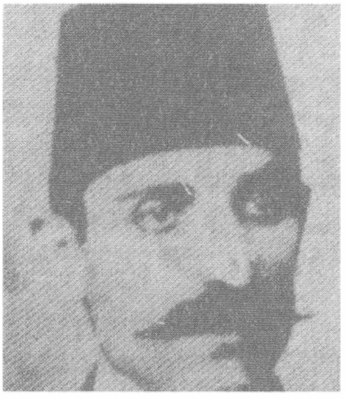

Abdullah Hasip Ataman
(Trabzon)

Ahmet Kulaç
(Trabzon)

Alemdarzade Tevfik Bey
(Erzurum)

Ali Naci Duyduk
(Trabzon)

Binbaşı Süleyman Bey
(Bitlis)

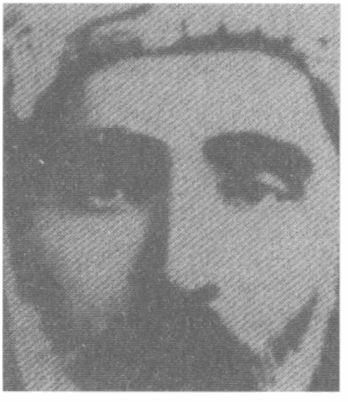

Cazim Bey
(Van)

Celil Şencan
(Sivas)

Cemal Bey
(Erzurum)

Cevat Dursunoğlu Bey
(Erzurum)

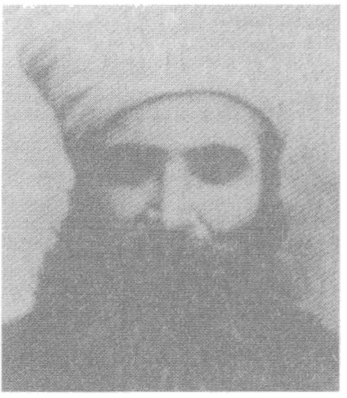

Fevzi Efendi
(Erzurum)

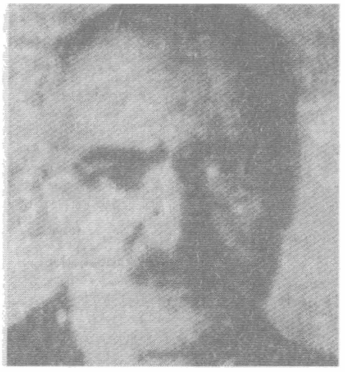

Feyzullah Moralı
(Sivas)

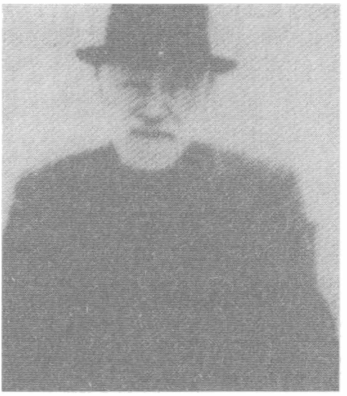

Hafız Cemal Efendi
(Bitlis)

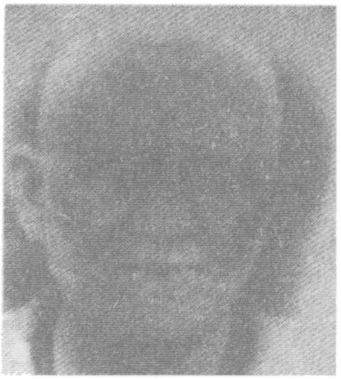

Hafız Mehmet Hilmi
(Bitlis)

Hafız Osman Fevzi Efendi
(Trabzon)

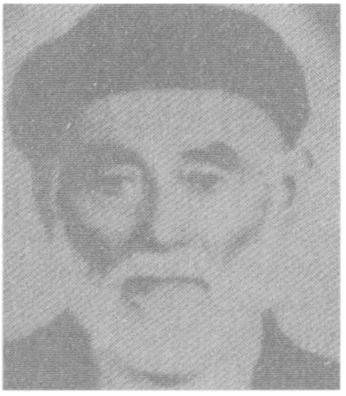

Hasan Fahri Efendi
(Trabzon)

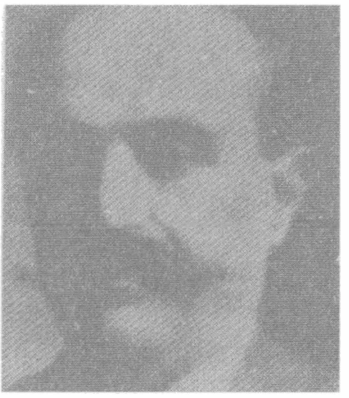

Hasan Remzi Serdar
(Trabzon)

Hüseyin Avni Abanozoğlu
(Trabzon)

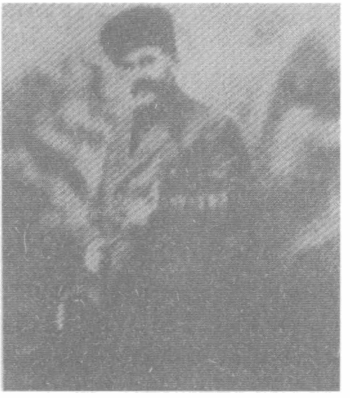

Hüseyin Avni Ulaş
(Erzurum)

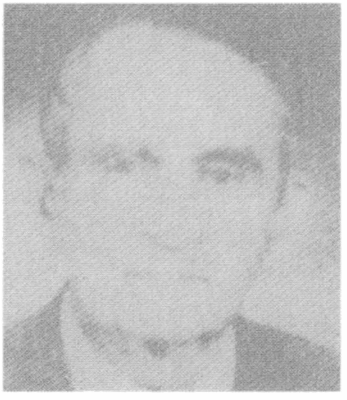

İbrahim Muhsin Elgen
(Trabzon)

İbrahim Süreyya Bozyiğit
(Sivas)

İzzet Eyüboğlu
(Trabzon)

Kağızmanlı Battal Bey
(Erzurum)

Kahraman Sabri Bey
(Erzurum)

Kâzım Yurdalan
(Erzurum)

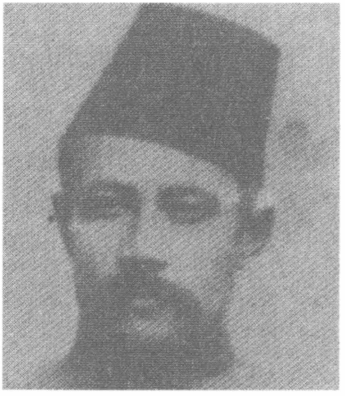

M. Sırrı Efendi
(Sivas)

Maksut Efendi
(Erzurum)

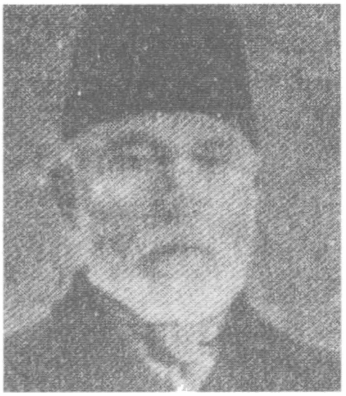

Mustafa Serdaroğlu
(Sivas)

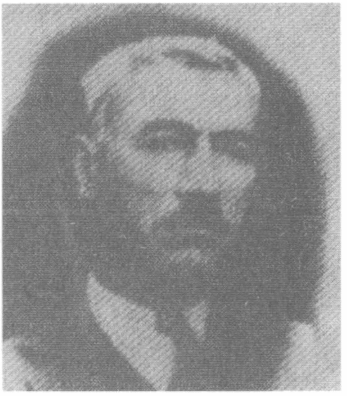

Nalbantoğlu İ. Hakkı Bey
(Erzurum)

Ömer Fevzi Bey
(Trabzon)

Raif Dinç
(Erzurum)

Rauf Orbay
(Erzurum)

Recep Efendi
(Sivas)

Rıfat Akın
(Sivas)

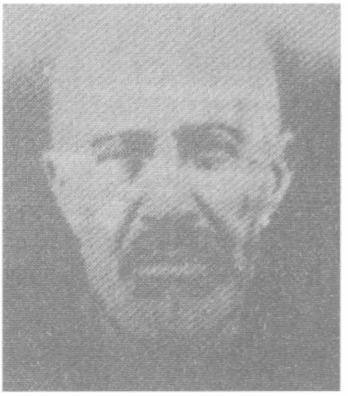

Sait Öztürk
(Erzurum)

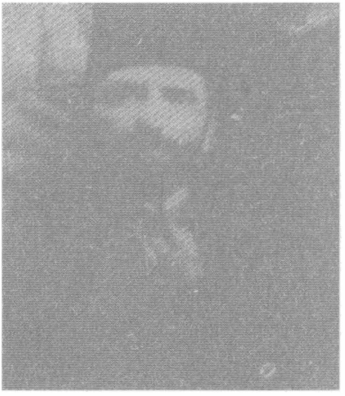

Servet Hacısalihoğlu
(Trabzon)

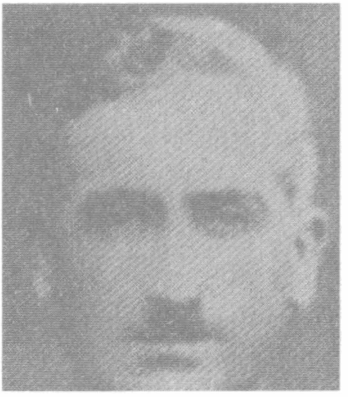

Süleyman Necati Bey
(Erzurum)

Tevfik (Alyanak) Bey
(Van)

Yazıcızade Sait Bey
(Erzurum)

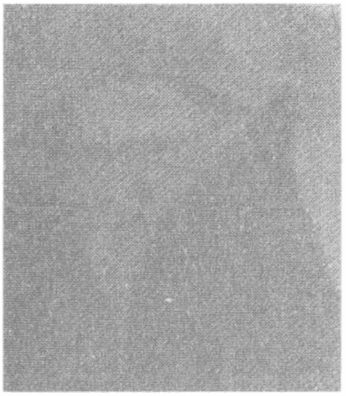

Yunus Bulut
(Trabzon)

Yusuf Ziya Başara
(Sivas)

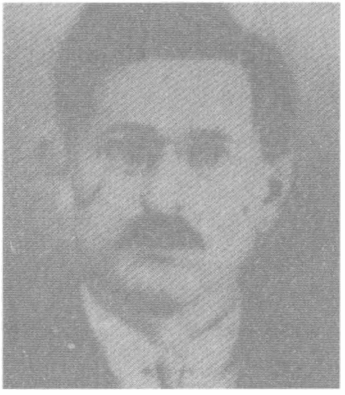

Yusuf Ziya Efendi
(Trabzon)

Zahir Pekindağ
(Erzurum)

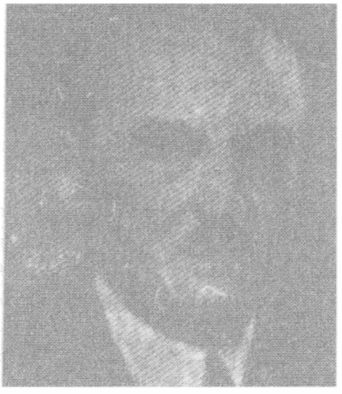

Zeki Kadirbeyoğlu
(Trabzon)

Erzurum Kongresi bu lise binasında,
Ermeni Sansaryan Mektebi'nde toplandı

Belge 6

Üçüncü Damat Ferit Paşa Kabinesi (21 Temmuz-30 Eylül 1919)	
Sadrazam	Damat Ferit Paşa
Şeyhülislam	M. Sabri Efendi
Dahiliye Nazırı	Adil Bey
Hariciye Nazırı	Damat Ferit Paşa
Harbiye Nazırı	Emekli Ferik (Korgeneral) Nâzım Paşa (13 Ağustos'tan itibaren Emekli Ferik Süleyman Şefik Paşa)
Adliye Nazırı	Mustafa Efendi
Bahriye Nazırı	Salih Paşa
Evkaf Nazırı	Hamdi Efendi
Maarif Nazırı	Sait Bey
Nafıa Nazırı	Abuk Ahmet Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Vekâleten Abuk Ahmet Paşa (11 Ağustos'tan itibaren Tahir Hayrettin Bey, 11 Eylül'den itibarense Ferik Hâdi Paşa)
Şûrayı Devlet Reisi	Vekâleten M. Sabri Efendi (11 Ağustos'tan itibaren Rauf Paşa)
Meclisi Vükelâ'ya Memur	Tevfik Paşa (Sandalyesiz Devlet Bakanı)

Belge 7

ERZURUM KONGRESİ BİLDİRGESİ

"Erzurum, 24 Temmuz 1919

Zatı Şahane'ye (Padişah Vahdettin'e), Sadrazama,
Belediye Reislerine, Derneklere, Sivil Yönetim Reislerine,
Büyük Komutanlara

Dün yayımlanan 23 Temmuz 1919 tarihli ajansta, Sadrazamın (Damat Ferit) Anadolu'da karışıklık çıktığına ve Anayasa'ya aykırı olarak Meclisi Mebusan adı altında toplantılar yapıldığına, Padişah'ın haklarına ve ülkenin yüksek çıkarlarına ters düşen bu hareketin yönetici ve askeri yetkililerce yasaklanması gerektiğine ilişkin illere ve bağımsız sancaklara bildirilen demecini toplantıda bulunan kongremiz önünde büyük şaşkınlık ve üzüntüyle söz konusu eyledik.

Ulu Tanrı'nın özel bir iyiliği olarak soylu ulusumuzun işlerin geleceğini iyice bilmesinden dolayı, en sessiz zamanlarda bile benzerine rastlanamayacak ölçüde sessizliğe ve güvene kavuşan ülkemizin hükümetimiz ile Anlaşık (İtilaf) Devletler arasında yapılan antlaşmanın 24. maddesi kapsamına alınmasını iyicesine kolaylaştıracak nitelikte bulunan demecin, devlet ve ülkenin kesin sorumluluğunu üstlenmiş olan Sadrazamın dilinden çıkışının ulusça bağışlanamayacağına ve doğurduğu acı sonuçların giderilemeyeceğine inanarak, gerçeklere ters düştüğü yabancılarca da onaylanmış bulunan bu sorunun, yetkili dille kesin olarak yalanlanmasını dileriz.

Ulu halifelik ve saltanat orununa (makamına) bağlı ve saygılı olacağını her yolla doğrulayan ve yenileyen ve geleceğin korkunçluğu önünde ulusal duyguları ve görüşleri ortaya koymak üzere toplanan ve temsilcisi bulundukları illerinizi her yönüyle temsil eyleyen Kongreyi Meclisi Mebusan niteliğinde göstererek, gerçekte bir yıla yakın süreden beri Anayasa'nın ilgili maddelerine sürekli aykırı davranan hükümetin, ulusa gerçekdışı suçlar yüklemesi, gerçeklerin ne denli değiştirildiğine somut bir örnektir.

Sivil yöneticilerin ve askerlerin ülkenin yüksek çıkarlarını koruyan kuruldan olması dolayısıyla, aynı amaca yönelik olan ulusal düşünce için ellerinden gelen kolaylığı ve yardımları göstermeleri

gerekirken, zorla yasaklama buyurmaları insanların zihinlerinde iyiye yorumlayamayacağı sorunlardandır. Ulus haklarını çiğneyen ve ulus politikasına ters düşen demecin düzeltilmesi ve yalanlanması ve durumdan Hükümet çevrelerinden Kongremize güven verecek biçimde bilgi verilmesini ve kamuoyunu inandırmak üzere Meclisi Mebusan'ın zaman yitirilmeden toplantıya çağırılmasını doğal hakkına dayanarak dilemekte söz birliği etmiştir sevgili Padişah'ımız.

Genel Kurul"

***

25 Temmuz'da Dahiliye Nazırı Adil Bey, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya şöyle demiştir:

"(...) Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın ve gerekse Rauf Bey'in girişimleri, her ne fikre ve niyete dayanırsa dayansın, memleketin yüksek menfaatlerine her halde aykırı ve zararlı olur. Görevli olmayanların -her kim olursa olsun- devlet işleri ve devlet işlemlerine asla hiçbir vesileyle kavuşturulmaması ve müdahalede ısrar edenlerin aynı şekilde -her kim olursa olsun- yakalanarak kanunun pençesine teslimiyle haklarında kanunen gerekecek işlemin yapılması (...)"

Benzeri talimatlar her yere gönderiliyordu. 26 Temmuz'da Karabekir'e Harbiye Nazırı tarafından Erzurum'da toplanan kongreye karşı ne yaptığı sorulmuştu. Karabekir tam bir soğukkanlılıkla, Kongre faaliyetini haklı bulduğunu, kendisinin de gereken kolaylığı gösterdiğini bildirmişti.

Mustafa Kemal ile Rauf Orbay'a Tutuklama Kararı

29 Temmuz 1919'da Vekiller Heyeti Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmelerinin mülkî memurluklara bildirilmesine karar verdi. Bu karar üzerine Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya şu telgrafı çekti:

Belge 8

"Harbiye, 30 Temmuz 1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in, hükümetin aldığı kararlara aykırı iş ve hareketlerinden dolayı, hemen yakalanmaları ve Dersaadet'e gönderilmeleri Babıâli'ce uygun görülerek bölgedeki memurlara gerekli emirler verildiğinden Kolordu'ca da ciddi yardımda bulunulması ve neticesi hakkında bilgi verilmesi rica olunur.

Harbiye Nazırı
Nâzım"

***

Kâzım Karabekir Paşa ise Harbiye Nazırına özetle şöyle cevap veriyordu:

"(...) Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve güzide askerî hizmetleri ve vatanseverliğiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade, bilhassa hürmetini kazanmış ve özellikle henüz 20 gün evvel memleketin yarısına komuta etmiş olan ve hal ve hareketlerinde vatani ve milli menfaatlere aykırı bir şey olmayan ve görülemeyen bir zatın tutuklanmasına bir kanuni sebep olmayacağını ve yukarıda arz ettiğim durum dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telakki edilmeyeceği cihetle Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasına hal ve vaziyetin asla müsait olmadığını arz eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral Kâzım Karabekir"

Kâzım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'in Tutuklanması Emrini Reddediyor

Belge 9

"Zata Mahsustur

Erzurum, 1 Ağustos 35 (1919)

Harbiye Nezareti'ne
30 Temmuz (Rumi) 1335 (miladi 1919),
Merkez idaresi 2733 şifreye

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükümetçe kararlaştırılmış olanlara aykırı fiil ve hareketlerinden dolayı yakalanmaları ile İstanbul'a gönderilmeleri hakkında mahalli memuriyetine emir verildiği cihetle Kolordu'ca da ciddi yardımda bulunulması emir buyuruluyor.

Hükümetin kararlaştırdığı şeylerin ve siyasetinin ne olduğunu bilemiyorsam da, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın fiil ve hareketlerinde vatan ve milletin maksat ve çıkarlarına ve mevcut kanunlara aykırı sayılabilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum. Adı geçen, memleket ve milletin saadet ve selametiyle ilgili her vatansever gibi yaşamaktadır. Pontus hükümeti kurma hülyasıyla Trabzon ve Samsun bölgesine göçmen adı altında akın akın silahlı Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin Büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü fecaat ve şenaatı yapmakta ve Sivas'a diye feryada devam ettikleri ve İtilaf Devletleri mensuplarının da bunlara gizli ve açık her türlü yardım ve arka çıkmada bulundukları herkesçe bilindiği ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile yayınlarıyla sabit olduğu halde, hükümetin varlığımız aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden habersiz durumda kalarak millete hiçbir ümit ve tatmin sesi vermemesi ve tam tersine en aydın ve en değerli kimseler ve kumandanların birer şekil ve bahaneyle millet arasından ayrılıp hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da silah ve sairenin alınması bilhassa tehlikeyi çok yakın gören ve namus ve hayat muhafazası endişesiyle çırpınan bu bölge halkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi birdenbire buraları da işgal edeceği ve bütün Müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hasıl ettir-

miştir ve bundan dolayı da milletin kendi kuvvetine dayanarak bu duygularını hükümete duyurmaya ve bunun için her fedakârlığı yapmaya ve her ümitten mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namusluca savunmaya karar vermiş olduğunu evvelce arz etmiştim; geçenlerde vukua gelen tüfenk, süngü kolu ve top kamalarının sevkine engel olan hallerde böyle bir azim ve kararın sonucu olduğuna şüphe yoktur.

Üçüncü Tümen Kumandanı Kaymakam (Yarbay) Halit Bey'in bile muhafaza altında sevkinin umumi efkâr (kamuoyu) üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de tümeninin engel olması ve isyanı sonucunu doğuracağını arz etmiştim. Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla seçkin askeri ve vatanseverce hizmetleriyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek fazla özel saygısını kazanmış ve bilhassa henüz 20 gün evvel memleketin yarısına kumanda etmiş olan ve hal ve hareketinde vatan ve millet menfaatlerine aykırı hiçbir şey hissedilmemiş ve görülmemiş bir kimsenin tevkifine kanuni bir sebep olamayacağı ve yukarıda arz ettiğim dolayısıyla halk ve ordu gözünde iyi bir hareket olarak telakki edilemeyeceği cihetle adı geçenin tevkifine ve kolorduca bunun için yardımda bulunulmasına hal ve durumun katiyen uygun olmadığını arz ederim.

Ve bilhassa da memleketi helak ve inkıraz (yok olma ve çökme) tehlikesinden kurtaracak biricik çarenin tevekkül (kadere boyun eğme) değil, ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı meydana koyma ve teyit etme kanaatinde olan doğu vilayetlerinde ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının namus kırıcı acılarını unutmuş bir tek insan ve bir tek aile bulunmayan bu çevrede böyle bir teşebbüsün yapılması değil, hissettirilmesi bile büyük fenalıkları doğurur.

Esasen günden güne daha açık ve pek geniş bir şekil almakta olan milli endişeyi tatmin edecek doğru ve duruma göre tedbirlerin alınması ve bunda bilhassa sizin gibi dindar ve pek namuslu tanınmış değerli bir devlet adamının nüfuzunu kullanması ve doğruya iletmesi pek yüksek ve tarihi olur. Herhalde bura hallerinin İstanbul'da ters telakki edildiğini (anlaşıldığını) zannediyorum. Hükümetin en sadık ve saygılı bir cüzü (bölümü) olduğuna katiyen şüphe caiz olmayan (gerekmeyen) ben, Anadolu'ya İstanbul'dan bu kadar yanlış ve hatalı bakışlarla bakılmamasını, çünkü bu bakış sonuçlarının çok acı ve pişmanlık verici olacağı kanaatini bu münasebetle tekrar arz etmeyi bir hamiyet borcu ve namus vazifesi

addeder ve bugün ben dahi şüphe ve meçhullük içinde bulunduğumdan genel siyasetimizden, hükümetin takip ettiği maksatlar ve kararlaştırdığı şeylerden haberdar edilmekliğimi istirham eylerim.

15. Kolordu Kumandanı
Tuğgeneral Kâzım Karabekir"

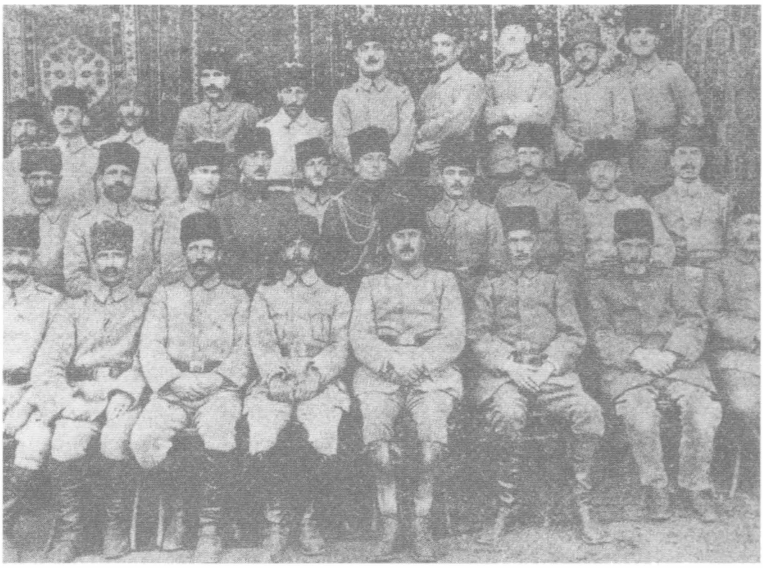

Kâzım Karabekir Paşa karargâh subaylarıyla

Erzurum Kongresi Sona Eriyor ve Bildirge Yayımlanıyor

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'in kısa bir konuşmasıyla sona erdi. Yayımlanan bildirge şöyleydi:

Belge 10

ERZURUM KONGRESİ BİLDİRGESİ

"Erzurum, 7 Ağustos 1919

Ateşkesin yapılışından sonraki günlerde, gittikçe artan antlaşmayı bozucu tutumlar ve İzmir, Antalya, Adana bölgeleri gibi ülkemizin önemli parçalarının eylemli olarak işgali ve Aydın ilinde[7] uygulanan dayanılmaz Yunan kıyımı, Ermenilerin Kafkasya'da sınırlarımıza kadar dayanan öldürme ve İslamları yok etme politikasıyla saldırı hazırladıkları, Karadeniz kıyısında Pontus devleti düşünü gerçekleştirme amacıyla hazırlıklar yapılması ve yalnızca bu amaçla Rusya kıyılarından akın akın göçmen adı altında yabancı Rumların, bu arada da silahlandırılmış eşkıya çetelerinin getirilmesi karşısında; kutsal yurdun bölünme ve dağılma kor-

7 O zamanki merkezi İzmir olan, şimdiki Aydın ve Manisa'yı da içine alan il.

kusunu gören ulusumuz, ulusal istence (iradeye) dayanmayan hiçbir hükümetin bu acılar ve kötülüklere çözüm olamayacağına, korkunç örnekleriyle inanmış ve birçok etkiler altında, belki de daha acıklı ve dayanılmaz kararlara boyun eğeceğinden kuşkuya düşmüş bulunmaktadır. Bundan ötürü kendini son kertede yakın ve kanlı korkular karşısında gören Doğu Anadolu illeri kutsal varlıklarını korumak amacıyla her yandan duyunçlardan (vicdanlardan) doğmuş derneklerin katılmasıyla son günlerde toplanan Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919 gününde çalışmalarına son vererek Tanrı'nın yardımıyla aşağıdaki kararları aldı:

1. Trabzon ili ve Samsun (Canik) Sancağı ile Doğu Anadolu illeri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis[8] ve bu bölgedeki bağımsız sancaklar, hiçbir neden ve gerekçeyle birbirlerinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılması olanaksız bir bütündür. Kaygıda ve kıvançta ortaklığı benimser ve geleceği hakkında aynı durumu amaç sayar. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirlerine karşı, karşılıklı bir özverilik duygusuyla doludurlar, soy ve toplumsal durumlarına saygılı ve öz kardeştirler.

2. Osmanlı ülkesinin bütünlüğü ve ulusal bağımsızlığın sağlanması, saltanat ve halifelik katlarının korunması için ulusal gücü etken ve ulusal istenci (iradeyi) egemen kılmak temel ilkedir.

3. Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesi ve işlerimize karışması (her türlü işgal ve müdahale), Rum ve Ermeni örgütleri amacının gerçekleştirilmesi benimseneceğinden, birlikte savunma ve direnme ilkesi benimsenmiştir. Politik bütünlüğü ve toplumsal dengeyi bozacak biçimde Hıristiyan azınlıklara yeni birtakım ayrıcalıklar verilmesi benimsenmeyecektir.

4. İstanbul hükümetinin bir devletler baskısı karşısında buraları bırakmak ya da savsaklama zorunda kalması olasılığına karşı halifelik ve saltanat katına bağlı, varlığı ve ulusal hakları koruyucu önlemler ve kararlar alınmıştır.

5. Yurdumuzda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin Osmanlı Devleti yasalarıyla pekiştirilen kazanılmış haklarına bütünüyle uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması, gerçekte dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve Anayasa'mızın gerekleri olduğundan, bu temel, Kongremizin genel kanısıyla da sağlamlaştırılmıştır.

6. Anlaşık Devletler'den, Antlaşma'nın yapıldığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi

8 O dönemde bu illere altı il anlamına gelen Vilayatı Sitte denilirdi.

Doğu Anadolu illerinde de ezici çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlarda bulunan, birbirlerinden ayrılmaları olanaksız öz kardeş olan dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu yurdumuzun bölünmesi kararından büsbütün ayrılarak varlığımıza, tarihsel, dinsel, sosyal haklarımıza saygı gösterilmesi ve böylelikle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesini beklerim.

7. Ulusumuz, insancıl ve çağdaş ülküleri yüce bilir. Teknik, endüstriyel ve ekonomik durumumuzun ve bize gerekli olanları iyice anlar, bundan ötürü devletimizin ve ulusumuzun içte ve dışta bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak koşuluyla 6. maddede belirtilen sınır içindeki ulusçuluk ilkelerine saygılı ve yurdumuzu ele geçirme amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, ekonomik, endüstriyel yardımını sevinçle karşılaşırız. Bu insanca ve adaletlice koşulları kapsayan bir barışın da ivedilikle gerçekleşmesi, insanlığın esenliği ve dünyanın rahatlığı adına ulusal isteklerimizin en önemlisidir.

8. Ulusların kendi yazgılarını kendilerinin çizdiği ve bu tarihsel çağda İstanbul hükümetinin de ulusal istence boyun eğmesi zorunludur. Şundan ki, ulusal istence dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara ulusça uyulmadığı gibi, bu kararların dışta da saygınlığı olmadığı ve olmayacağı şimdiye değin çıkan olaylar ve bu olayların sonuçlarıyla kanıtlanmıştır. Bundan ötürü, ulusun içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtulma yollarına kendisinin başvurmasına gerek kalmadan İstanbul'daki hükümetimizin hemen Meclisi Mebusan'ı toplaması ve böylelikle ulus ve yurdun geleceği hakkında alacağı bütün kararları Meclisi Mebusan'ın denetiminden geçirmesi zorunludur.

9. Yurdumuzun karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla ulusal duyunçtan (vicdan) doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleriyle oluşan kitle bu kez "Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Derneği" adında bir birlik durumuna getirilmiştir. Bu dernek her türlü particilik akımlarının tümünün dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin doğal üyesidirler.

10. Kongrece seçilen bir Heyeti Temsiliye onaylanmış ve köylerden başlayarak il merkezlerine dek olan ulusal örgütler birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır.

Kongre Kurulu"

Heyeti Temsiliye Seçiliyor

Ulusal direnişe önderlik edecek olan Heyeti Temsiliye'ye şu delegeler seçilmiştir:

Mustafa Kemal (Başkan), Rauf Orbay (Başkan Yardımcısı), Kâzım Karabekir, Bekir Sami, Cevat Raif Efendi, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, İzzet Bey, Sadullah Efendi, Hacı Musa Bey.

Mustafa Kemal, Kongrenin aldığı kararları telgraf ve mektuplarla, yöredeki sözü geçen aşiret reislerine ve liderlere derhal duyurur.[9]

Özellikle Kürt liderlere gönderdiği mesajlarda, "Ermenilere toprak verilmesinin gündemde olduğu, Kongrenin buna tümüyle karşı çıktığı, elbirliğiyle yapılacak bir mücadeleyle, bu sorunun da mutlaka aşılacağı" motifi işlenmektedir. Özellikle Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi'ye, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e, Necati Efendi'ye, Şırnaklı Hacı Osman Ağa Hazretleri'ne, Derşevli Ömer Ağa Hazretleri'ne, Muşaslı Resul Ağa Hazretleri'ne, Bitlis'te Küfrevioğlu Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne, Sadullah Efendi Hazretleri'ne, Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne, Norşinli Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne, Garzan'da aşiret reislerinden Cemil Çeto Bey'e göndermiş olduğu mektuplarda hep bu konu işlenmekte ve "esirgemeyeceklerine emin olunan yardımları" beklenmektedir.

Tüm Kongre boyunca Mustafa Kemal'in siyasi görüşleri şu mihver etrafında toplanıyordu: Türkiye'yi istiladan kurtaracak olan bağımsızlığa kavuşmak için Türk ulusu direnmelidir; bu direniş, tüm ülkeyi kapsayacak ulusal örgütlü aracılığıyla ulusal güçleri harekete geçirmek ve ulusal iradeyi egemen kılmakla başarılabilir. Osmanlı İmparatorluğu, gelinen noktada dağılmaya mahkûmdur. Türk ulusuna düşen görev ulusal sınırlar içinde bir devlet kurmaktır. Bu devlet ulusal iradeye dayanan bir hukuk devleti olacaktır ve Türk ulusu Batı uygarlığına yönelecektir.

İşte bu amaca ulaşabilmek için ilk adım atılmış ve Erzurum Kongresi'nden beklenen sonuç alınmıştı. Şimdi sıra tüm ülke ve tüm ulus adına yetki alıp, hedefe yürüme noktasına gelmiştir. Mustafa Kemal'in Erzurum'da işi bitmiştir. Şimdi sıra, o yetkinin kaynağına inmeye, yani Sivas'a gelmiştir. Yol parasını bir tedarik edebilseler, bir gün bile daha fazla kalmayacaklardır Erzurum'da. Ne var ki üç arabanın Sivas'a kadarki benzin parasını bir türlü denkleştiremedikleri için, bu işlere bakan Hüsrev Gerede büyük sıkıntı içindedir ve Sivas Mustafa Kemal'ini beklemektedir.

---

9 Bkz. Belge 16-25.

Belge 11

"Mektup

Erzurum, 9 Ağustos 1919

Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi Hazretleri'ne

Erzurum Kongresi'nin açılışı ve kapanışı dolayısıyla buyurduğunuz çok düzgün Arapçayla amaca uygun konuşmanız derneğimizce pek değerli anılar arasında saklanacaktır. Bulunacağınız yerlerden de güzel düşüncelerinizin doldurduğu mektuplarınızı almakla övüneceğim.

Ulu Tanrı hayırlı gezilerinizi kolaylaştırsın.

Amin.

Mustafa Kemal"[10]

* * *

Belge 12

"Telgraf

Erzurum, 9 Ağustos 1919

Trabzon'da Yarbay Halit Beyefendi'ye

Van valiliğine atanan Mithat Bey'le vapurdan çıkar çıkmaz ilişki kurunuz. Ulusal isteklere yarar sağlayıcı biçimde davranmayı üstleniyorsa kendisini bırakınız, üstlenmiyorsa hemen vapura bindirip geri İstanbul'a gönderiniz.

Mustafa Kemal

Ek: Erzurum valisiyle hiç ilgilenmeyiniz ve Erzurum'a gelmesine izin veriniz."[11]

* * *

10 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

11 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.133.

Belge 13

"Mektup

Erzurum, 10 Ağustos 1919

Mutki'de Oymak[12] Başkanı Hacı Musa Bey'e

Saygıdeğer Efendim;

2. Ordu Komutanlığı'nda bulunduğum sırada ve pek önemli durumlarda kurulan ilişkinin değerli anıları sürekli saklanmıştır. Sizin çok eskiden beri devlet, ulus ve ülke uğrunda özveriniz, seçkin hizmetleriniz, bütün yurtseverlerin övgüsündedir.

Bu arada, daha sonra Bitlis'in geri alınmasında orduya özellikle yaptığınız yardımların değeri, Mutki bölgesinin düşmana karşı yönlendirilmesinde gösterdiğiniz çaba ve çalışmaların önemi her zaman övücü dil ve şükranla anılmaktadır. Bu denli özverilerinizin sonucunda Tanrı'nın gücüyle, düşmanlarımızla yapmak zorunda kaldığımız antlaşma koşullarının hiç olmazsa gerçeğiyle uygulanarak bağımsızlık ve ulusal geleceğimizin güvencesini umarken çok acı ki, düşmanlarımızın bugün devlet ve ulusumuza karşı pek haince durum alarak ülkemizi bütünüyle parçalamak, İslam dünyası için yüzyıllardan beri kanlarını döken ulusumuzun egemenlik hakkını ve bağımsızlığını elinden alarak köle durumuna düşürmek için çalıştıkları, atalarımızın bıraktığı ana ülkede Ermenistan oluşturmaya uğraştıkları pek açık olarak görülüyor. Pek büyük üzüntülerle karşılanacak alçaklıklardandır ki, ulusun gücüne dayanmayı, istekleri için eylem birliği etmeyi gerçek yurt görevi bilmesi gereken İstanbul'daki hükümet de bütünüyle becerisizlik içinde (...) yönetimini, baskıları önünde çok şaşkın kaldığı düşmanlarımıza bırakıyor.

Yıllardan beri dünyaya özveri örnekleri vermiş pek namuslu ve erdemli ulusumuz, bu yeteneksiz ellerde pek yakında ne denli korkunç geleceklere gideceğini anlayarak ve iyice öğrenerek gezdiği yerlerde haklarının korunması, ülkelerinin savunması yolunda ulusal savunma ve dernekleri kurarak gerçekten çalıştıklarını bü-

12 Sözlüklerde "oymak" "aşiret"in karşılığı olarak verilmektedir. Oymak Başkanı Hacı Musa Bey, 1923 yılının Mayıs ayında gizlice kurulan "Kürt Azadi Derneği" toplantısına da katılmış, sömürgeci devletlerin desteğini alarak 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması'na katkıda bulunmuştu. Bkz. Uğur Mumcu, "Şeyh Sait Ayaklanması", *Cumhuriyet*, 1991 (yazı dizisi).

yük özgüyle gördüm. İşte, bu durum ve koşullar içinde asker olarak sınırlı çalışmaktan çok, ulusun kucağında yurttaşlarımla birlikte sıradan bir kimse olarak ülkemin mutluluk ve bağımsızlığına çaba göstermeyi, onun için ölünceye dek çalışmayı daha yararlı görerek tutkunu olduğum askerlikten ayrıldım. Doğal olarak bu yurt çalışmasında sizin gibi pek değerli yurttaşlarımızın yardım ve ortaklık buyuracaklarına sarsılmaz güvenim vardır.

Sözünü ettiğim savunma derneklerinin katkısıyla ulusu birleştirmek, varlığımıza saldırmak isteyen düşmanlarımıza karşı güçlü bulundurmak amacıyla Erzurum'da bir kongre düzenlenmiştir. Görüşmeler ve kararları konusunda Celal Bey[13] kardeşimiz ayrıntılı bilgi vereceğinden bu konuda sözü uzatmayı gereksiz görüyorum.

Ancak şu denlisini söyleyeyim; gerçekten ulusumuzun bağımsızlığı ve ülkemizin bütünlüğü yolunda kurulan birliği, dış ve içe karşı temsil için Kongrece bir Heyeti Temsiliye seçildi. Siz de, Kongrenin oybirliğiyle Heyeti Temsiliye üyeliğine seçildiniz. Bu arada sizi öven olarak ben de bulunduğum gibi deniz işleri eski nazırı, Hamidiye Kahramanı Rauf Beyefendi kardeşimiz de birliktedir. Ülkemizin kurtuluş ve esenliği için el ele vererek çalışacak bir ortam oluştuğundan gerçekten pek büyük sevinç duymaktayım. Celal Bey kardeşimizin size getireceği tüzük gereğince sizden örgüte sıcaklık verilerek hiçbir kimsenin önleme ve engellemesine izin verilememesini ve kutsal amacın sağlanması yolunda yardımcı olacağını ummakta olduğum sivil ve askeri görevlilerin karşı eylemi görüldüğü zaman, ulusun istenç ve egemenliğinin gösterilmesi gerektiğini sizden ayrıca umar ve dilerim.

Burada olduğu gibi aynı amaçla Sivas'ta ve bütün ulusun temsilcilerinden oluşan bir genel Kongre toplanmak üzeredir. (...) birkaç günece (güne kadar) özellikle bunun için Sivas'a gideceğim. Kongrenin sonunda yeniden Erzurum'a döneceğim.[14]

Erzurum'da sizinle onurlanırım. Bunun için uygun zamanda size telgrafla bilgi vererek kesinlikle onurlandırmanızı dileyeceğim. Oradaki işlerimizin sizin burada uzun süre kalmanıza engel olacağını biliyorsam da, ulusun sizlerden beklediği hizmetin önem ve kutsallığı karşısında az da olsa katlanılacağına güveniyorum. Sanırım bir kez görüştükten sonra bu durumun da bir çözümünü

13 Erzurum Kongresi'nin Hınıs delegesi.

14 Annesine de daha önce yazmış, İstanbul'a döneceği umudunu vermişti, ama dönemedi. Sivas Kongresi sonrasında ise İstanbul'la yoğun çekişmeye girildiğinden Erzurum'a dönemedi.

düşünür, buluruz. Dileklere kavuşturan Ulu Tanrı Hazretleri'nden ülke ve ulusumuz için hayırlı sonuçlar diler ve sizlerin gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal"

⁂

Belge 14

"Mektup

Erzurum, 12 Ağustos 1919

Necati Efendi Biraderimize[15]

Üç Sancak'taki[16] İslam Derneği'nin sizdeki güven belgesi ilgimizi çekti.

Size gösterilen güven çok yerindedir. Siz Doğu Anadolu'nun Erzurum'da yaptığı kongrede delege olarak hazır bulunmuş olduğunuzdan Kongrenin saptadığı ilkelere, iç durumlara ve tüzüğe ve özellikle Osmanlı topraklarından olan Üç Sancak'taki kardeşlerimiz konusunda Kongre Kurulu'nun ne denli çok duygulandıklarına yakından tanık oldum. Bugün var olan birtakım nedenler ve bölgedeki politik durumun çok yakında son bulacağı doğrultusundaki kanıyı öğrendiniz. Bütün bu görüşleri Üç Sancak'taki İslam kardeşlerimize anlatıp ve ona göre gereken koşullara hazır olmalarını söyleyiniz ve ileride uygun koşulların, güvenlik düzeninin sağlanması beklendiği ve bunun da hayırlı işlere neden olacağı bu belgeyle doğrulanır.

Mustafa Kemal
Hüseyin Rauf
Raif (Hoca Raif Dinç)"[17]

⁂

15 Erzurum'da çıkan *Albayrak* gazetesinin sahibi Süleyman Necati (Albayrak).

16 Şimdi ayrı ayrı il olan Kars, Ardahan, Artvin birer sancaktı. "Üç Sancak" karşılığı olarak Arapça "Elviye" ile "selase" sözcüklerinden oluşan "Elviye-i Selase" tabiri kullanılırdı.

17 *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.7, sayı 19, 1990, s.156.

Belge 15

"Mektup (Özel)

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Şırnaklı Hacı Osman Ağa Hazretleri'ne,
Derşevli Ömer Ağa Hazretleri'ne
Musaşlı Resul Ağa Hazretleri'ne

Yurtsever Efendim;

Sizlerin yüksek halifelik ve saltanata olan bağlılığınız ve kutsal yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kesinlikle yanaşmayacağınız herkesçe bilinmektedir. Bugüne değin gösterdiğiniz erdemlilik belirtilerini yakından bildiğimden, sizi ülke ve ulus için yaşamlarını veren yurtseverlerin başında göreceğimden kuşkusuzum.

Erzurum Kongresi'nce düzenlenen bildirge ve tüzüklerden yeterince sunuyorum. Örgütün o yörece hızlı ve kolayca kurulması ve zararlı düşman görüşlerine kesinlikle engel olmak konularında etkinliklerinizi ve çabalarınızı büyük güvenle beklediğimi belirtir, gözlerinizden öperim efendim.

3. Ordu eski müfettişi
Mustafa Kemal"

⋆
⋆ ⋆

Belge 16

"Mektup

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Bitlis'te Küfrevioğlu Şeyh Abdulbaki Efendi Hazretleri'ne

Erdemli Efendim,

Bitlis'te olduğunuzu sanıyorum. Aldığım bilgiler üzerine bu sanım kesinleşti. Yüce halifelik ve saltanatın, ülke ve ulusumuzun içinde bulunduğu güç durumları bilmektesiniz. Sizi, öven ben, ulusumuzun bugünkü yıkıklığın içinden çıkacağı güne dek ulusla birlikte ve ulusun içinde çalışmaya kendimi adamaktan başka yurtseverlik belirtileri olmayacağı kanısıyla askerlikten ayrıldım. Nedeni ise, resmi orunum (makamım) ve sanım buna engel oluyordu.

Bugün için biricik kurtuluş yolu ulusun birliğini bütün dünyaya göstermek ve kutsal haklarımızı, ulusun gücüyle kurtarmaktır.

Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan ilkeleri sunuyorum. O yörece gereğine başvurularak, düşmanlarımızın her zararlı aşılamalarına engel olunması siz yurtseverlerden beklenir. Saygılar ve sevgiler sunarım efendim hazretleri.

3. Ordu eski müfettişi Mustafa Kemal"

***

Belge 17

"Mektup

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Eski Milletvekili[18] Sadullah Efendi Hazretleri'ne

Saygıdeğer Efendim,

Yüce halifelik ve saltanatın gördüğü baskıyla ve ulusumuzun düşmanlarımızca kıpırdayamaz edilmek istenildiği acıklı gelişmeyi bilmektesiniz. Bütün bu saldırılara karşı koyabilmek amacıyla biricik çözümün, ulusumuzun kutsal haklarını savunmak için birlik olarak gücünü ortaya koyması gerektiği sizce de bellidir.

Doğu Anadolu'nun her yerinde üzüntünün sonucu olarak kurulan derneklerin Erzurum Kongresi'nde çok şükür birleşmesi, amaca varılması için elde bir güvence olmuştur.

Ulusal birliğimizi içe ve dışa karşı temsil etmek için seçilen Heyeti Temsiliye'ye oybirliğiyle seçildiniz. Böylelikle, ülke ve ulusumuz için birlikte çalışacağımızdan pek mutluydum.

Kongrece düzenlenen bildirge ve tüzüklerden yeterince sunulmuştur. O yörede örgütün güçlenme ve gelişmesini sağladıktan sonra Erzurum'a gelmeniz önemle beklenir.

Ben, Heyeti Temsiliye'ye bulunan deniz işleri eski nazırı Rauf Beyefendi'yle Sivas'ta toplanmak üzere bulunan kongreye gideceğimizden, dönüşümüze[19] dek Raif Efendi[20] yalnız kalıyorlar. Gelişiniz kendileri için pek büyük bir avunma durumu olacaktır.

Topluca gözlerinizden öperiz efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi
Mustafa Kemal"

* * *

18 Osmanlı Meclisi'nde Bitlis milletvekiliydi.

19 Erzurum'a geri dönmeyi umuyordu, ama gelişmeler Sivas'ta kalmasını gerektirdi. Sonra Ankara'ya taşındı.

20 Osmanlı Meclisi'nde milletvekilliği yapan Hoca Raif adıyla ünlü Raif Dinç.

Belge 18

"Mektup

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri'ne

Yüce halifelik orununa ve Osmanlı saltanatına yürekten bağlılığınız ve ulu yurdumuz konusundaki köklü sevginiz herkesçe bilinir ve yadsınamaz. Genel Savaşın (Birinci Dünya Savaşı) olumsuz sonuçları düşmanlarımıza çok olanaklar sağladığından Ateşkesten beri devlet, ulus ve yurdumuz için uygun görülen saldırı ve düşmanlıklar dayanılamaz ve aşağılık ölçülere varmıştır. Halifelik ve saltanatın yok olmasına ve yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve ulusumuzun Ermenilere tutsak olmasına olur verecek hiçbir Müslüman düşünülemez. Düşmanlarımızın her yerdeki davranışları hep yurdun parçalanması ve ulusumuzun tutsak olması amacına yöneliktir. Ulustan güç almayan ve tutsak durumunda bulunan hükümet beceriksizlikten başka bir eylem gösterememiştir.

Ulusun bir bütün olarak erk (kudret) ve gücünü dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak yeri kalmamıştır. Bu nedenle övülen resmi orun ve sanımın boşlukta kaldığını gördüğümden hemen askerlik görevimden ayrılarak ülke ve ulusumuzun kesin kurtuluşuna değin ulusla birlikte ve ulusun içinde çalışmaya karar verdim. Sizin gibi özverili, yurtsever dindaşlarımızın benimle birlikte çalışacağınıza güveniyorum. Bu kez Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan bildirge ve tüzüklerden sunuyorum. O yörede gereğinin yapılmasını dilerim.

Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir kongreyle de daha yararlı ve kesin sonuçlar elde edileceği kuşkusuzdur. O yörede İngilizlerin aldatıcı propagandalarının önüne geçilmesi pek çok gereklidir. Ulu Tanrı hepimize başarı bağışlarını buyursun. Gözlerinizden öperim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi
Mustafa Kemal"

* * *

Belge 19

"Mektup

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Norşinli Büyük Şeyhlerden Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne

Erdemli Efendim,

Sizin Genel Savaş süresince Osmanlı ordusuna yaptığınız üstün hizmetlerinizi ve yüce halifelik ve saltanata göstermiş olduğunuz içten bağlılığı yakından biliyorum. Bu nedenle, [size] yürekten pek büyük saygım vardır.

Bugün halifelik orununun ve Osmanlı saltanatının kutsal yurdumuzun düşmanlarca nasıl rencide edildiğini ve Doğu illerimizin Ermenilere armağan etmek için direndiklerini bilmektesiniz. Ulusa dayanmayan İstanbul'daki hükümetin, bütün bu düşman saldırıları karşısında beceriksiz ve hiç durumunda kalarak ulus haklarını ve ülkeyi savunmamakta olduğu kesinleşmiştir. Bu nedenle, ulusumuzun varlığını ve birliğini bütün dünyaya göstermek ve haklarımızın kişisel kararlarla yok olmasına izin veremeyeceğimizi anlatmak amacıyla sizi övmekte olan ben, resmi orun ve sanımdan ayrılarak ulusun içinde ve ulusla birlikte çalışmaktan başka çıkar yol görmedim ve askerlikten ayrıldım.

Acıklı olayların etkisiyle her yerde kurulan ulusal ve ülkesel derneklerin delegelerinden oluşmak üzere Erzurum'da yapılan bir kongreyle Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Derneği kuruldu ve ulusal birliğimizi içe ve dışa karşı temsil etmek üzere bir Heyeti Temsiliye kuruldu. Bu kuruluşa ilişkin bir bildirge ve tüzüklerden yüce kişiliğinize sunuyorum. Erdemli kişiliğinizle Derneğimizin en sayılan üyesi bulunmanız nedeniyle kutsal amaca erişmek için herkesçe bilinen çabalarınızın o yörece hızlandırılmasına ve zararlı düşman düşüncelerinin yok edilmesine yöneleceğinize inanıyorum. Birkaç günece Batı Anadolu ve Rumeli'nin bütün illerinden gelmekte olan delegeleriyle de Sivas'ta bir genel kongre yapılacaktır. Ulu Tanrı'nın yardımları ve ulu Peygamberimizin şefaatiyle bütün ulusumuzun bir amaçta birleştiğini ve haklarını koruma gücünü bütün dünyaya göstereceğiz.

Yakında Meclisi Mebusan'ımızı açtırmak ve ulusa dayalı güçlü bir hükümeti yönetime geçirecek ülke esenliğini sağlamak kolaylaşacaktır.

Sevgi ve saygılarımı sunar ve o yöredeki bütün yurttaşlarımın esenliklerini dilerim efendimiz hazretleri.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi
Mustafa Kemal"

* * *

Belge 20

"Mektup

Erzurum, 13 Ağustos 1919

Garzan'da Başkanlardan Cemil Çeto Bey'e

Efendim,

O yöreden gelenlerin verdiği bilgilerden, yüce halifelik ve ölümsüz devletimize olan sıkı ve sağlam bağlılığınızın belirtilerinden olmak üzere, kutsal yurdumuzu düşman isteklerine karşı korumaya girişeceğinizi öğreniyorum. Bundan dolayı çok seviniyor ve saygı duyuyorum.

Erzurum'a gelmeden önce yapılan telgraf görüşmelerinde ilk fırsatta oralara gelmek istediğimi belirtmiştim. Ama gelişmeler ve olaylar şimdiye değin buna izin vermedi.

Duyduğunuz ve duyacağınız gibi Antlaşma'dan sonra Anlaşık [İtilaf] Devletler, devlet ve ulusumuzun haklarına hiçbir zaman uymayıp ülkemizi ve Doğu illerimizi Ermenilere vermek, Batı illerimizden İzmir gibi en bayındır yerleri Rumlara armağan etmek, Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum hükümeti kurmak çabalarına düştüler. Bir yandan da İngilizler, Diyarbakır ve çevresi halkını kandırarak türlü türlü yönler vermeye kalkıştılar. Üçüncü Ordu Müfettişliğim sırasında, düşmanların bu haince saldırılarına engel olmaya karar verdim. Bunun için gereken girişimlere geçtim. İstanbul'da tutsak durumundaki hükümetin birkaç ileri geleni, ulustan güç almakta çekimser davrandıklarından yabancılar önünde güçsüz kaldılar. Benim ulusal ve ülkesel uğraşlarımdan düşmanlarımız doğal olarak sevinç duymadılar. Beni Anadolu'dan İstanbul'a çağırmaya çalıştılar. Ben ise ulusla birlikte ve ulusun bağrında sonuna dek çalışmaya karar verdiğimden, hemen askerlikten çekildim.

Bilirsiniz ki, Anadolu ve Rumeli'nin bütün illerinde Müdafaai Hukuk Dernekleri kurulmuştur. Doğu Anadolu illeri ve bağımsız sancakları delegelerinden oluşmak üzere Erzurum'da bir kongre yapıldı. Böylece bütün Doğu Anadolu halkı birleşti, iç ve dış politikayı belirleyen köklü kararlar aldı, bir de örgüt tüzüğü yaptı. Bunlardan size sunuyorum.

Birkaç güne dek Batı Anadolu ve Rumeli illerinden oluşmak üzere Sivas'ta genel bir kongre toplanacaktır. Böylelikle de, bütün ulus birlik olarak haklarını savunacak duruma gelecektir. Ulusu birlikte olarak gerek içe gerek dışa karşı temsil eylemek üzere bir Temsil Kurulu seçilmiştir ki, ben de bu kuruldayım. İnşallah yakında millet meclisi toplanacak ve her türlü hakları, ulus ve ülkeyi savunmaya yeterli, güçlü bir hükümet yönetime geçecektir. Ulusun gösterdiği bu birlik ve güçle bütün yabancı devletler; İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar özetle hepsi ülke ve ulusumuza saygı duymaya başladılar. İnşallah sonuç mutlu olacaktır.

Doğu Anadolu'daki derneklerin birleşmesinden doğan Müdafaai Hukuk Derneği'nin iyi çalışmasıyla devletimizin bağımsızlığını ve ülkemizin bütünlüğünü kurtaracağına hiç kuşku duymuyorum. Siz, derneğimizin en önemli üyelerindensiniz. Çalışma ve çabalarınızla o yörede örgütün sunduğum tüzüğe uygun olarak en kısa sürede kurulacağını ve İngilizlerin ulusumuzu parçalamaya ve ülkemizi Ermeni ayakları altında çiğnetmeye yönelik entrikalarına olanak verilmeyeceğine inanıyorum.

Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere geçici olarak Sivas'a gideceğim. Ondan sonra yeniden Erzurum'a geleceğim. Gözlerinizden öper, oradaki bütün yurttaşlarımıza selamlar eylerim efendim.

Üçüncü Ordu Eski Müfettişi
Mustafa Kemal"

Erzurum Kongresi'nin Finansmanı

Erzurum'da doğu illerini kapsayan bir kongre toplanması kararlaştırıldığı zaman düzenlenen 17 Haziran 1919 tarihli "Vilayet-i Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi" raporunda, bütçe başlığı altında şu tedbirlerin alınması öngörülüyordu:

"Şimdiye kadar cemiyetimiz yalnız ilmi esaslarla iştigal ettiği için pek cüzi [az] olan mesarifatını [masraflarını] mahdut [sınırlı] zevatın teberruatıyla [bağışlarıyla] kapatmıştı. Bugünden itibaren cemiyetimiz bütçesine katkı için kazalarımız ahalisinin hamiyetine de müracaat etmek mecburiyetindeyiz."

Böylece Erzurum Kongresi'nin giderlerini karşılamak için halkın bağışlarına başvurulmuştur. Yalnızca Kongre giderlerinin karşılanması ve temsilcilerin ağırlanması için toplanan para 1.500 liraydı ve bu para çoğunlukla Oltu halkından sağlanmıştı.

Kongre tek katlı, eski bir okul binasında Ermeni Sansaryan Mektebi'nde toplanmıştı. Okulun salonuna çam tahtasından bir başkanlık kürsüsü konulmuş, önüne okul sıraları dizilmişti. Duvarlar ve camlar çıplaktı. Okulun sınıfları, dışarıdan gelen temsilciler için yatakhanelere dönüştürülmüştü. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki subaylar Erzurum'da bulunan Kolordu Merkezi'nde, daha sonraları da Vali Münir Bey izinli gidince Vali evinde misafir edilmişlerdi. Kongre günü yaklaşınca hazırlanan yatacak yerler yetersiz kalmış, bunun üzerine başta Hacı Dedeağa olmak üzere yurtsever Erzurumluların konaklarından yer ayrılmıştı.

16 gün süren Kongre 7 Ağustos'ta sona erdiği zaman Erzurum Mudafaai Hukuk Cemiyeti'nin kasasında yalnızca 80 lira kalmıştı. Buna göre, dışarıdan gelen temsilcilerin yerleştirilmesi, telgraf haberleşmeleri ve benzeri kongre masrafları 1.420 lira dolayında tutmuştu. İşte, Sivas Kongresi'ne bu koşullarda hazırlanılıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM
GÖLGE HÜKÜMET

~

Erzurum Kongresi, daha ziyade bölgesel nitelikli bir kongredir. Erzurum dahil yöredeki beş ilin Ermeni yurdu olacağı söylentileri ortaya atılır atılmaz, bölge halkının ayağa kalkıp düzenlediği bir kongredir. Sivas Kongresi ise bölgesel değil ulusal nitelikli bir kongredir ve kurulacak devletin temelleri bu kongrede atılacaktır

Sivas Kongresi'ne katılan üyelerin bir bölümü Mustafa Kemal'le kongrenin toplandığı bina önünde

SİVAS KONGRESİ (4-11 Eylül 1919)

Doğu ve Batı Anadolu Teşkilatının ilk Teması

Erzurum Kongresi sürerken Batı Anadolu'da da milli kongreler sürmekteydi. Temmuz sonunda Balıkesir ve Erzurum Kongreleri, daha sonra Ağustos'ta Nazilli ve Alaşehir Kongreleri, doğuda ve batıda milli kurtuluşu hazırlamaya çalışıyorlardı. Doğal olarak Mustafa Kemal batıda olup bitenlerle de yakından ilgilenmekteydi. 24 Ağustos'ta Ali Fuat Paşa vasıtasıyla Alaşehir Kongresi Başkanlığı'na aşağıdaki telgrafı yazdı.

Belge 21

"Alaşehir'deki toplantı bütün Doğu vilayetleri halkı üzerinde pek samimi bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve varlığıyla yardımcıdır. Hissiyatımızın adı geçen heyete duyurulmasına yüksek tavassutlarınızı rica ederim.

Mustafa Kemal"

***

Bu telgrafa, Balıkesir-Alaşehir Kongreleri Reisi Hacim Muhittin" imzasıyla şu cevap verildi:

Belge 22

"Kardeşler,

Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'sinin Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerine gösterilen samimi teveccühünden son derece memnun kaldık. Her iki kongrenin reisi bulunmaklığım dolayısıyla vekâleten arz-ı teşekkür ederim. Doğudan batıya genişleyen vatansever teşkilatınızla batıdan doğuya genişleyecek olan naçiz teşkilatımızın birleştiği gün gayemizin, vatanın kurtuluşuna yönelmiş vatanperverane teşebbüslerimizin en büyük bayramı olacaktır.

Hürmetlerimizin kabulünü rica ederim.

Hacim Muhittin"

***

Bu arada Manisa, Denizli, Pozantı ve Uşak'ta, Trakya'da Lüleburgaz ve Edirne'de de yerel kongreler yapılacak, Mustafa Kemal bütün bu kongreleri yakından izleyecek ve onları yüreklendirmeye devam edecektir.

Sivas Kongresi Hazırlıkları

Erzurum Kongresi'nin başarıyla sonuçlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiği halde milli hareketin gelişmekte devam etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifine muvaffak olunamaması ve nihayet Sivas Kongresi hazırlıkları, hükümeti Anadolu olaylarını dikkatle izlemeye zorlamıştı. Paris Barış Konferansı'na gitmiş olan Sadrazam Damat Ferit Paşa da, Ağustos'ta İstanbul'a dönmüş bulunuyordu. Ferit Paşa'nın gelmesiyle İstanbul'un Anadolu'ya karşı davranışı değişerek birdenbire sertleşmeye başladı. Damat Ferit Paşa Anadolu'da olup bitenleri "ihtilalci hareketler" olarak vasıflandırmıştı. İhtilali büyümeden bastırmak istiyordu. Bu sebeple Ağustos ayında Anadolu İhtilaline karşı gerçekten etkili tedbirler alındığını görmekteyiz. Bu tedbirler şunlardı:

1. Anadolu'daki milli hareketi ve kongreleri halkın gözünde değersiz bırakmak amacıyla, milli meclisin toplanması için seçim hazırlığı emri vermek.

2. Anadolu'ya, hükümete bağlı kumandan ve valiler tayin ederek ihtilalcileri zaafa düşürmek ve devlet otoritesini sağlamak.

3. Genelgelerle, uyarılarla toplanmasına engel olunamayacağı anlaşılan Sivas Kongresi'ni toplantı halindeyken basarak, ihtilalcileri toptan yakalayıp milli hareketi başsız bırakmak.

4. Padişahı ihtilalcilere karşı silah olarak kullanmak.

55 günden beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da artık Sivas'a hareketi gerekiyordu. Çünkü Ağustos ayının sonlarına doğru bazı delegeler Sivas'a gelmiş bulunuyorlardı. Kendisinin Sivas'ta beklendiğine dair haberler almaya başlayan Mustafa Kemal ve arkadaşları yola çıkmalıydılar, ama nasıl?

Bu sorunun yanıtını, o günlerde notlarını günü gününe tutan Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında buluyoruz:

"Akşam yemeğinde Paşa yine Sivas yolculuğuna bahsi intikal ettirerek,

- Hazır mıyız?

- Elimizde çürük çarık üç otomobil var. Karoserleri berbat, körükleri yırtık pırtık. Lambaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek zorunda kalırsak karpit de yanmaz. Burada karpit tedarik etmenin de imkânı yok.

- Çürük çarık, lambalı lambasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyamızı nakle kâfi mi?

- Tabii kâfi değil.

- Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif Bey'lerle sen, Cevat Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi Efendi için de yer ayrılır. Kendisini Erzincan'dan alırız. Recep, Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer zabit arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan arabayla gelirler.

- Güzel Paşam, ben de böyle düşünüyordum. Ancak üç dört arabaya ihtiyacımız var. Bugün belediye reisiyle görüştüm, ucuza bize araba temin edecek. Fakat 400 lira kadar bir paraya ihtiyacımız olacak. Tabii yol boyunca ve Sivas'ta da paraya ihtiyacımız olacak. Kasamız ise malum.

Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif sesle:

- Evet, bir de para meselemiz var (...)

O'nun bu anını ve bu halini görüp de üzülmemenin imkânı yoktu. Bir millet mücadelesinin ve bir millet kurtuluşunun yolunda üniformasına ve kesesindeki 800 lirasına kadar maddi her şeyini kaybeden ve bütün zekâ, enerji ve mana kudretini büyük idealine hasreden bir adamın artık hiç ol-

mazsa para mevzuuyla ilgisi olmamalı, bin bir gaile içinde onu düşünmekten azade bulunmalıydı. Onun içindir ki:
- Paşam, siz bu mevzuyla meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz, dedim."[1]

Mustafa Kemal Paşa'nın "Evet, bir de para meselemiz var" diye değindiği problem, ne yazık ki yalnız Milli Mücadele'nin başında dğil, mücadele boyunca temel problem olmaya devam edecektir.

Meselenin nasıl bir çözüm şekline ulaştığını, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi üyesi Cevat Dursunoğlu şöyle anlatmaktadır:

"O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kâzım (Dirik), arkadaşlara Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı. Hiçbirimizde de para yoktu. Hepimiz 'kutilayemut' (ancak ölmeyecek kadar) yaşayabiliyorduk. Paşa'ya hiç olmazsa 1.000 lira kadar temin etmeliydik. İlk tedbir olarak çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmayacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarf olunmuştu.

'Heyeti Faale' (etkin heyet) azasından emekli Binbaşı Süleyman Bey, Hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamıyla da kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek;

'Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş 900 liram var. Ben 60 yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selametinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimizi ne Paşa ne de başka kimse bilecek. İleride Müdafaai Hukuk'un parası olursa verirsiniz, olmazsa helal olsun. Ben devletin verdiği emekli aylığıyla geçinir giderim' dedi.

O gün Süleyman Bey parayı getirdi. 100 lira kadar da aramızdan toplayarak 1.000 lira yaptık ve Kâzım delaletiyle Paşa'ya ulaştırdık. Kâzım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı (...)"[2]

---

1 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

2 Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

İşte bu parayla yol hazırlıkları yapılmış, ekmek, peynir ve zeytinden ibaret kumanyalar hazırlanmış, kafile üç otomobil ve üç at arabasıyla 29 Ağustos 1919 tarihinde saat 10.00'da Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Süleyman Bey'in verdiği para sayesinde altı araba sorununu çözmüş olmaları hepsini rahatlatmıştı. Eşyalar hiç değilse yaylı arabalarla taşınıyordu.

Uğurlamaya gelen Kâzım Karabekir'le vedalaşan Paşa ve Heyeti Temsiliye, Erzurumluların tezahüratı ve duaları arasında yola koyuldu. Atlarına binen Erzurumlular -adeta bir gelin alayını götürür gibi- kafileye uzun süre eşlik ettiler. Kısa bir süre sonra ise, bu devrim yolcuları bembeyaz bir dünyaya giriş yaptıklarını fark ettiler. Ufuk çizgisine kadar gözün alabildiğine beyaza boyadığı bir dünyada, bata çıka yollarına devam ettiler.

Yolculuk neşe içinde sürmektedir. Henüz 10-15 km yol almışlardı ki ikinci otomobilde bulunan Mazhar Müfit'in içli bir şarkıya başladığı duyulur:

Enderuni Hafız Hüsnü Efendi'nin şarkısı, "Sabâ tarfı vefadan peyam yok mu?"

Öndeki arabadan Mustafa Kemal'in eliyle işaret ettiği görülür:

"Daha yüksek, daha yüksek (...)"

Arkasından hep beraber koro halinde bir başkasına geçerler:

"Ey gaziler yol göründü. (...)"

Çocuklar gibi şen ve geleceğin ne getireceğini bilmeden, Erzincan Ovası'nda ilerlemektedirler. Ama nihai sonuçtan, yani zaferden emindirler.

Bir pınar başında mola verirler. Yemek alelacele yenilecek ve gecikmeden yola devam edilecektir. Nevale zaten peynir, zeytin ve kuru ekmekten ibarettir. Hatta su başında rastlaştıkları köylülerin ikram ettiği kuru soğanları da memnuniyetle yerler ve fazlaca oyalanmadan da yola düzülürler.

Süreyya Bozyiğit aynı otomobilde olan Mazhar Müfit'e Paşa'yla olan Trablusgarp anılarını, Rumeli'de ilk nasıl tanıştıklarının öyküsünü tatlı tatlı anlatmaktadır.

Vakit ikindiye dönmüştür ki etrafın hafiften karardığını fark ederler.

Altı saat sonra Mamahatun'a ulaşırlar. Eşya taşıyan araba çok arkalarda kalıp yetişemediği için burada konaklamak zorunda kalırlar. İyi ki de Mamahatun'a ulaşabilmişlerdir. Özellikle öğleden sonra hızını artıran yağmurun şiddetinden otomobillerin zaten eski olan tentesi yırtılmış, yağmur tümüyle otomobillerin içine dol-

Alaşehir Kongresi'ne katılanlardan bir grup
Oturanlar sağdan ikinci sırada Edip Efe,
sola doğru Çerkez Ethem, Refet (Bele) Paşa, Demirci Mehmet Efe

muştu. Kardan yollar görünmezken, bir de bu yağmur yola devamı olanaksız kılıyordu, ama çaresiz, yola devam etmek zorundaydılar. Kısa bir süre sonra istisnasız otomobillerdeki herkes öksürmeye, hapşırmaya başlamıştı.

Mamahatun'a böyle gelindi. Yöre halkı ne yapacağını şaşırdı. Mustafa Kemal adı halk arasında efsaneye dönüşmüştü. En büyük evi Paşa'ya tahsis ettiler. Arkadaşları da evlere dağıtıldı; herkes ısındı, üstünü başını kuruttu, sonra topluca yemeğe geçildi.

Berbat bir geceydi. Paşa'ya tahsis edilen ev iki gözdü. Bir odasında Paşa, diğerinde ise Yaver Muzaffer (Kılıç) ve Mazhar Müfit beraber kalıyordu. Bir başka evde Hüsrev (Gerede) Bey kısa bir tahta masa üzerinde uyumaya çalışmış, Dr. Refik (Saydam) bir sandalye üzerinde pineklemişti. Gece, Paşa ateşlendi; iki aspirinle Dr. Refik Bey ateşi düşürdü. Sabahleyin en erken kalkan yine Paşa olmuştu. Bir şey hepsinin dikkatini çekmişti. Daha iki ay kadar kısa bir süre önce buralardan geçip Erzurum'a giderlerken kasabanın ileri gelenlerinden örneğin Kaymakam ve Süvari Alay Komutanı'ndan gördükleri saygı ve ilgi tümden değişmişti. Zira Mustafa Kemal artık "Müfettiş Paşa" değildi ve belli ki İstanbul'un "kuvvacılara" karşı tutumu kendini iyice göstermeye başlamıştı. Bu da iyiye alamet değildi.

Sabah saat 7'de hareket ettiler ve öğlen molasını Ekşisu'da verdiler. Öğleden sonra saat 14 sularında da Erzincan'ın silueti uzaktan görünmüştü (30 Ağustos 1919). Şehre biraz daha yaklaşmışlardı ki, ilk karşılayıcıları bir subaşında kendilerini heyecanla bekler halde buldular. Mutasarrıf Eşref Bey, Belediye Başkanı Sabık Hacı Rauf Beyzade Halil Bey ve kentin ileri gelenleri, Paşa'yı ve heyeti ilk burada karşılamışlar, akşam da şereflerine belediyede mükellef bir ziyafet düzenlemişlerdi. Gece bu yemekte Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un durumunu, işgalleri, Osmanlı Devleti için düşünülen planları, hükümetin acizliğini uzun uzun anlattı. Erzincanlılar sık sık sözünü kesiyor, bağımsızlık için kanlarını dökeceklerine söz veriyor ve Paşa'ya tezahürat yapıyorlardı. Paşa'nın keyfi yerine gelmişti.

Gece bu hava içinde bitmişti. İkametleri için askerlik şubesi tahsis edilmişti. Yataklarına uzandıklarında neredeyse yeni gün ışımak üzereydi. Sabahleyin erkenden yola çıkılması planlanmıştı ama Paşa kısaca şehri dolaşmayı ve halkla temas etmeyi tercih etmiş ve bu yüzden ancak öğleye doğru halka veda edebilmişti.

Hızla Sivas'ın yollarına düştüler. Ne var ki bu yollar güvensizdi. Çok dikkatli olmak zorundaydılar. Aslında daha Erzincan'a gelmeden yolları eşkıyanın tutmuş olduğu bilinmekteydi. Rum-Pontus çeteleri, Kürt aşiretleri, asker kaçaklarından oluşan çeteler bu dağları, geçitleri aralarında paylaşmışlar, yöre halkını canlarından bezdirmişlerdi.

Ne var ki, Mustafa Kemal'in bir başka seçeneği yoktur. Sivas'a öyle ya da böyle gidilecekti.

Yerhanlar yöresinde, eşkıya ile müsademeden dönen bir jandarma birliğine rastlarlar. Birlik komutanı yola devamın mümkün olamayacağını, takviye almaya gittiğini, geri dönene kadar beklenilmesini söyler.

Anlaşılan, eşkıya Beşgöz Hanları tarafına inmiş, Erzincan Boğazı'nı tutmuştur (31 Ağustos). Mustafa Kemal sorar:

- Ne kadar zamanda dönersiniz?

- 24 saatte.

- 24 dakika bekleyemem.

Paşa, Heyet üyelerine döner ve kararını bildirir:

- Her ne olursa olsun, her türlü tehlikeyi göze almalıyız. Otomobillerin birinde hafif makineli silahlarımız var. Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey ve birkaç arkadaşı öndeki otomobile binip makinelileri ateşe hazır durumda tutacak. Biz de silahlarımızla birlikte takip eden arabalarda olacağız ve bir ateşe maruz kalırsak hep

beraber ateşle mukabele edeceğiz. Müsademe [çatışma] esnasında durmak yok. Ölen ve yaralanan olsa da durmayacağız, geçip gideceğiz. Benim görüşüm budur. Kabul ediyor musunuz?

Hepsi, "Evet!" diye bağırır ve yola koyulurlar.

İşte, lastikleri doldurulmuş, karoseri patlak, hurda halinde üç otomobilden ve eşyaları taşıyan üç at arabasından oluşan bu konvoy, öndeki otomobilde Mustafa Kemal, yanında Rauf Orbay ve Hoca Raif Efendi, arkadaki otomobilde Süreyya Bozyiğit, Hüsrev Gerede ve Mazhar Müfit Kansu, üçüncü otomobilde de Dr. Refik Saydam, Yaver Cevat Abbas (Gürer), Yaver Muzaffer Kılıç ve Yüzbaşı Osman Tufan ve ağızlarından seyahat boyunca eksilmeyen bir marş:

Dağ başını duman almış
Gümüş dere durmaz akar...

Marşın son satırını değiştirerek söylerler:
Güneş ufuktan mutlak doğar
Yürüyelim arkadaşlar...

İşte devrime yürüyen bu bir avuç insandır. Sivas'a hızla yaklaşmaktadırlar.

Geceyi Refahiye'de geçirirler. Belediye Başkanı, Kemah eşrafından Sağıroğlu Halet Bey'in evinde, zengin bir sofrada ağırlanırlar. Ertesi gün, yani 1 Eylül günü saat 11.30'da Refahiye'den ayrılıp altı saat sonra Suşehri'ne varırlar. Geceyi eskiden Menzil Hastanesi olan Hükümet Konağı'nda geçirirler. Ve sabahın dördünde yola çıkarak, öğlen saat 12 sularında Zara'ya ulaşırlar.

Askerlik şube başkanı, Kadı Efendi ve kasabalılar tarafından coşkuyla karşılandıkları Zara'ya veda ettikten sonra, nihayet akşam 19 sularında Sivas'a ulaşırlar (2 Eylül 1919).

Karşılama, şehre beş kilometre mesafeden başlamıştır. Tüm Sivas halkı çadırlar kurarak Paşa'yı beklemektedir. 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey (Çolak), Kara Vasıf, Bekir Sami (Kunduh) Bey, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın babası) ve Hami Bey heyeti ve Paşa'yı karşılar.

Şehrin girişine ise bütün Sivas halkı yığılmıştır. Kongre binasına giden yolların her iki tarafı da insan seline dönüşmüştür. Sultaninin önündeki meydanda ise tam anlamıyla izdiham yaşanmaktadır. Heyet binanın önüne gelince, Vali Reşit Paşa ileri çıkarak Mustafa

Kemal Paşa'ya "Hoş geldiniz" der. Mustafa Kemal, buna bir "mim"[3] koymuştur. Mazhar Müfit'e dönerek yavaşça, "Diplomat Vali, bizi şehrin dışında karşılasa, işine elvermiyor. Mektep kapışma gelmese bizi gücendirecek. Ne yapsın, haksız da değil. Henüz bizim mi, İstanbul'un mu ağır basacağını kestiremiyor" diyecektir.

Gece güzel hazırlanmış, kusursuz bir sofrada yemek yenilir. Konuklar arasında Mr. Brown adında Amerikalı bir gazeteci yazar da bulunmaktadır. Önce İsmail Fazıl Paşa, "Batı Vilayetleri" adına, "Doğu (Şark) Vilayetleri Heyeti Temsiliyesi"ne bir "hoş geldiniz" konuşması yapar.

Daha sonra söz alan Mr. Brown, görevinin Anadolu'daki bu yeni yapılanmayı ve örgütlenmeyi incelemek, Kuvayı Milliye'nin varlığı hakkında araştırmada bulunmak olduğunu söyler ve ulusal davamızda başarılar diler.

Mustafa Kemal Paşa kısa bir teşekkür konuşmasıyla konuşmacılara yanıt verir. Gece büyük bir neşe içinde sürer. Tüm yorgunluklar unutulmuştur.

Bir ara Paşa, konuyu Fransız Binbaşı Bruno'ya getirir. Bu Binbaşı Vali Reşit Paşa'yı Sivas Kongresi'nin toplanmaması konusunda uyarmış, aksi halde Kongreyi basacağı, Mustafa Kemal Paşa'yı da tutuklayacağı tehdidinde bulunmuştur.

Bunun üzerine Vali de bu durumu telaş içinde Erzurum'a bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya Sivas'a gelmemesini, bu kongreyi mutlaka toplayacaksa bunu bir başka yerde yapmasını bildirmişti.

Oysa Mustafa Kemal Paşa işte Sivas'taydı. Vali Reşit Paşa'ya sorar:

- Mösyö Bruno nerede? Bizi tutuklamak için tertibat almakla mı, yoksa işgal için ordu şevkiyle mi meşgul?

Reşat Paşa yanıtını verir:

- Malatya'ya doğru firarla meşgul. Erzurum'dan hareketinizi öğrendikten sonra jandarmayla denetleyeceğini söyleyerek Malatya'ya gitti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa taşı gediğine koyar:

- Binbaşı Bruno belki bir gün Sivas'a gelmek için bizden izin istemeyi bile düşünecektir. Hatta bizim tarafımızdan olduğunu bile iddia ve ispata çalışacaktır.

---

3 Mim koymak: 1. Unutulmaması için işaret koymak. 2. Önemli bularak üzerinde ısrarlı bir şekilde durmak. 3. Gerektiğinde karşısındakine hatırlatılmak üzere unutulmayacak şeyler arasına almak. (YN)

Yemek gece yarısına kadar sürer. Daha sonra herkes odalarına çekilir.

Sivas Mektebi Sultanisi hem bir kongre binası hem de heyet mensupları için yatakhane olarak hazırlanmıştır.

Ana kapıdan girince sol baştaki oda, heyetin güvenliğinden sorumlu olan Ahmet Rasim'in oğlu Mazlum Bey'e ayrılmıştı.

Sol taraftaki koridorun sonundaki büyük oda, yemek salonu olarak hazırlanmıştı.

İki taraflı tahta merdivenlerden bir üst kata çıkılınca, sağdaki birinci oda Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılmış, yanındaki büyük salon ise kongrenin toplanacağı mekân olarak düzenlenmişti. Salonun bir başına başkanlık için bir kürsü konmuş, önüne mektep sıraları dizilmiş, ayrıca sandalyeler de eklenmişti.

Kongre salonunu takip eden odada Rauf Bey kalacaktı. Merdivenin solunda ve köşedeki büyük dershane ise Paşa'nın maiyetindeki (beraberindeki) arkadaşlarına bir koğuş gibi hazırlanmıştı. Hayati, Recep, Zühtü, Muzaffer, Mühendis Ruhi ve Nizamettin Bey'ler burada, İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit Kansu ise bitişikteki daha büyükçe odada kalacaktı.

Merdivenin karşısındaki oda ise Hüsrev Gerede ve Dr. Refik Saydam Bey'ler için ayrılmıştı. Hüsrev Bey aynı zamanda heyetin sekreterliğini üstlendiği için, bu odada büro hizmeti de verilecekti.

Yemekten gece yarısına doğru kalktılar. Uzun zamandır ilk kez o gece rahat bir uyku uyudular. Ertesi günün (3 Eylül 1919) getireceği sürprizi bilmeden.

Kongrenin açılmasına sadece 24 saat kalmıştı ki, İstanbul hükümetinin Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Elazığ Valisi Ali Galip Bey'e gönderdikleri telgraf alıcısına ulaştı.

Bu telgraf emriyle Ali Galip'ten derhal elindeki tüm kuvvetlerle Sivas'ı basması, kongrenin açılmasını engellemesi ve Mustafa Kemal'i tutuklaması istenmektedir.

Vatanı kurtarmak için gerekli ve yaşamsal kararları almak üzere, bin bir tehlikeyi göze alan bir avuç yurtseverin açmaya çalıştıkları kongreyi basıp kapatmak, liderlerini tutuklayıp zorla İstanbul'a getirtmek gibi haince planlarını ardı ardına uygulamaya koymaktadır İstanbul hükümeti. Ancak, Sivas telgrafhanesinin, karargâh subaylarının kordonu altında olduğunu henüz bilmemektedir İstanbul'dakiler. Böylece, Ali Galip'in Sivas'a doğru

Malatya'dan yola çıktığının haberi alınmış, derhal karşı tedbir yoluna da gidilmiştir.

Paşa, bu belayı defetme görevini Kılıç Ali'ye verecektir. Ayrıca Ali Galip'in öldürülmesini de emredecektir. Fakat olayı öğrenen Rauf Bey buna şiddetle karşı çıkacak, mecbur kalınmadıkça hiç kimsenin öldürülmemesini, Ali Galip'in de tutuklanıp getirilmesini savunacaktır.

İşlerin yürütülme yöntemi konusunda lider kadroda görüş ayrılıkları olduğu gözlemlenmektedir. Bunun ileride yol açabileceği sorunlar da adeta baş göstermeye başlamıştır. Zira Mustafa Kemal'e göre liderlik paylaşılmaz.

Aynı gün Mustafa Kemal bir önemli iş daha yapar; Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Harbiye Nezareti tarafından görevden alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat'a gönderdiği telgrafla, "Komutayı asla terk etmeyiniz" talimatını verir.

Belli ki daha Kongre açılmadan, İstanbul'da ipler gerilmektedir.

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da saat 14'te işte bu koşullarda açılır.

Mustafa Kemal Paşa'yı coşkun tezahüratla karşılayan Sivas halkı saat 13'ten itibaren Sivas Sultanisi'ne giden yolların her iki tarafını da doldurmuştur. Sultani'nin bulunduğu meydan ise hınca hınç dolmuştur. Açılış saatine beş dakika kala Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki Mazhar Müfit Kansu ve Hüsrev Sami Bey'lerle liseye gelir. Tam Kongre salonuna girecekleri sırada Rauf Bey Paşa'ya yaklaşıp bir şeyler söyler. Ne söylediğini kimse duyamaz ama Paşa'nın sert bir ifadeyle dönüp,

"Bekir Sami Bey'in evinde verdiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsunuz, öyle mi?" dediği ve yanıt beklemeden hışımla salona girdiği dikkatlerden kaçmaz.

Özellikle Paşa'nın hemen arkasından gelmekte olan Mazhar Müfit merak içindedir. Paşa acaba ne demek istemiştir?

Yerine oturur oturmaz, Hüsrev Sami'ye sorar:

- Bekir Sami Bey'in evindeki toplantı neyin nesi?

- Riyaset meselesi. Paşa'nın kongreye başkan olmasını istemiyorlar.

Mazhar Müfit donup kalmıştır. Erzurum'da olduğu gibi Sivas'ta da kongre başkanının kim olması gerektiği konusu yine tartışma konusu mu yapılıyordu?

Mazhar Bey başını iki tarafa sallarken, bir "la havle" çeker. Belli ki lider kadro içindeki çatlak büyümektedir.

4 Eylül-11 Eylül tarihleri arasında çalışan bu Kongreye, beşi Erzurum Kongresi tarafından seçilen Heyeti Temsiliye üyeleri olmak üzere, 11 ilden gelen öbür delegelerle birlikte toplam 38 kişi katılmıştır.

Sivas Kongresi'nde de Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi Mustafa Kemal'i üstlendiği görevin dışına itmek, etkisiz kılmak, eylemin önderliğinden uzaklaştırmak için çevresindeki bazı arkadaşları oyunlar düzenlemekten kendilerini alamazlar.

Mustafa Kemal bunları ileride *Nutuk*'ta acı bir şekilde dile getirecektir.

Örneğin, kongre başkanlığının sırayla ve tüm delegeler tarafından yapılması için bir önerge verilir. Önerge sahibi, Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın babası İstanbul delegesi İsmail Fazıl Paşa'dır. "Senlik benlik olmasın" gibi masumane görünen bir sebep ileri sürülmektedir. Oysa işin gerçeği şudur: Manda taraftarları Mustafa Kemal'in başkanlığa seçilmesini tehlikeli görmektedirler. Aksi halde manda yanlısı bir kararın Kongreden geçemeyeceğini ve Mustafa Kemal'in bu konudaki kesin tavrını bilmektedirler. O, tam bağımsızlıktan yanadır. Oysa hemen herkes, hatta en yakın arkadaşları bile mandadan yanadır. Buna göre sırtımızı ya İngiltere'ye ya da ABD'ye dayamalıydık. Sultan Vahdettin de Sadrazam Damat Ferit gibi İngiliz mandasından yanadır. Bu amacı gerçekleştirmek için kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin bir numaralı üyesi Padişah, iki numaralı üyesi ise Sadrazamdır. Refet Bele, İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey, Kara Vasıf Bey manda yanlısı görüş bildirmişler, Halide Edip gönderdiği mektupta Amerikan mandası fikrini desteklemiş, bunun karşısında Erzurum delegesi Hoca Raif Efendi, Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey, Denizli delegeleri Necip Ali (Küçük Ağa), Yusuf Bey (Büyük Ağa), Niğde delegesi Hüsrev Sami Bey manda karşıtı konuşmuşlar, sonunda Mustafa Kemal'in dediği olmuştur.

Kongre saat 14'te açılır, Kongre davetini yapan kişi olarak Mustafa Kemal kısa bir konuşma yapar ve arkasından divan başkanlığı seçimine geçecektir ki, İsmail Fazıl Paşa yukarıdaki öneriyi yapar. Ona göre alfabetik sıraya göre her delege bir oturuma başkanlık yapmalıdır. Bellidir ki Mustafa Kemal'in başkanlığı engellenmek istenmektedir. Paşa bu öneriyi oylamaya sunar. Kongre öneriyi reddettiği gibi, başkanlığa da Mustafa Kemal'i oybirliğine yakın bir çoğunlukla seçer. Sadece üç delege olumsuz oy kullanmıştır.

Aynı gün sabahleyin bir garip olay daha olmuştur. Hüsrev Sami Bey Paşa'ya gelmiş ve Rauf Bey'le birlikte birçok delegenin Bekir

Sami Bey'in evinde bir toplantı yaparak Kongre başkanlığı konusunu aralarında tartıştıklarını, Kongre başkanlığı görevine Paşa'yı seçmemeye karar verdiklerini bildirmiştir.

Duyduklarına inanamayan Paşa, özellikle Rauf Bey'in böyle bir eylemin içinde olamayacağını, bu tür dedikodularla arkadaşların arasının açılmasına fırsat verilmemesi gerektiğini sert bir ifadeyle Hüsrev Bey'e ifade etmiştir.

Paşa esasen başkanlık üzerinde fazla durmamakta, bu konuyu en yaşlı üye ile çözmeyi düşünmektedir. Fikirlerini öğrenmek üzere bir yandan da arkadaşlarına danışmaktadır. İşte tam da Kongre salonuna girerken Rauf Bey'i görmüş, ona fikrini sorunca, Rauf Bey "Sen başkan olmamalısın" deyivermiştir.

Paşa işte bunu duyunca Hüsrev Sami Bey'in anlattıklarının doğru olduğunu anlamış ve Rauf Bey'e yukarıdaki sitemde bulunmuştur. Ayrıca bu noktaya da bir "mim" koymuştur.

Kongre açıldığında Refet Bey Sivas'ta değildir. Nerede olduğu da bilinmemektedir. Yazışmalar sonucunda Ankara'da olduğu anlaşılınca, Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği talimatla Refet Bey'in derhal ve hiçbir mazeret ileri sürmeksizin Sivas'a gönderilmesini isteyecektir. Bu husus, Paşa'nın dikkatinden kaçmayacaktır. Bunlar, ileride olabilecek bir bölünmenin adeta sinyalleri gibidir.

Sivas Kongresi'nin Önemi

Sivas Kongresi, bütün Anadolu ve Trakya'yı temsilen toplanmaktadır. O halde, Sivas Kongresi'ne Doğu illerinden de delegelerin katılması gerekmektedir ama henüz yeni dağılmış olan Erzurum Kongresi'nde Sivas Kongresi için delege seçtirmeye ortamın müsait olmadığını gören Paşa, bu husus üzerinde durmamıştır. Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler seçildikleri bölgelerden "daha genel meseleler için" yetki almış değillerdir. Bu sebeple, Erzurum Kongresi'nin de Sivas Kongresi'ne delege seçmek için bir yetkisi olamazdı. Paşa durumu muhakeme ettikten sonra, "Yeniden delege seçtirmek ne kadar pratik değilse, birtakım nazariyeler çerçevesi içinde kalıp sıkışmak da o kadar pratik değildir. En basit ve pratik çare kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliye'yi Sivas'a götürüp kongreye sokmaktan ibarettir" kararına varmıştı.

Ne var ki Heyeti Temsiliye üyeleri dağılmışlardı. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'i, hükümranlık bölgesinin dışına çıkarmak

mümkün değildi. Eski Trabzon mebusları Servet ve İzzet Bey'ler Trabzon'a gitmişler ve Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ne katılma önerisini birer bahane bularak reddetmişlerdi. Siirt eski mebusu Sadullah Bey de ortalarda yoktur. Bu nedenlerle Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Heyeti Temsiliyesi'nden ancak Hoca Raif Efendi'yi ve yolu üzerindeki Erzincan'dan Şeyh Fevzi Efendi'yi de alarak Rauf Bey'le birlikte Sivas'a gitmişti.

Eylül 1919'da bütün gözler Sivas'a çevrilmiştir. İki aydan fazla bir zamandan beri toplanacağı bilinen kongre, gerek bu kongreye ümit bağlayanlar gerekse kongrenin toplanmasını istemeyenler tarafından ilgi ve endişeyle beklenmektedir.

Mondros Mütarekesi'nden beri Türkiye'nin siyasi atmosferi hiçbir zaman bu kadar yükselmemiştir. Anadolu İhtilali, ikinci ve belki de en büyük sınavını Sivas'ta verecektir. 3. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Haziran'da Amasya'dan yayımladığı genelgeyle, "Anadolu'nun her yönüyle en emin mahalli olan Sivas'ta" toplantıya çağrılan kongre, aradan geçen zaman ve olaylar sebebiyle çok değişik şartlar altında toplanacaktır. Bir defa Sivas, her bakımdan Anadolu'nun en güvenli yeri olmaktan çıkmıştır. Bazı yönlerden ise -aksine- tehdit altında bulunmaktadır. Kongrenin toplanacağı "milli bir sır gibi gizli" de tutulamamıştır. En önemlisi, Mustafa Kemal Paşa artık Padişah'ın yaveri de değildir, ordu müfettişi de değildir. Görevine son verilmiş, o yüzden gözden düşmüş, ordudan ayrılmış ve hakkında tutuklama kararı verilmiş sıradan bir yurttaştır. Öte yandan, Erzurum Kongresi'yle liderlik yolunun ilk dönemecini aşmıştır. Ordu müfettişi değildir, ama "Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi"dir.

Bütün çabalara rağmen Sivas'a çok az delege gelebilmiştir. Bazı vilayetlerden, "mesafenin çok uzak olması nedeniyle" delege gönderilemeyeceği bildirilmiştir. Bazı vilayetlerde ise, delege tespiti bile yapıl(a)mamıştır. Kongrenin açılacağı gün Sivas'ta olabilenler, değil Anadolu ve Rumeli'yi, sadece Anadolu'yu bile temsil ediyor olmaktan çok uzaktırlar. Bu olumsuz tabloda elbette en büyük pay Saray'ın yani Padişah'ın ve onun hükümetinindir. Zira her iki kurum da kongreye karşı olduklarını açıkça ilan etmişler, kongreyi gayrimeşru, katılacakları da asi ve suçlu ilan etmişlerdir. Halkın bundan etkilenmemesi mümkün değildir, zira Padişah aynı zamanda bir İslam halifesidir, O ne yaparsa doğru yapar. Bu müca-

Sivas Kongresi bu lise binasında,
o zamanki adıyla Sivas Sultanisi'nde toplandı

deleye rızası olmadığını defalarca ve açıkça bildirdiğine göre bir bildiği vardır. Müslüman halk, halifesine sadık kalmalıdır.

Propaganda böyle işliyordu. Bulundukları yeri, sahip oldukları şeyi kaybetmek istemeyenlerin umurunda bile değildi vatan. İnanılır gibi değildi ama gerçeğin ta kendisi işte buydu ve kongre her şeye, hatta Sultan Vahdettin'e rağmen açıldı.

Sivas Kongresi Toplanıyor

Sivas Kongresi 31 delegenin katılımıyla 4 Eylül'de çalışmaya başladı. Kongreye katılan delegeler şunlardı:

Belge 23

Sivas Kongresi Delegeleri

1. Mustafa Kemal Paşa
2. İsmail Fazıl Paşa (Ankara delegesi ve Ali Fuat Cebesoy'un babası)
3. Hüseyin Rauf (Orbay)
4. İsmail Hami (Danişment) Bey (İstanbul delegesi)
5. Albay Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi)
6. Hikmet Bey (Tıp Fakültesi delegesi)
7. Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi)
8. Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar delegesi)
9. Bekir Sami Bey (Tokat delegesi)
10. Albay Refet Bey (Samsun delegesi)
11. Boşnakzâde Süleyman Bey (Samsun delegesi)
12. Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi)
13. Küçükağazade Necip Ali Bey (Denizli delegesi)
14. Dalhanlıağazade Mehmet Şükrü Bey (Denizli delegesi)
15. Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi)
16. Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi)
17. Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan delegesi)
18. Ahmet Nuri Efendi (Bursa delegesi)
19. Osman Nuri Bey (Bursa delegesi)
20. Siyahizade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi)
21. Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi)
22. Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi)
23. Macit Bey (Alaşehir delegesi)
24. Zeki Bey (Kastamonu delegesi)
25. Mehmet Tevfik Bey (Çorum delegesi)
26. Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi)
27. Dellalzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi)
28. Halit Bey (Bor delegesi)
29. Mustafa Efendi (Niğde delegesi)
30. Mazhar Müfit Bey (Hakkâri delegesi)
31. İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi)

*
* *

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde bulunan arkadaşlarının temsil ettikleri yerler de dahil olmak üzere, Sivas Kongresi'nde 15 vilayet ve mutasarrıflık temsil edilmiş-

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde
Bekir Sami Bey'in çiftliğinde
Soldan sağa: Yaver Muzaffer (Kılıç), Hüseyin Rauf (Orbay),
Bekir Sami (Kunduh), Mustafa Kemal, Ruşen Eşref (Ünaydın),
Tümen Komutanı Cemil Cahit (Toydemir), Yaver Cevat Abbas (Gürer)

tir. Rumeli'den delege olarak kimse yoktur. Mevcut listede Sivas delegelerine de rastlamıyoruz. Fakat Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin bu kongreye seyirci kaldığını, dolayısıyla delege vermediğini kabul etmeye imkân yoktur. Kongrede başka yerlerden ve Sivas'tan da birkaç delegenin bulunduğu kabul olunsa bile, bu kongreyi gördüğü işle ve aldığı sonuçla orantılı olmayacak kadar az delegeyle yapılmış bir kongre olarak saymak gerekir. Esasen Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan arkadaşları Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey, Refet Bey ve Bekir Sami Bey bütün delegelerin üçte birini teşkil etmektedir.

Delegeler, Mustafa Kemal Paşa henüz Sivas'a gelmeden aralarında toplantılar yapmış, bazı kararlar almış ve bir de muhtıra hazırlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında devam eden kongrenin gündemi iki maddeden ibaretti. Biri, Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği tüzük ve bildirinin görüşülmesi, diğeri de manda meselesi hakkında 25 kadar delegenin Sivas'ta hazırladığı muhtıraydı. Fakat gündemin görüşülmesine ancak üç gün sonra başlanabildi. Bu ilk üç günün nasıl geçtiğini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:

"Üç gün İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumu ile yemin formülü hazırlamakla; Padişah'a ariza [dilekçe] yazmakla ve kongrenin açılışı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmayacak mı zemininin münakaşasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değilken bu son zemini münakaşa etmek şayanı hayret değil midir?"

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet o kadar ürkmüştü ki, aydın geçinenler bile hiç değilse dış görünüşü kurtarmak için -kendilerini de aldatarak- siyaseti reddetmek suretiyle siyaset yapıyorlardı. Padişah ve hükümet tarafından asi olarak ilan edilmiş bir Paşa'nın başkanlığında toplanan ve ihtilalci bir davranış içinde bulunan bu insanların faaliyetlerini siyasetten başka bir şey saymak şaşılacak bir husustur. Delegelerin önemli bir kısmı İttihatçıydı, buna rağmen her biri İttihatçılık yapmayacağını yeminle teyit etti.

Dördüncü gün gündeme geçildi. Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul etti. Ancak, Erzurum Kongresi kararları Anadolu'nun belli bir bölgesi hedef tutularak alınmıştı. Sivas Kongresi'nde bu kararlar daha genişletilerek bütün Anadolu ve Rumeli'yi kavrayacak biçime sokulmuştur. Cemiyet adının da değişmesi gerektiğinden, kongre "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adını kabul etmiştir.

Erzurum Kongresi'nde tespit edilen nizamnamenin Heyeti Temsiliye'ye ait maddesinde şu ibare vardı:

"Heyeti Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder."

Sivas Kongresi bu cümleyi aşağıdaki şekilde değiştirdi:

"Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder."

Erzurum Kongresi'nde alınan müdafaa kararı, yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilaf Devletleri'nin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı. Yani Erzurum Kongresi, İtilaf Devletleri'ne karşı hasımca bir tavır takınmaktan sakınmıştı. Bu defa Sivas'ta her türlü işgal ve müdahaleye karşı da "Müdafaa ve mukavemet" kararı verilmiştir. Bu husus Sivas Kongresi'nde şöyle ifade edilmiştir:

"Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâtın reddi hususlarında da oybirliğiyle müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir."

Manda Meselesi Görüşülüp Reddediliyor

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarının ve tüzüğünün görüşülmesini ve kabulünü bir günde tamamladı. Manda meselesinin görüşülmesine İstanbul Delegesi İsmail Hamdi Bey tarafından hazırlanıp birçok imzayla Kongre Başkanlığı'na verilen muhtıranın okunmasıyla başlandı. Rauf, Refet, Bekir Sami ve Kara Vasıf Bey'ler ile İsmail Fazıl Paşa manda tezini en çok savunan hatipler arasında bulunuyorlardı. Manda meselesinin görüşülmesinde bu tezi savunanların ileri sürdükleri fikirlerden bazıları şöyleydi:

"Yirminci asırda 500 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon geliri olan bir millet için bir harici destek olmaksızın yaşama imkânı olamaz."

"Bağımsız yaşamaya mali durumumuz uygun değildir."

"Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar diretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi [bile] yapamıyoruz. Bu hallerle bugün istiklalimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler."

"Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyatımızı yapabileceğiz."

"Bir de diyelim ki, biz harici ve dahili tam bir istiklal isteriz. Fakat kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim."

"Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler boş yere telaş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik de-

meyelim de isterlerse 'devlet-i ebed müddet' (sonsuz süreli devlet) olduk diyelim."

Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor:

"Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çareyle son buldu."

Rauf Bey, Amerika Kongresi'nden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir kurul davet edilmesini teklif olarak ileri sürmüştü. Teklif ittifakla kabul edildi. Bu suretle manda meselesi Kongrece karara bağlanmamış oluyordu. Amerika Birleşik Devletleri'ne çekilen telgraf bir sonuç vermemekle beraber, o günün havasını aksettirmesi bakımından bir belge değeri taşıdığı için aynen veriyoruz:

Belge 24

"Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisi Reisliği'ne,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilayetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan [oluşan] Sivas Milli Kongresi 4 Eylül 1919'da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azınlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Milli Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919'da oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu kararın içinde yer alan prensipleri, Sivas Kongresi'nin kongre dağılmazdan evvel üyeleri arasından seçeceği merkez teşkilatının istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyasetiyle alakalı bu karar gereğince Sivas Milli Kongresi, Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisi'ne şu ricada bulunmayı bugün yine ittifakla kararlaştırmıştır. Üyelerinizden mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususi menfaatle alakaları olmayanlar ve bir millete has olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili surette hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik, Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir barış antlaşması

gereğince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan önce yapılmalıdır.

Sivas Milli Kongresi adına
Reis Mustafa Kemal Paşa
Reis Vekili Hüseyin Rauf Bey
İkinci Reis Vekili Emekli General İsmail Fazıl Paşa
Kâtip İsmail Hami
Kâtip M. Şükrü"

***

Kongre müzakerelerini fazla uzatıp dağıtmadan sonuç almak gerekiyordu. Çünkü Sivas'ın etrafındaki tehlikeler büyümeye başlamıştı. Mücadelenin bu safhasının izahına Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleriyle girmek yerinde olacak:

> "Hemen Sivas Kongresinin cereyan ettiği bütün müddetçe sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan uzak kalmıyorduk. Ancak, aldığım bütün bilgiyi olduğu gibi Kongre heyetine arz etmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum."

Sivas Kongresi Başkan ve Üyeleri

Kongre Başkanı
Mustafa Kemal Paşa

A. Hilmi
(Kayseri)

Abdurrahman Dursun
(Çorum)

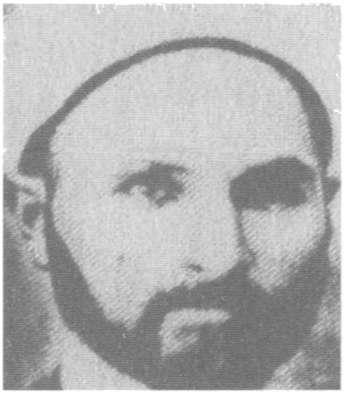

Ahmet Nuri
(Bursa)

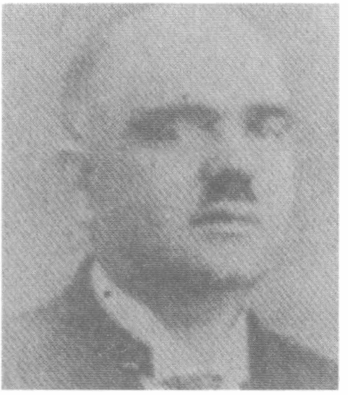

Asaf Bey
(Bursa)

Bahri Bey
(Yozgat)

Bekir Sami
(Sivas)

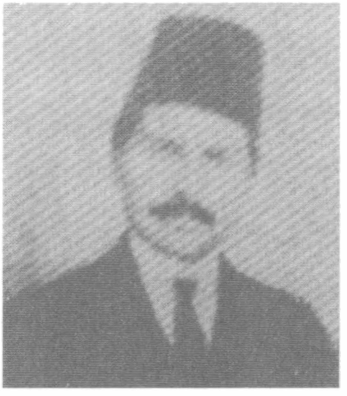

Dalamanlı Mehmet Nuri
(Denizli)

Gümüşzade Bekir
(Afyon)

H. Fevzi
(Erzincan)

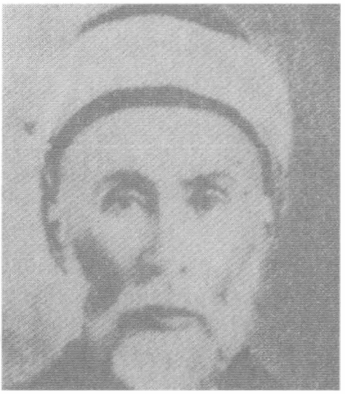

H. İbrahim
(Eskişehir)

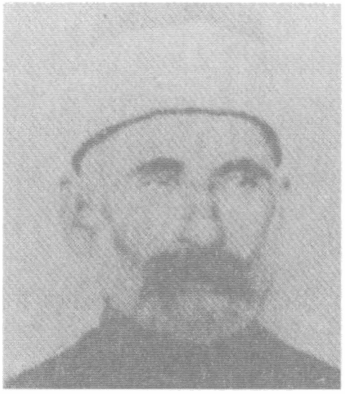

H. Osman Remzi
(Eskişehir)

Hakkı Behiç
(Denizli)

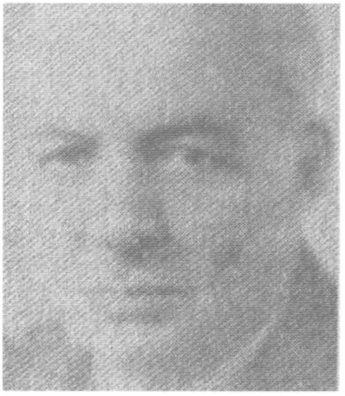

Halit Hami
(Bor)

Hüseyin Bey
(Eskişehir)

Hüseyin Rauf
(Sivas)

Hüseyin Sami
(Eskişehir)

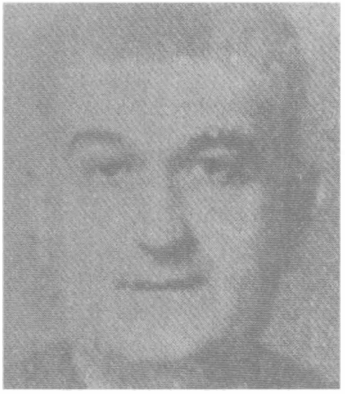

İ. Hami
(İstanbul)

İbrahim Süreyya
(Manisa)

İhsan Hamit
(Diyarbakır)

İsmail Fazıl
(İstanbul)

Kara Vasıf
(Gaziantep)

M. Şükrü
(Afyon)

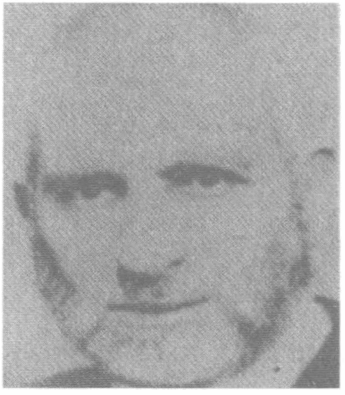

M. Tevfik
(Çorum)

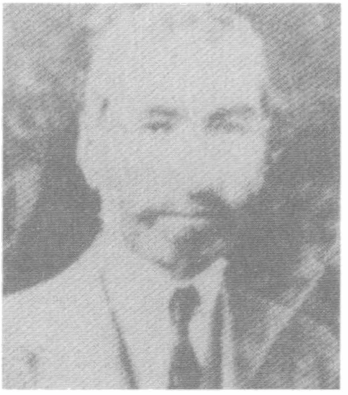

Macit Bey
(Alaşehir)

Mazhar Müfit
(Hakkari)

Necati Bey
(Bursa)

Necip Ali
(Denizli)

Nuh Naci
(Kayseri)

Osman Nuri
(Bursa)

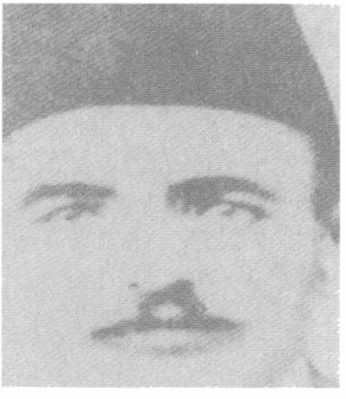

Ratipzade Mustafa
(Niğde)

Refet Bele
(Samsun)

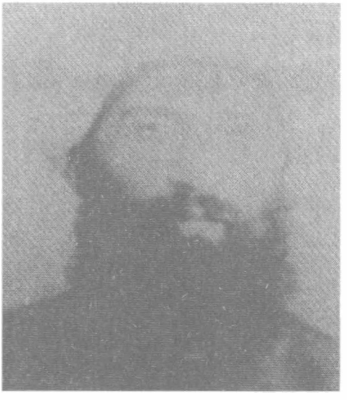

Rıfat Hoca
(Erzurum)

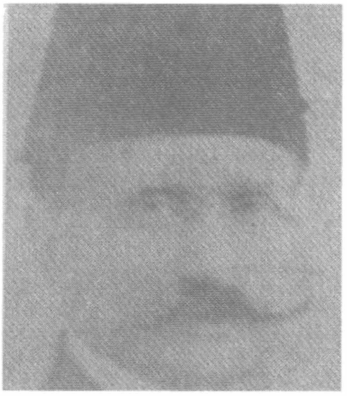

Süleyman Bozanlı
(Samsun)

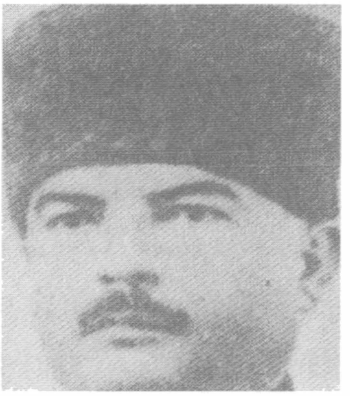

Yusuf Bey
(Denizli

Heyeti Temsiliye Üyeleri

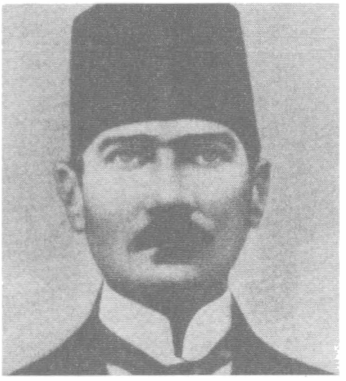

Mustafa Kemal Paşa

Bekir Sami Bey

Fevzi Efendi

Hakkı Behiç Bey

Hüsrev Sami Bey

Kara Vasıf Bey

Mazhar Müfit Bey

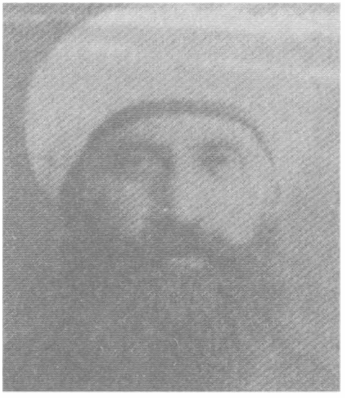

Raif Dinç Efendi

Ratifzade Mustafa Bey

Rauf (Orbay) Bey

Refet (Bele) Bey

Kongre Günlerinde Kürt Sorunu

O zamanlar "Kürdistan" diye anılan bölgede, acele müdahaleyi gerektiren tertipler hazırlandığı hakkında tamamlayıcı haberler alınmıştı. Elazığ Valisi Galip, Sivas valiliğine tayin edilmişti. Etrafına toplayacağı Sivaslı silahlı Kürtlerle Sivas'ı basıp kongreyi dağıtacak ve ihtilalcileri yakalayacaktı. Bu amaçla, Malatya'ya gelmiş bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil, "Bedirhaniler" denilen bir Kürt aşiretine mensuptu. Aynı aşiretin ileri gelenlerinden Celâdet ve Kâmuran adındaki kişiler de, İngiliz Binbaşısı Noel'le beraber Kürtler arasında kışkırtıcılık yapmak üzere bu sırada Malatya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, aldığı bilgileri değerlendirince tehlikenin büyüklüğünü ve yakınlığını anlamakta gecikmedi. Hasım kuvvetlerden evvel davranıp onları tevkif ettirerek Sivas'a getirmeye karar verdi.

Bu, şüphesiz cüretkâr bir karardı. Hangi kuvvet ve imkânlardan istifade edilecekti? Tevkif ettirilmek istenilen kişilerin arasında bir vali, bir mutasarrıf ve bir İngiliz binbaşısının bulunması işin ciddiyetini artırıyordu.

Sivas kolordu merkeziydi, ama tümenleri Samsun ve Amasya bölgesinde bulunuyordu. Merkezde ancak kolordu karargâhına ait pek az asker vardı. Bu askerler, esasen bir hayli uzakta bulunan Malatya'ya, teşebbüsü takviye için gönderilemezdi. Malatya ve Elaziz, Diyarbakır'daki kolordu bölgesine dahildi. Bu kolordunun birlikleriyle harekete geçmek en pratik çareydi. Fakat Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey'e fazla güvenilemiyordu. Vatanseverliğinden şüphe edilmese bile, merkeze bağlı görünüyordu. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit, Mustafa Kemal Paşa için daha güvenilir bir askerdi. Malatya'da bir süvari alayı, Elaziz'de bir piyade alayı vardı. Bu alayların mevcutları gayet az olan birlikleri şurada burada dağınık durumdaydı. Buna rağmen hemen istifade edilebilecek kıtalar bunlardı. Zaten Ali Galip ve arkadaşlarının da kuvvetleri azdı, topu topu 25-30 silahlı Kürt ve jandarma.

Elaziz ve Malatya'daki alay kumandanlıklarına ve Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanına, Ali Galip ve beraberinde bulunanların tevkifi için 7 Ağustos'ta müracaat edildi. 10 Ağustos'a kadar, bu üç merkezle cereyan eden telgraf yazışmaları, icabına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın veya 3. Kolordu

Kumandanı'nın imzasıyla yapılıyordu. Her ikisinin de Malatya ve Elaziz'e emir vermeye yetkileri yoktu. Emir ancak Diyarbakır'dan verilebilirdi. Diyarbakır'daki Kolordu Kurmay Başkanından istenilen, bu emrin verilmesiydi. Günlerce uğraşıldıktan sonra nihayet 13. Kolordu'nun bazı birlikleri Ali Galip üzerine gönderildi ve Sivas'ı basmak isteyenler kaçmaya mecbur bırakıldılar.

Gerçi Ali Galip'in elinde fazla bir kuvvet yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa hem bu tehlikeyi büyümeden bastırmak istediği hem de İstanbul'dan hazırlanan bu tertibi hükümete karşı bir koz olarak kullanmak arzusunda bulunduğu için olayı olduğundan büyük görmüş ve böyle göstermek istemiştir. Gerçekten fazla önem verilecek değerde olmayan Ali Galip olayı, Anadolu İhtilali'nin gelişmesinde ve başarı sağlamasında Mustafa Kemal Paşa'ya bir fırsat vermişti.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip olayı hakkında 9 Eylül günü Kongreye açıklama yaparken Ali Fuat Paşa'dan aldığı bazı haberleri de naklederek şunları söylemiştir:

> "Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de Cemal Bey ailesinden bir adammış. Şerefli arkadaşların böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa kongrenin kendisine olan itimadına dayanarak, kongre namına icap eden tebligat ve girişimlerde bulunmuştur. Bu hareket tarzının yüksek heyetinizce kabul edilmesini rica ediyoruz. Fuat Paşa, valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Mıntıkalara askeri yetkililerden milli kumandanlar tayin ediyor ve bu kumandanlara millet namına her nevi yetki verilmiştir diyor."

Ne acı ki Mustafa Kemal sadece ülkeyi fiilen işgal etmiş olan İtilaf Devletleri'yle değil, onların maşası durumuna gelmiş hükümetlerle de uğraşmak zorunda kalıyordu. Yani tek cepheli değil, çok cepheli bir mücadelenin içindeydi. Üstelik Saray'ın da kendisine karşı olduğunu görmezden ve anlamazdan geliyor, hükümetin tutumunu zaman zaman Vahdettin'e şikâyet ediyordu. Oysa hükümetin her uygulamasının arkasındaki en önemli kişi bizzat Vahdettin'di.

Ali Galip, Kemalistleri tutuklama yetkisiyle Sivas'a vali tayin edilirken bu iradenin de arkasındaki kişi yine oydu. Buna karşılık

Sivas Kongresi, parçalanmış ve fiilen işgal altına girmiş bir coğrafyadan tam bağımsız bir vatan kurmanın ateşini yakanların, bu inançlarını açıkça ve özgürce tüm dünyaya haykırdıkları bir başka iradenin adıydı. Ve bu iki irade birbirine taban tabana zıttı. Komik olan ise Sivas'taki ateşi yakanların bu davranışı yurtseverlik olarak görünmüyor, aksine ülke ve aleyhine bulunduğu için, bastırılmak üzere planlar yapılıyordu. Hükümet Sivas Kongresi'ni bastırmak için dışarıdan işgalci İngilizlerden, içeriden ise Kürtlerden medet umuyordu. İngiliz Binbaşı Noel, Ali Galip, bazı Kürt liderler bu maksatla Malatya'da bir araya gelmişlerdi. Binbaşı Noel, İngilizlerin himayesinde özerk bir Kürdistan kurulacağı vaadiyle Kürtlerin desteğini almaya çalışıyordu. İngilizlerin resmi açıklamalarına göre ise Noel, "bilimsel araştırmalar yapmak üzere" o bölgede bulunuyordu.

Oysa gerçek, Noel'in 23 Eylül'de Bağdat'taki İngiliz siyasi temsilcisine gönderdiği telgrafta tüm açıklığıyla görülüyordu. Bu telyazısında Noel şöyle diyordu:

> "Şayet Mustafa Kemal'in yarattığı durum tehlike arz ederse, Bedirhanlar ile diğer bazı Kürtleri kullanabiliriz. Türk hükümetini, onları Kürt ilçelerine vali veya mutasarrıf atamaya ikna edebiliriz."[4]

Bu entrikalar karşısında Mustafa Kemal hareketsiz kalmıyordu. 15 Eylül'de Malatya mutasarrıf vekili aracılığıyla Kürt önderlerinden Hacı Kaya ve Şehzade Mustafa Ağa'lara gönderdiği telyazısında, "Padişah ve millet hainlerinin iğfalatına kapılarak" İslam kanı akıtılması ve "bigünah zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun" Padişah askerleri tarafından öldürülmesi gibi "elim bir akıbetin" meydana gelmesine engel olmak yönündeki yurtsever çalışmalarından ötürü Sivas Kongresi'nin takdirini bildiriyor, şunları ekliyordu:

> "Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve makam-ı hilafet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir. (...)"

Böylece Mustafa Kemal'in uyanıklığı ve zamanında aldığı etkin tedbirler sayesinde, Ali Galip ve Binbaşı Noel'in entrikaları sonuç-

4 Foreign Office, 4193/141322 (Noel'den kapalı telyazısı).

suz kalıyor; ulusal güçlerin kovuşturmasına uğrayan entrikacılar, tutuklanmaktan ancak kaçarak kurtulabiliyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin oyununu bozmaya ve kongreyi hissettirmeden yavaş yavaş ihtilalci bir davranışa sokmaya çalışıyordu. Nitekim günlerce manda meselesini görüşen kongrenin havası değişmeye başlamıştı. Kongre, Ali Fuat Paşa'nın icraatını tasvip etti ve kendisini "Garbi Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanı" tayin etti. Böylece Kongre, memleketi idareye yetkili bir merci haline gelmiş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, fırsatı kaçırmadan aynı gün (9 Eylül 1919) Ali Fuat Paşa'ya şu telgrafı yazdı:

"1. Kongrenin bugünkü toplantısında yüksek şahsınızın Batı Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığı'na tayinine oybirliğiyle karar vermiş olduğunu arz eyleriz. Milli teşebbüs ve hareketinizde Heyeti Temsiliye'yle bağlantıların korunması rica olunur.

2. 7 Eylül 1919 tarih ve 2517 numaralı şifreyle Eskişehir ve Afyonkarahisar kumandanlarına tebliğ edildiği bildirilen emirler ve direktifler kongrede okundu, ilk defa olarak büyük bir takdir ve minnettarlıkla alkışlanan bu emir ve direktiflerin oybirliğiyle ve aynen kabul olduğunu ve kongre tarafından yüce şahsınıza teşekkür edildiğini müjdeler, kutsal çalışmalarınızda başarılar dileriz.

3. Aydın vilayeti delegeleri tarafından kongre başkanlığına ulaşan müracaat üzerine, yüce şahsınız tarafından Aydın cephesi Kuvayi Milliye'sine güçlü bir kumandan tayin buyrulması heyetçe uygun görüldü ve karara bağlandı.

4. Milletin kutsal arzularına aykırı hareketlerinden dolayı işine son vereceğiniz mülkiye memurları yerine, güçlü ve namuslu olmak ve yine mülkiye memurlarından bulunmak şartıyla diğer kişilerin tayini uygun görüldü. Cümleten gözlerinizden öper, vatan ve millet yolunda başarılar dileriz."

Ali Galip olayının yarattığı heyecan havası içinde kongre, çalışmalarını tamamlayıp 11 Eylül'de dağıldı. Vatanın heyeti umumiyesini temsil edecek olan Heyeti Temsiliye aşağıdaki kişilerden oluşturulmuştu:

Belge 25

Heyeti Temsiliye Üyeleri:

Mustafa Kemal Paşa,
Rauf (Orbay) Bey,
Refet (Bele) Bey,
Hoca Raif (Dinç) Efendi,
İzzet Bey,
Servet Bey,
Şeyh Fevzi Efendi,
Bekir Sami Bey,
Sadullah Efendi,
Hacı Musa Bey,
Kara Vasıf Bey
Mazhar Müfit (Kansu) Bey,
Ömer Mümtaz Bey,
Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey,
Hakkı Behiç Bey,
Niğdeli Mustafa Bey.

***

Kongrede bulunmadıkları halde, bölgelerinin nüfuzlu kimseleri oldukları için Trabzon eski mebusu İzzet ve Servet Bey'ler, Bitlis eski mebusu Sadullah Efendi, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey, Ankara eski mebusu Ömer Mümtaz Bey de Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİDEN AMASYA

~

Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nden aldığı yetkiyle ve artık bir "Gölge Kabine" sayılabilecek olan Heyeti Temsiliye'nin başkanı sıfatıyla İstanbul Hükümeti'nin karşısına dikiliyor, ulusal davaya ters düşebilecek her uygulamaya açıktan karşı çıkıyordu.

Bu zıtlaşmanın bir çatışmaya dönüşeceği belliydi. Beklenen oldu ve taraflar bu konuları görüşmek üzere Amasya'da buluşmaya karar verdiler. Amasya, bir diğer tarihi olaya daha tanıklık edecekti.

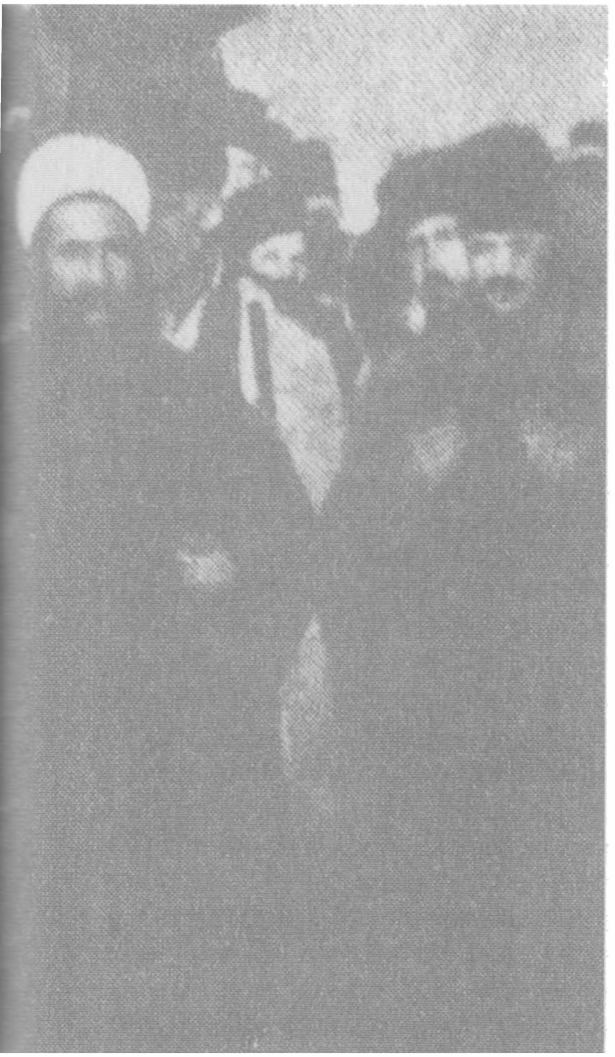

Mustafa Kemal'in
İstanbul hükümetinin temsilcisi
Salih Hulusi (Kezrak) Paşa'yla
görüşmek üzere
Amasya'ya giderken
Tokat'ta karşılanışı
(17 Ekim 1919)

ANADOLU-İSTANBUL ÇATIŞMASI BAŞLIYOR

Merkezden Tayin Edilen Vali ve Komutanlarla Mücadele

Bundan sonra memleketin her tarafında süratle harekete geçerek hükümeti elinde tutan idarecileri ortadan kaldırmanın ve özellikle hükümete karşı taarruza geçmenin tam sırasıydı. Sivas'tan Vali Reşit Paşa aracı yapılarak İstanbul'a taarruza geçildi. Reşit Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey'e yazdığı 10 Eylül tarihli telgrafta; Elaziz Valisi Galip Bey ile Dahiliye Nazırı arasında yapılan telgraf yazışmalarının Kongre Heyeti'nce elde edilip vilayete verildiği belirtildikten sonra, Dahiliye Nazırı'na "cinayetkârane tertibatta bulunduğu", vatan ve millete ihanet ettiği, bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmeğine yağ sürdüğü ve memleketi felakete sürüklediği, kendisine artık itimadın kalmadığı ifade ediliyordu.

Sivas Valisi ile Dahiliye Nazırı telgraf başında karşılıklı yazışma halindeyken, Mustafa Kemal Paşa da valinin yanında bulunuyordu. Nihayet Paşa da işe müdahale edip Dahiliye Nazırı'na "Alçaklar, caniler" diye seslenen onur kırıcı bir telgraf yazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın istediği olmuş ve ok yaydan çıkmıştı. Elindeki bütün imkânlarla hükümete yüklenmeliydi. Eğer bu vesileyle hükümeti düşürebilirse, Anadolu İhtilali İstanbul'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bunu sağlamak için şöyle düşünmüştü: Kongre ve bütün Kolordu Kumandanları, yani millet ve ordu, doğrudan doğruya Padişah'a başvuracak ve hükümet, Padişah'la görüşmeye engel olursa, Anadolu'nun İstanbul'la ilişiği kesilecek.

Tasarlanan bu plandan kolordu kumandanları haberdar edilerek, padişaha yazılacak telgrafın sureti ve ne şekilde hareket edecekleri kendilerine bildirildi.

Sivas Kongresi'nin son günü (11 Eylül) İstanbul'a karşı başlayan taarruz, hiçbir yerde aksamadan uygulandı. O günden itibaren, bilhassa Eylül'ün 12-13 gecesi her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek kararlaştırıldığı gibi İstanbul'la konuşmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa da "Umumi Kongre Heyeti" adına İstanbul'u sıkıştırıyordu. Fakat Sadrazam sanki yok olmuştu. Sivas ve İstanbul telgrafhaneleri arasında şu diyalog geçmekteydi:

"Sivas: Sadrazam Paşa ya Sadrazamlıkta veya Mabeyni Hümayundadır. Kendisini buldurup hemen telgrafhaneye gelmesini söyleyin. Söz konusu olan mesele zannettiğiniz gibi basit değil, çok mühimdir. Sonra sizi sorumlu tutarız. İsminiz ve şahsınız bizce bilinmektedir. İşi uzatmayın, çabuk cevap veriniz.
İstanbul: İşte, başmemur diyorlar ki sadrazam konağındadır. 'Emrederlerse yazılacak telgrafı telefondan konağına yazarız' diyorlar. Bendeniz emirlerinden hariç ne yapabilirim ki (...) Ufak bir maiyet memuru. Mesul ad buyrulmasın."

Bu durum karşısında daha kesin bir tavır takınmanın sırası gelmişti. Sadrazam Ferit Paşa'ya verilmek üzere aşağıdaki telgraf yazıldı:

"Vatan ve milletin hukukunu ve kutsal şeylerini ayaklar altına alan ve Padişah Hazretleri'nin yüce şahsının haysiyet ve şerefini çiğneyen gafil hareketleriniz ve teşebbüsleriniz ortaya çıkmıştır. Milletin Padişah'ımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple durumlarını ve ricalarını ancak Padişah'ın şahsına sunmak mecburiyetindedirler. Heyetiniz gayrimeşru hareketlerin kötü neticelerinden korkarak millet ile Padişah arasında engel oluyor. Bu konudaki direnişiniz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü hareket ve uygulamalarında serbest kabul etmekte haklı görecektir. Ve bütün vatan, meşru olmayan heyetinizle mutlaka ilgisini ve bağını kesecektir. Bu son hatırlatmamızdır. Bundan sonra milletin alacağı tavır, burada bulunan yabancı subaylar vasıtasıyla İtilaf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir."

İstanbul'a Padişah'la görüşmek için bir saatlik süre tanındı ve bu durum aynı anda bütün kolordu kumandanlıklarına da yazılarak bu bir saat içerisinde Padişah'la görüşülemezse, İstanbul ile Anadolu'nun ilişiğinin kesileceği bildirildi. Böylece, Anadolu ve İstanbul ilk defa ve en sert bir şekilde karşı karşıya gelmiş oluyordu. İşi bu noktaya getirebilmek Mustafa Kemal Paşa için büyük bir başarıydı. 32 gün süreyle İstanbul ile Anadolu'nun ilişkisi kesik kaldı. İstanbul bu çatışmadan yenilmiş olarak çıkacaktı.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra ihtilal bakımından önemli bir teşebbüse daha girişti. Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyeti Temsiliye'yi bütün Anadolu için yetkili merci, daha açıkçası hükümet durumuna sokmak istiyordu. İstanbul'la ilişik kesildiğine göre memleket idaresi mercisiz kalamazdı. Bu hususu tamim ettiği zaman birçok yerden itirazlarla karşılaştı. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu teşebbüsü yerinde bulmuyordu. Trabzon tamamen karşıydı, Erzincan ve Sivas Müdafaai Hukuk Heyetleri bu tarzda bir hareketi Cemiyet tüzüğüne aykırı bulmuşlardı. Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey iyice korkmuştu. "İstanbul'la ilişki kesildiğine göre askerin iaşesi, subayların maaşları nasıl karşılanacak" diyordu. Gerçi, Heyeti Temsiliye'nin merci olarak kabulü tam bir sonuca bağlanamadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye'yi bir merci kabul etmiş ve bu esasa göre teşebbüslere geçmiş bulunuyordu. Maksadı Anadolu'nun her tarafında idareyi fiilen ele almaktı. Elaziz Valisi, Malatya ve Dersim mutasarrıfları kaçmaya mecbur olmuşlardı. Bunlardan başka Eylül ayı sonuna kadar şu sonuçlar alındı:

Ankara Valisi Muhittin Paşa, Çorum-Ankara yolunda tevkif edilerek Sivas'a getirildi. Vali Paşa, koyu hükümet taraftarıydı ve bölgesinde milli hareketi sürekli olarak baltalıyordu. Sivas'tan doğruca İstanbul'a gitmesine izin verildi. Ankara halkı Defterdar Yahya Galip Bey'i vali seçti. Yakında Heyeti Temsiliye'nin merkezi olacak olan Ankara'da hükümet taraftarı memur kalmamıştı.

Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi, Ankara Valisi Muhittin Paşa'yla işbirliği halindeydi ve milli harekete karşıydı. Vali tevkif edildikten üç dört gün sonra Çorum Mutasarrıfı Sivas'ı ziyarete mecbur edildi. Çorum da Kongreye katılmış, İstanbul'la ilgisini kesmişti.

Kastamonu, İstanbul'a bağlı memurların elindeydi. Valilik vekâletle idare ediliyordu. Ali Rıza Bey adındaki yeni vali Kastamonu'ya gelmek üzereydi. Ankara'dan Ali Fuat Paşa, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatıyla Albay Osman Bey'i Kastamonu'ya hâkim olmak

üzere göndermişti. Albayı hükümet taraftarları hemen tevkif ettiler. Fakat gece küçük rütbeli milliyetçi subaylar bir baskınla Albay Osman Bey'i kurtarıp diğerlerini tevkif ettiler. Kastamonu'ya Albay Osman Bey hâkim oldu. Defterdar Ferit Bey vali vekili olarak tayin edildi. Kastamonu da böylece hükümetle alakasını kesmiş oldu.

Niğde Mutasarrıfı ve oradaki bazı memurlar milli harekete karşıydılar. Mustafa Kemal Paşa Niğde'deki Tümen Kumandanı'na "Bunların tevkif edilerek Sivas'a gönderilmeleri" şeklinde emir verdi.

Trabzon Valisi Galip Bey'in olumsuz davranışları Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmekteydi. Böyle önemli bir merkezde güvenilir bir vali bulunmalı ve hiç değilse ihtilali tehlikeye düşürecek yaratılışta bu idare amiri uzaklaştırılmalıydı. Mustafa Kemal Paşa tümen kumandanlarından Halit Bey vasıtasıyla Trabzon Valisi Galip Bey'i makamında tevkif ettirerek Erzurum'a göndertti.

Konya Valisi Cemal Bey Anadolu'daki hükümet taraftarı valilerin en azılısıydı. Konya'yı kasıp kavuruyor ve milliyetçilere nefes aldırmıyordu. Cemal Bey'in saf dışı edilmesi, bir hükümeti düşürmek kadar önemli sayılabilirdi. Konyalı milliyetçiler de bu hususta fırsat kollamaktaydılar. Bu işi başarmak için Sivas'tan Albay Refet Bey Konya'ya gönderildi. Fakat daha kendisi Konya'ya varmadan, Heyeti Temsiliye'nin bir kumandan gönderdiği duyulunca hamiyetli Konyalılar harekete geçtiler. Vali Cemal Bey, durumu kendisi için tehlikeli görerek İstanbul'a kaçtı. Halk, belediye dairesinde toplanıp Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekâletine tayin etti. Mustafa Kemal Paşa bu hadiseye çok önem veriyordu. Konya Valisi Cemal Bey'in hıyanetini ve kaçırılışını anlatan bir bildiri yayımladı.

Hükümetin Anadolu İhtilali'ni bastırmak için aldığı tedbirleri, ihtilalciler, böylece karşı tedbirle bozuyorlardı. Sivas'ı basıp kongreyi dağıtmak ve ihtilalci liderleri yakalamak projesi suya düşmüştü. Hükümet tarafını tutan idare amirleri, teker teker tevkif olunuyor veya kaçmaya mecbur bırakılıyordu.

Hükümet Anadolu'ya yeni kumandanlar da tayin etmişti. Ankara'daki 20. Kolordu'ya Ali Fuat Paşa'nın yerine tayin olunan Kiraz Hamdi Paşa, Eylül ortasında Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Ali Fuat Paşa, Kiraz Hamdi Paşa'yı esasen Eskişehir'in doğusuna geçirecek değildi. Gerek Ali Fuat Paşa'nın baskısı gerekse Sivas'tan Heyeti Temsiliye'nin telgrafla yaptığı ihtar üzerine, Kiraz Hamdi Paşa İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.

Konya'da 12. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilip vazifeye başlama imkânı bulan Sait Paşa da, Vali Cemal Bey'in kaçışından

birkaç gün sonra Heyeti Temsiliye'nin baskısıyla İstanbul'a geri gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da idareye hâkim olmaktan başka hükümetin milli harekete karşı aldığı diğer tertipleri de bozmaktan geri kalmamıştı. Hükümet, hem kongreleri zaafa uğratmak hem de güya milli arzuya uyar görünmek için mebus seçimlerinin yapılmasına dair hazırlık emri vermiş, fakat henüz seçimlere başlanılmamıştı. Meclisin toplanmasını öteden beri önemle takip eden Mustafa Kemal Paşa, hükümetin bu taktiğini bozmak amacıyla 13 Eylül'de bütün kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, milli meclisin çabucak seçilip toplanmasının günün en önemli meselesi olduğuna işaret ettikten sonra, hükümetin seçimleri türlü sebeplerle geri bıraktığını belirtiyor ve umumi kongrenin, orduyu ve milleti seçimlere davet ettiğini bildiriyordu.

Genelgede şu üç önemli husus özellikle belirtilmişti:

1. Seçim hazırlıklarının yürürlükte bulunan kanundaki en az süre içinde yapılıp tamamlanması için belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri tam bir faaliyetle çalışmalıdır.
2. Her seçim bölgesinden çıkarılacak mebusların adedi nüfusa göre tespit olunarak Heyeti Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar konusu sonra yazışmayla hallolunacaktır.
3. Gerek seçim hazırlıkları gerek seçimlerin yapılması sırasında gecikmeye sebep olacak engeller şimdiden düşünülmeli ve bunları önleyici tedbirler önceden alınmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'la ilişiğin kesilmesi üzerine Padişah'ın da Milli Mücadele'ye karşı bir tavır takınacağını kestirmekteydi. Böyle bir hareketi önlemek, hiç değilse öncelik kazanmak için, Heyeti Temsiliye 14 Eylül'de Padişah'a bir ariza (dilekçe) gönderdi. Milletin Padişah'ına olan sarsılmaz bağlılığı belirtildikten sonra Padişah'a, memleketin başına çöken felaketin yalnız yenilgiden ileri gelmediği ispata çalışılıyor ve şartların gittikçe kötüleşmesinin sebebi olarak da mütarekeden beri birbirini takip eden hükümetlerin ve özellikle Ferit Paşa hükümetlerinin hataları gösteriliyordu. Bu uzun mektupta Ferit Paşa şunlarla suçlanmaktaydı:

- Aydın faciasını önleyememek.
- Paris Barış Konferans'ından milli haysiyeti incitecek şekilde kovulmak.
- Milli hareketi İttihatçılık şeklinde göstererek Anadolu'ya yabancı müdahalesini davet etmek.

- Milli meclis için seçim yaptırmamak.
- Milli teşkilatı dağıtmaya çalışmak.
- Devletin kaza (yargı) hakkını yabancıların elinde oyuncak haline getirmek.
- Ordunun kuvvetini azaltmak için, muktedir askerî erkânı azledip düşmana teslim etmek.
- Şifreli askerî yazışmaları çaldırmak amacıyla Posta ve Telgraf Umum Müdürü'nü yetkili kılmak.
- Yabancı subayların memleket içinde dolaşarak milli birliği bozacak faaliyetine yardım etmek.
- Memleketi ihtilal içinde göstererek yabancı müdahalesini davet etmek.
- Ordunun şifreyle yazışma yapmasını önleyerek askeri sırların ifşasına cüret etmek.

Telgraf şöyle sona eriyordu:

"Bu vaziyeti nazarıitibara alan heyeti memlükanemiz, vatanı kurtaracak son çare olmak üzere hiçbir siyasi partiye mensup olmayacak ve milli iradeyi tamamıyla izhar ederek (göstererek) millete istinat edecek (dayanacak) bir vekiller heyetinin iş başına getirilmesini istemek ve niyazla, böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde milletin teşebbüsat ve icraatı zaruriyesini durdurmaya imkân olamayacağını arz ederiz. Her ahvalde (durumda) emrü ferman sevgili Padişah'ımız efendimiz hazretlerindendir."

Yabancı Devletlere Verilen Memorandum

Hükümetle bağ kesilince, yabancı devletlere de amacın açıklanması gerekli görülmüştür. İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya ve Sırbistan'ın siyasi mümessilleri ile Felemenk, İsveç, Danimarka ve İspanya elçiliklerine verilmek üzere, umumi kongre heyeti adına bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtırada devletlere anlatılmak istenen esas fikirler şu şekilde sıralanmıştı:

- Milli meclis sekiz ay evvel feshedilmiş ve hâlâ toplanmamıştır.
- Milletin hükümete güveni yoktur.
- Hükümet, zulüm ve şiddet yoluna sapmıştır.
- Kabinenin teşvikiyle Anadolu'da asayişin bozulacağı muhakkaktır.

- Milletle Padişah'ın temasına mâni olunmaktadır.
- Bu durum karşısında hükümetle ilişkiyi kesmekten başka çare kalmamıştır.
- Barış, ancak millete dayanan bir Osmanlı kabinesinin kurulmasıyla mümkün olabilir.

Muhtıranın sonunda yabancı devletlere garanti vermek ihtiyacıyla aynen şöyle denilmekteydi:

"Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika'nın gelecekteki yüksek menfaatlerine uymakta olan bugünkü milli vaziyetimizin asayişi ihlal edecek hiçbir fikre dayanmadığını ve umumi emniyeti bozacak hiçbir hadise zuhur etmeyeceğini ve bütün manasıyla müslihane bir hareket hattı takip edileceğini, Sivas'ta toplanan umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından (delegelerinden) müteşekkil umumi kongre kati surette tekeffül ve temin ederek (yükümlenerek) kesbi fahriyle cihana adalet vadeden büyük devletlerin manevi müzaharetinden (desteğinden) emin olduğunu da ayrıca arz eder."

Damat Ferit Paşa'nın İstifası ve İstanbul'un Uzlaşma Teklifi

Anadolu İstanbul'la ilişkisini kestikten sonra Ferit Paşa en kuvvetli kozunu oynadı. Padişah'ı, millete bir bildirge yayımlamak gerektiğine inandırdı. 20 Eylül tarihinde Anadolu İhtilali'ne karşı yayımladığı bildiride Padişah özetle şöyle diyordu:

"Anadolu'daki esef verici hareketler İzmir'in işgaliyle başlamış ve Doğu Anadolu vilayetlerinin kaderi hakkında şayi olan rivayetlerle genişlemiştir.
Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin vazifesidir. Fakat girişilecek teşebbüsler makul ve siyasi olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa devletlerinin ve milletlerinin dikkati çekilmiş, özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup hakkımız ortaya çıkmaktadır. Doğu vilayetleri hakkındaki şayia ve rivayetler karşısında da hükümet vazifesini yapmaktadır. Esasen bu vilayetler hakkında henüz bir teklif alınmış değildir.
Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler devletimizin esas menfaatleri ve hayatiyetiyle uyuşamaz.

Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek güya ahaliyle hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.
Bu hal, bir an önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirmekte ve pek yakın olan barışın imzalanması da tehlikeye düşmektedir.
Millet, durumun nezaketini takdir etmeli, itidalini ve sükûnetini muhafaza etmeli, kanunlara ve hükümetin emirlerine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağırılacak olan Osmanlı delegeleri konferans karşısında milletiyle hemâheng [uyumlu] olarak yer almalıdır.
Yakında haysiyetli bir barış yapılacağını ümit etmekteyim."

Padişah'ın bildirisi Anadolu'ya gereği kadar yayılmamış ve bu bildirinin hemen hemen hiçbir etkisi olmamıştı. Buna karşılık Eylül sonlarına doğru Ferit Paşa kabinesi bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Artık kabinenin yaşaması imkânı kalmamıştı. Çünkü kabinenin nüfuzu Babıâli'ye ve çevresine ancak inhisar ediyordu. Nazırların arasında şiddetli geçimsizlikler başlamıştı. Özellikle, Şeyhülislam ile Dahiliye Nazırı arasında anlaşmazlık had safhadaydı. Ali Rıza Paşa ve bazı arkadaşları kabinenin istifasını teklif ettiler.

Fakat Damat Ferit Paşa istifaya niyetli değildi. Durumu bir süre daha idare edebildi. Diğer taraftan Anadolu İhtilali'nin İstanbul üzerine yapmakta olduğu baskı şiddetleniyor ve kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Padişah nihayet Damat Ferit Paşa ile hükümet edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı. İhtilalcilerle anlaşmaktan başka çıkar yol olmadığını da idrak etmişti. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'ların eskiden beri arkadaşları olan Abdülkerim Paşa vasıtasıyla bir anlaşma yolu bulmayı denemek istedi. Abdülkerim Paşa, Sadrazam'la da görüşerek teşebbüse geçti. Anadolu harekâtını idare edenlerle bir yerde buluşup konuşmak için Ali Fuat Paşa'ya teklifte bulundu. Ali Fuat Paşa Ankara'da değildi. 20. Kolordu kumandan vekili, Abdülkerim Paşa'nın telgrafını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

İktidar ile ihtilal ilk olarak anlaşmak üzere temasa geçiyorlardı. Teklif İstanbul'dan gelmek üzere 27/28 Eylül gecesi, Sivas-İstanbul arasında iktidarın ve ihtilalin sözcüleri, iki eski arkadaş telgrafla konuştular. Abdülkerim Paşa, Padişah'ın 20 Eylül tarihli bildirisinden söz açarak, vatanın kurtuluşu için hükümet ile milletin el ele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlayabilmek için de,

bir yerde buluşup görüşelim diyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, telgraf başında her şeyi konuşmak suretiyle karşı tarafın niyetini anlamayı ve şartlarını bildirmeyi tercih etti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ne istediğini, ne söyleyeceğini kesin olarak biliyordu. Halbuki İstanbul'un sözcüsü açık değildi. Parlak sözler, süslü cümlelerle siyasi bir sohbet yapmak istiyordu. Nitekim 8,5 saat süren bu konuşmada Padişah'ın etrafında birleşmekten, hükümet ile milletin anlaşmasını teklif etmekten başka bir şey söylemedi ve bir formül teklif etmedi. Tarafların mutabık oldukları tek nokta Padişah'ın kişiliği ve otoritesiydi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şöyle diyordu:

"Muhterem büyük Padişah'ımız efendimiz hazretlerinin mübarek beyannamelerindeki uyarıların hükümet ve milletimiz için yegâne ulaşılacak gaye olduğunda tamamen beraberiz. Soylu milletimiz ve cümlemizin padişahımızın kutsal şahsına olan hürmet ve sadakat bağlarımızın sarsılmaz bulunduğuna asla kimsenin şüphe ve tereddüt etmeye hakkı yoktur. Şerefli hakanımızın her türlü arzu ve iradelerine baş eğmek bizim için büyük nimettir.
Bugün ve ilelebet bu kuruluş noktasına bağlılığım kesindir. Bütün mesai arkadaşlarımızın kesin hisleri ve inançları aynıdır. Genel olarak ve büyük ve cömert vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü düşünmesine imkân yoktur. Kutsal halifemiz ve şerefli Padişah'ımız hakkındaki bağlılık ve kulluk ve sonsuz hürmetlerimizin her ne olursa olsun daima saklı bulundurulacağını bütün mukaddesatımız üzerine yeminle bir kere daha doğrularız."

İhtilalcilerin başı ve sözcüsü bu suretle Padişah'a teminat verdikten sonra Ferit Paşa'nın derhal istifa etmesini istemiştir. Ferit Paşa'ya karşı da bir teminat verilmesini lüzumlu gören Mustafa Kemal Paşa, Abdülkadir Paşa'ya şöyle diyordu:

"Eğer kendi hayatları ve şahsiyetleri hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşmak tenezzülünden uzak bulunan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeyi dahi milletimizin menfaati sayarız."

Mustafa Kemal Paşa, Abdülkerim Paşa'ya yazdığı uzun telgraflarda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bütün hıyanetlerini birer

birer saymış ve arada tehdit etmeyi de unutmamıştır. İhtilalin, iktidarı yıldırmak için söylediği sözler şu şekilde kaleme alınmıştı:

"Milli hareket bütün genişliğiyle İstanbul'a ilerlemektedir. Tabii olarak Ferit Paşa ve arkadaşları buna tamamen vâkıftır."

"İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki Kuvayı Milliye'nin hareket için emir bekledikleri bildirilmektedir."

"Bütün yabancı devletler iyi niyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdiler."

"(...) İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin içişlerine ve meşru maksat takip ettiği tahakkuk eden milli hareketlerimize asla müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiler. Milleti, mukadderatını murakabede kabineyle karşı karşıya serbest bıraktılar."

"Millet kuvvetli, anlayışlı ve kararında kesindir. Fiili hareket normal seyrini almıştır."

Abdülkerim Paşa bu telgraf konuşmasının notlarını aynen Padişah'a ve Sadrazam'a gösterdi. Anadolu 15 günden beri İstanbul'la bütün ilişiğini kesmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tehditlerinin bir kısmı laftan ibaret değildi. İstanbul, bütün bu tehditlere 15 günden beri gördüğü olaylarla iyice inanmıştı. Hükümete bağlı olan mutasarrıfların, valilerin ve kumandanların Anadolu'ya sokulmadığı, girenlerin ihtilalciler tarafından kaçmaya mecbur veya tevkif edildikleri unutulacak kadar geride kalmış olaylar değildi. Abdülkerim Paşa'nın aracılığından öğrendikleri, hem Padişah'ın hem de Ferit Paşa'nın direnme güçlerini tamamen kırmıştı. İhtilali söndürmek için en insafsız usullere başvurmaktan bir an geri kalmayan Dahiliye Nazırı Adil Bey bile artık, Anadolu'yla anlaşmaya taraftar olanların başında geliyordu. 29 Eylül'de Padişah'ın huzuruna çıkarak bir tövbekâr gibi konuşmuştu. Adil Bey, Padişah'a son söz olarak milli hareketle anlaşmaya gitmekten başka çare olmadığını söyleyince Padişah bu fikri tasvip ederek "es-sulhu seyyid'ül-ahkâm" (Barış, hükümlerin en iyisidir) diye karşılık verdi.

Dahiliye Nazırı Padişah'ın huzurunda bulunduğu sırada başka bir ziyaretçi de aynı şeyleri söylemek üzere sıra bekliyordu. Bu

ziyaretçi ünlü Osmanlı mareşallerinden İhtiyar Deli Fuat Paşa'ydı. Mabeyin başkâtibi, Fuat Paşa'nın ziyaretini şöyle anlatmaktadır:

> "Müşir Fuat Paşa gelerek Kuvayı Milliye namına kendisine müracaat edilmiş olduğunu ve 'Sen ihtiyar bir askersin, taleplerimizi Padişah'a duyurmaya aracı ol' diye cemiyet mührüyle gönderilen varakayı bizzat takdim etti."

Padişah'a takdim edilen bu mektubu Çerkez Fuat Paşa'ya, Heyeti Temsiliye azasından Çerkez Bekir Sami Bey yazmıştı. İhtilalin Eylül başından beri aldığı sert tedbirlere, Abdülkerim Paşa'nın teşebbüsü üzerine açılan görüşme ve Fuat Paşa'nın aracılığı eklenince, Padişah ve Sadrazam Anadolu'dan bildirilen şartları kabule mecbur kaldılar. Ali Galip olayıyla başlayan mücadele Anadolu'nun başarısıyla Eylül sonunda nihayet bulmuş oluyordu. 30 Eylül gecesi Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etti.

Anadolu İhtilali'nin başarısında, hükümetin düşürülmesi birinci aşamayı teşkil eder. Bu, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal metodunda yanılmadığının ispatına vesile olmuştur.

Kendisini her türlü dayanaktan yoksun bırakmak için görevine son vermiş olan hükümeti üç aydan az bir süre içinde devirmeyi başarması, ilerideki başarısının işaretidir. Mustafa Kemal Paşa Eylül 1919'dan sonra Türkiye'nin Padişah'tan sonra gelen ikinci adamı olarak kabul edilecekti.

İstanbul ile Anadolu Arasındaki Pazarlık

Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine, Padişah yeni kabineyi Tevfik Paşa'ya kurdurmak istemişti. Fakat ihtiyar politikacı "ben ikinci defaya kalayım" diyerek sadareti kabul etmedi. Kurulacak kabine, ihtilalin karşısında bocalamaya mahkûmdu. Eğer ihtilale sert davranacak ise, Ferit Paşa Kabinesi'nin akıbetine uğramaktan kurtulamazdı. Böyle yapmayıp ihtilalle uzlaşma yoluna gidecekse de, harcanmış olacaktı.

Padişah, Ali Rıza Paşa'yı çağırıp sadareti ona teklif etti. Ali Rıza Paşa da "Sadrazamlık bu sırada benim yapabileceğim şey değildir" diye reddetmek istedi. Fakat bir taraftan Padişah'ın, diğer taraftan Tevfik Paşa'nın ısrarıyla bu teklifi kabul etti. Kabineyi kuracak olan adam belli olduktan sonra Padişah, mabeyin başkâtibine şöyle demiştir:

> "Bu hülleci bir kabine olacak. Tevfik Paşa son fişeğimizdir. Onu geleceğe saklamalıyız."

Samimiyetsizlik bu noktada başlıyordu. Hükümet merkezinden ayrılmış bulunan Anadolu'nun tekrar efendisi olabilmek için "hülle" gibi gülünç bir oyuna lüzum görülmüştü. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu oyundan kârlı çıktı. "Hülleci Kabine"den taviz koparıncaya kadar tedbirlerini devam ettirerek Padişah'ın hesabını bozmayı bildi.

Damat Mehmet Şerif Paşa

2 Ekim'de Ali Rıza Paşa'nın başkanlığında kurulan yeni kabinede Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı, Damat Mehmet Şerif Paşa da dahiliye nazırı olmuştu. O günün şartlarına göre diğer nezaretlerin yapacak pek önemli işleri yoktu. Hem İstanbul'un hem de Anadolu'nun önemle üzerinde durdukları harbiye ve dahiliye nezaretleriydi.

Ali Rıza Paşa kabinesindeki bu nezaretlerde görev yapan kişiler Ferit Paşa kabinesinin harbiye ve dahiliye nazırlarıyla kıyas edilemeyecek kadar yeterliydiler.

Mersinli Cemal Paşa Kuvayı Milliye taraftarı, vatansever bir askerdi. Konya'da 2. Ordu müfettişiyken Mustafa Kemal Paşa'yla milli kurtuluş davasında fikir ve işbirliği yapmış, fakat Amasya kararlarına aykırı olarak İstanbul'a gitmişti. Tekrar Anadolu'ya geçmeyi düşünmüş, her nedense bunu yapamamıştı. Bu defa Harbiye Nezareti'ne getirilmekle milli harekete faydalı olma şansını elde etmiş bulunuyordu. Kendisi, Kuvayı Milliye'nin kabinede temsilcisi sayılacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bir gazeteciye yazdığı telgrafta şöyle diyordu:

Sadrazam Ali Rıza Paşa

"Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan milli teşkilatımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz."

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta "Heyeti Temsiliye'nin murahhası sıfatıyla ve bütün samimi ve hürmetkâr bir hisle arz ediyorum ki (...)" diyordu.

Anadolu'nun hükümetle teması, bu sebeple daima Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanalıyla olmuştur.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa ise, mülkiye mezunu, iyi yetişmiş ilmî eserleri ve tercümeleriyle de tanınmış muktedir bir devlet adamıydı. Sultan Abdülaziz'in kızıyla evlenerek Saray'a damat olmuştu. Milli akıma Ali Kemal ve Adil Bey'ler gibi hıyanet edemezdi. Fakat sarayla olan ailevi bağı ve kabine arkadaşı Cemal Paşa'nın ifadesiyle "hükümetçilik hissinin galip oluşu" yüzünden Anadolu İhtilali'ni yeterince anlayamamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın hıyanetle vasıflandırdığı birtakım olumsuz işler yapmıştır.

Belge 26

Ali Rıza Paşa Kabinesi (2 Ekim 1919-8 Mart 1920)	
Sadrazam	Ali Rıza Paşa
Şeyhülislam	Haydarizade İbrahim Efendi
Dahiliye Nazırı	Damat Mehmet Şerif Paşa (8 Şubat'ta Ebubekir Hâzım Bey)
Hariciye Nazırı	Mustafa Reşit Paşa (8 Şubat'ta Sefir Safa Bey)
Harbiye Nazırı	Ferik (Korgeneral) Mersinli Cemal Paşa (3 Şubat'ta Ferik Mustafa Fevzi Paşa)
Maliye Nazırı	Ayan'dan Tevfik Bey
Adliye Nazırı	Ayan'dan Mustafa Nuri Bey (8 Şubat'ta Kâzım Bey)
Bahriye Nazırı	Ferik Salih Hulusi Paşa
Evkaf Nazırı	Sait Bey (Vekâleten)
Maarif Nazırı	Sait Bey
Nafıa Nazırı	Ferik Abuk Ahmet Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Birinci Ferik (Orgeneral) Hâdi Paşa (8 Şubat'ta Abdurrahman Şeref Bey)
Şûrayı Devlet Reisi	Ayan'dan Abdurrahman Şeref Bey
Meclisi Vükelâ'ya Memur	Tevfik Paşa (Sandalyesiz Devlet Bakanı)

Kabine üyeleri arasında Sadrazam Ali Rıza Paşa ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan başka üç asker daha vardı: Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafıa Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hâdi Paşa. Bu üç nazır da milli harekete karşı anlayış gösteren vatansever ve dürüst insanlardı. Kendi nezaretleri içinde bir şey yapamazlardı, fakat kabinenin genel politikasında elbette olumlu etkileri olacaktı.

Yeni kabinenin kuruluşu münasebetiyle okunan hattıhümayunda Padişah şöyle diyordu:

> "(...) Bir süreden beri kamuoyunda meydana çıkan ve yanlış anlamalar nedeniyle artan huzursuzluğun giderilmesi, memlekette huzur ve güvenin sağlanması için kanunlara uygun şekilde seçimlerin yapılmasına kesin olarak karar vermiş bulunuyoruz. Matlubu katimizdir (kesin isteğimizdir)."

Gerçekte, Padişah "Matlubu katisi" sadece memleket dahilinde sükûn ve intizamın temini ve fakat seçimlerin bir an evvel yapılarak Mebusan Meclisi'nin toplanması da ihtilalin "matlubu katisi"ydi. Seçimlerin yapılmasına dair olan hüküm, yeni kabinenin arzusuyla hattıhümayuna konulmuştu.

Erzurum Kongresi'nden beri meclisin toplanması için çeşitli şekillerde ileri sürülen milli istek, bu suretle yeni hükümetin programına girmiş ve padişahın kesin isteği ilan edilmiş bulunuyordu.

Hükümetin ilk işi Anadolu'yla temasa geçip bir anlaşmaya varmaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi ise, Ferit Paşa Hükümeti'ni devirmek suretiyle elde edilen başarıdan azami istifade sağlamak için hemen yeni hükümete şartlarını bildirip kabulüne çalışmaktı. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulduğundan Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf memurları aynı gün haberdar etmişlerdi. Paşa, hemen hükümetle temas aradı. Ve "gayet müstaceldir" (çok aceledir) kaydıyla bilcümle vilayetler ve müstakil livalar heyeti merkeziyelerine, belediye riyasetlerine, Müdafaai Hukuk Cemiyeti riyasetlerine, hükümet değişikliğini telgrafla bildirdi. Memlekete çok acele olarak duyurulan bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını birdenbire artıracak ve ihtilali hızla kuvvetlendirecek ölçüde önemliydi. Sivas'ta oturup Padişah'ın İstanbul'daki hükümetini telgraf tellerini kullanarak devirmek, ancak kuvvetli bir ihtilal hareketinin başarabileceği işti. Mustafa Kemal Paşa, bunun herkes tarafından bir an önce öğrenilmesini istiyordu.

3 Ekim'den itibaren ihtilal ve iktidar antlaşma şartlarını karşılıklı olarak bildirmeye başladı. İstek ve tavsiyelerden bazıları şöyleydi:

1. Hükümet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen esaslara riayetkâr olmalıdır.
2. Milli meclis toplanıp fiili murakebe başlayıncaya kadar hükümet hiçbir resmî ve kati taahhüde girişmemelidir.
3. Barış Konferansı'na tayin olunacak delegeler Heyeti Temsiliye'nin güvenebileceği kimselerden seçilmelidir.
4. Milletin yekvücut olup sükûn içinde meşru haklarını müdafaaya çalıştığını, memlekette asayişsizlik diye bir şey olmadığını, milli hareketin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu, hükümet bir bildiriyle ilan etmelidir.
5. Hükümetin yayımlayacağı bildiriyi yayımlamadan önce görmeliyiz.
6. Konya Valisi Cemal, Elaziz Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'ler ve bunlar gibi ihanetleri sabit olmuş ileri gelen memurlar mahkemeye verilerek cezalandırılmalıdır.
7. Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık (eski) valileri İbrahim ve Ali Rıza Bey'ler, Ankara Valisi Muhittin Paşa ve bunlar gibi milli harekete engel olan ve hıyanet eden valiler devlet hizmetinde bir daha kullanılmamalıdır.
8. Eski nazırlardan Ali Kemal ve Adil Bey'ler, Süleyman Şefik Paşa meclis açıldığında divanıâliye (yüce divana) verilmeli ve o zamana kadar bir yere kaçmalarına engel olunmalıdır.
9. Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey derhal tevkif edilerek mahkemeye verilmelidir.
10. Gerek İstanbul'da gerekse taşrada milli harekete katılan veya bu eğilimde görülenler hakkında, eski hükümet tarafından başlatılmış olan kovuşturma ve baskılar durdurulmalıdır.
11. Milli harekete yardım ettikleri için azledilenler memuriyetlerine iade olunmalıdır. Bu arada Reşit Paşa Sivas valiliğinde bırakılmalı, Bitlis eski valisi Mazhar Müfit ve Van eski valisi Haydar Bey'ler boş vilayetlere tayin edilmelidir.
12. Polis Umum Müdürlüğü'ne Tümen Kumandanı Kemal Bey tayin edilmelidir.

13. İadeyi rütbe suretiyle vazife verilen asker emeklileri derhal asıllarına irca olunmalı (döndürülmeli) ve mühim askerî makamlar ehil ellere bırakılmalıdır.
14. Ali Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve 12. Kolordu'ya tayin edilen Sait Paşa asıllarına irca olunmalıdır.
15. Ali Fuat Paşa hakkındaki azil kararı iptal edilerek 20. Kolordu Kumandanlığı'na, istifaya mecbur edilen Albay Refet Bey Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmelidir.
16. Galatalı Albay Şevket Bey'in ve Yusuf İzzet Paşa'nın, biri İstanbul Muhafızlığı'na, diğeri İstanbul'daki 25. Kolordu Kumandanlığı'na olmak üzere tayinleri yapılmalıdır.
17. Erkânıharbiye-i Umumiye Reisliği'ne Cevat Paşa ya da Fevzi Paşa getirilmeli ve Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na Albay İsmet Bey tayin edilmelidir.
18. İlk fırsatta Ordu Müfettişlikleri ihya edilerek Doğu Anadolu'daki kolordular, 12. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Batı Anadolu'daki kolordular, İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa emrine verilmeli ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmelidir.
19. Basına yabancılar tarafından konulan sansürün kaldırılmasına çalışılmalıdır.

Bunların hepsini hükümetle anlaşmanın şartları olarak kabul etmeye imkân yoktur. Bazıları dilek, bir kısmı da tavsiye niteliğindeydi. Zaten tamamı bir defada ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekleşmesini istediği hususların birçoğunu ya Sadrazam'a ya da Harbiye Nazırı'na çekilecek telgraf sureti şeklinde ve ilgisine göre kumandanlara ya da mülkî amirlere bildirmiş ve İstanbul'a duyurulmasını bu suretle sağlamıştır. Kendi imzasıyla ve Heyeti Temsiliye adına yazdığı telgraflarda esasa ait hususları Sadrazam'a, teferruat sayılacak hususları da Heyeti Temsiliye'nin kabinedeki murahhası rolünü ifa eden Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Çeşitli imzalarla, değişik günlerde Sadrazam'a veya Harbiye Nazırı'na Anadolu'dan yazılan telgraflarda, ihtilalin şartları, istekleri ve dilekleri, yukarıda belirtildiği şekilde bildirilmiş oluyordu.

Amasya Protokolü (22 Ekim 1919)

Hükümet, karşılıklı olarak telgraf muhaberesiyle bir anlaşmaya varılamayacağını görerek, Anadolu'ya bir delege göndermeye karar verdi. Bu teklifi ortaya atan Bahriye Nazırı Salih Paşa'ydı. Görev de kendisine düştü. Taraflar Amasya'da buluşup görüşmeye karar verdi.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Bey'lerle birlikte 18 Ekim'de Amasya'ya gelmişti; Salih Paşa da geldi ve 20 Ekim'de görüşmeler başladı.

Neredeyse tamamı Salih Paşa'nın tekliflerinden oluşan, ihtilalciler tarafından bir taviz mahiyetinde aynen kabul ve imza edilen birinci protokolde önemli olan hususlar şunlardı:

- Hükümetin mevki ve kuvvetine halel getirecek en küçük müdahaleden (dahi) kaçınılacaktır. Şu halde, hükümete karşı filanın azli, filanın tayini, filanın cezalandırılması gibi taleplerden sarfınazar olunması (vazgeçilmesi) icap eder.
- Mebus seçimleri serbest cereyan edecek ve seçimlere hiçbir suretle müdahale edilmeyecektir.
- Galeyanlı nümayişler ve makalelerden sarfınazar edilecek, hükümetin lehinde veya aleyhinde bir şey yazılmayacaktır.
- Asker siyasetle uğraşmamalıdır.

İkinci protokol, Sivas Kongresi bildirisi üzerindeki anlaşmaya aitti. Hemen bütün bildiri maddeleri aynen kabul edilmiş, önemli maddelerin sonuna "kesin kararın toplanacak milli meclise bırakıldığı" şeklinde kayıt düşülmüştür.

Amasya buluşmasında, ihtilal resmen tanınmış oluyordu. Bu noktayı Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade etmiştir:

> "Bizce, milli teşkilatın ve Heyeti Temsiliye'nin merkezî hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğunu ve görüşmelerimizin resmî ve neticelerine iki tarafın da resmen uymak zorunda bulunduğunu teyit ettirmek esastı."

Varılan anlaşmaların kâğıt üzerine geçirilmesi, adına protokol denmesi ve taraflarca imzalanarak birer suret alınması, Mustafa Kemal Paşa'nın bu buluşmadan beklediği sonucu sağladı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ANKARA'NIN TAŞINA BAK

~

Mustafa Kemal'in Sivas'tan tüm Anadolu'yu kontrol ve takip edebilmesi, o günün koşullarında son derece güç oluyordu. Oysa özellikle Batı Anadolu'yla çok daha yakından ilgilenmek gerekiyordu. Haberleşme zor koşullarda gerçekleştiriliyordu. İstanbul'dan çekilen bir telgraf önce Ankara tarafından alınıyor, özetleniyor ve o şekliyle Sivas'a iletiliyordu. Zorunlu olarak, Temsil Heyeti'nin Ankara'ya taşınmasına karar verildi.

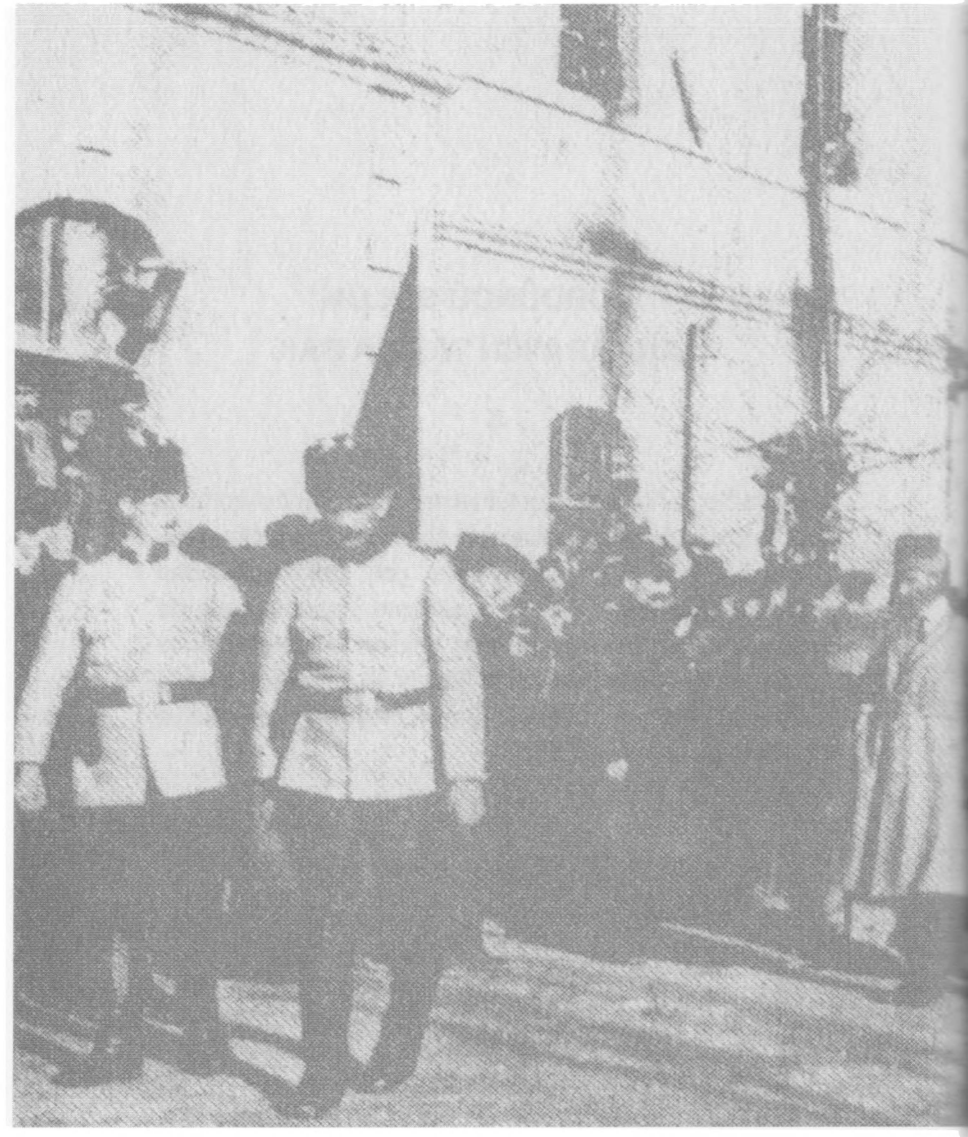

Mustafa Kemal ve
Heyeti Temsiliye üyelerinin
Ankara'ya ilk gelişi
(27 Aralık 1919)

SİVAS'TAN ANKARA'YA

Meclisi Mebusan'ın Nerede Açılacağı Meselesi

Amasya Antlaşması'yla Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki sürtüşme belli bir oranda giderilmişti. Şimdi gündemdeki en önemli konu seçimler ve Mebusan Meclisi'nin nerede toplanacağı hususuydu. Bu nedenle Kasım ayı boyunca Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti, Anadolu'daki komutanlar, Müdafaai Hukuk Cemiyeti merkezleri ve İstanbul'daki milliyetçi aydınlar arasında uzun yazışmalar ve görüşmeler yapıldı. Mustafa Kemal Paşa meclisin bir Anadolu kentinde toplanması için ısrar ediyordu. Padişah ve hükümet ile İstanbul'daki milliyetçi aydınlar ve Erzurum, Trabzon, Balıkesir, Karesi, Saruhan (Manisa) gibi büyük heyeti merkeziyeler, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasında ısrarcıydılar.

Mustafa Kemal Paşa bu konuda kesin bir karara varmadan önce komutanların bu konudaki fikirlerini öğrenmek ve yüz yüze görüşmek için onları Sivas'a çağırdı. Kasım ayının ikinci yarısı boyunca süren bu toplantılara Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'lar ile Konya'dan Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ve Sivas'taki Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey katılmıştı. Bölgelerinin Sivas'a uzaklığı ve önemi nedeniyle Edirne'den Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, Balıkesir'den Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Tümen Komutanı Kâzım Bey, Bursa'dan Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, Diyarbakır'dan Kolordu Komutanı Cevdet Bey

Sivas'a çağrılmamışlardı ama kendilerine "Görüşeceğimiz hususları birer birer zatıâlinize de arz ederek kıymettar mütalaanızı soracağız" denilmişti.

Müzakereler sonunda ordunun da görüşü Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanması şeklinde oldu. Karar tutanağının başında ise şu noktalara dikkat çekilmekteydi:

> "Milli meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalı ve tehlikeli bir iş olmasına rağmen Osmanlı hükümetinin dışarıda toplanmasına izin vermemesi yüzünden memleketi buhrana düşürmemek için biz de zorunlu olarak kabul ettik."

Mustafa Kemal Paşa kaygılarında haklıydı. Düşman işgali altında bulunan bir şehirde toplanacak olan mecliste milli irade tecelli edemezdi. Fakat aksi yöndeki ısrarlar bir bakıma faydalı oldu. Gerçekten de üç buçuk ay sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'da meydana gelen olaylar, birtakım gerçeklerin daha iyi anlaşılmasına yol açmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığının bir kez daha ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Güney Anadolu'da Örgütlenmeler

Anadolu'da bütün bu çabalar sürdürülürken Güney Anadolu'da tarihi adıyla "Kilikya" denilen bölgede nispeten bir durgunluk hâkimdi. Kasım ayında bu bölge birdenbire tüm Türkiye'de ilgi odağı haline geldi. Sebebi işgalcilerin kendi aralarında yaptıkları antlaşma sonucu yer değiştirmeleriydi.

1918 yılının Aralık ayında İngilizler ve Fransızlar Adana'yı birlikte işgal etmişlerdi. Antep ve Urfa ise Ocak 1919'dan itibaren İngiliz işgali altındaydı. Bu işgalle birlikte, "Kilikya" denen bu bölgede Fransızların silahlandırıp himaye ettikleri Ermeni akını başlamış; Türklerde can, mal, namus emniyeti diye bir şey kalmamıştı.

56. Tümen Komutanı
Albay Bekir Sami (Günsav) Bey

Üstelik bu bölge halkı Anadolu'nun diğer yörelerindeki gelişmelerden de pek haberdar olamamış, Batı ve Doğu Anadolu'da kurulan "Müdafaai Hukuk" ve "Reddi İlhak" gibi teşekküller bu

bölgede kurulamamıştı. Sivas Kongresi'ne Adana, Antep, Maraş ve Urfa'dan hiçbir temsilcinin katılmamış olması dikkat çekiciydi. Öyle anlaşılıyordu ki, bölge halkı Sivas Kongresi'nin toplandığından bile haberdar değildi.

61. Tümen Komutanı Albay Kâzım Bey

Ekim'in son günlerinde Adana, Urfa, Antep ve Maraş'taki İngiliz birliklerinin çekilip yerlerini Fransız birliklerine terk ettiği görüldü. 15 Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında yapılan bir antlaşma sonucu Suriye ve Kilikya el değiştiriyordu. İngiltere, Irak ve Musul'a karşılık bu bölgeyi Fransa'ya bırakmıştı.

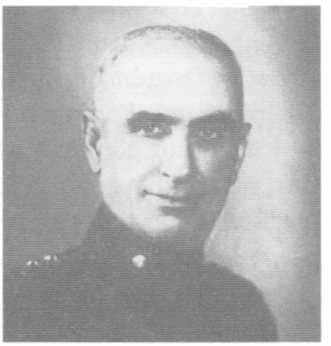

Binbaşı Kemal Doğan

Bu durum Temsil Heyeti'nin dikkatinden kaçmadı ve Sivas'taki komutanlar toplantısında da ele alındı. Hazırlanan plan tüm Müdafaai Hukuk teşkilatına ve ilgili komutanlara bildirildi. Böylece Heyeti Temsiliye Güney Anadolu'nun savunulmasına ve bu amaçla teşkilatlandırılmasına el atmış oluyordu. Üç subay bu iş için görevlendirildi. Binbaşı Kemal "Doğan" takma adıyla, Yüzbaşı Osman "Tufan" kod adıyla, Yüzbaşı Ratip "Sinan" kod adıyla bölgenin teşkilatlanmasında ve savunulmasında büyük bir gayretle çalıştılar ve 1920 yılında Fransızlara karşı yapılacak direnişin temellerini attılar.

Temsil Heyeti Ankara'da

Temsil Heyeti'nin tüm Anadolu'yu Sivas'tan kontrol etmesi ve yönetmesi son derece güç oluyordu. Özellikle o yıllardaki iletişim olanaklarının yetersizliği bu güçlüğü daha da artırıyordu. Oysa özellikle Batı Anadolu'yla çok daha yakından ilgilenmek gerekiyordu. Meclis İstanbul'da toplanacaktı ve Sivas İstanbul'a çok uzaktı. İstanbul'dan çekilen uzun telgrafları önce Ankara alıyor, önemli yerlerini özetliyor ve o şekilde Sivas'a bildiriyordu.

Mektuplar bile Ankara'da açılıp okunduktan sonra, aynı şekilde özetlenerek Sivas'a telgraf olarak gönderiliyordu.

Aracı olmadan İstanbul ve Batı Anadolu'yla haberleşmek mümkün değildi. Demiryolu Ankara'ya kadar geliyor, doğuya henüz uzanmıyordu. Merkezler arası gidip gelmek için en çabuk araç at veya atlı arabaydı. Temsil Heyeti'nin elinde uzun yollara dayanabileceği kuşkulu üç eski otomobil vardı. Benzin yok denecek kadar kıttı. Bu şartlar altında, Sivas'ta oturup telgraf telleriyle büyük bir hareketi idare etmek imkânı kalmıyordu. Gerçi Samsun'dan itibaren eldeki tek olanak olan telgraf tellerini çok mahir kullanarak, tüm ülkede işgalleri protesto mitingleri düzenlenmesini sağlamış, Kuvayi Milliye ruhunun canlanmasına ve örgütlenmelere yol açmıştı ama artık eyleme geçme zamanı yaklaşıyor ve olaylara anında müdahale etmenin kaçınılmaz olduğu bir sürece giriliyordu.

Batıya taşınılmalıydı ama nereye? Önce Konya veya Eskişehir düşünülmüştü. Konya'nın iç politik ve stratejik koşulları o günler için uygun görülmeyince, bu kez Eskişehir üzerinde durulmuş, ne var ki o sırada işgal kuvvetlerinin tutumu ve Yunanların Ege'deki ilerlemeleri yüzünden Eskişehir kritik hale düşebilir kaygısıyla bundan vazgeçilmişti. Bu esnada 20. Kolordu, daha önce Eskişehir'deki işgalcilere ve bu kuvvetlere dayanan İstanbul hükümeti işgalcileriyle çetin bir mücadeleye girişmişti ve bu karşıtlık da sürüyordu. Eskişehir'in merkez olarak seçilmesi düşüncesinden bu nedenle vazgeçildi.

Geriye, demiryoluyla batıya bağlı tek Anadolu şehri olan Ankara kalıyordu. Ankara o esnada bir şehirden ziyade, nüfusu 20 bin dolayında bir Anadolu kasabası konumundaydı. Ancak Ankara, 20. Kolordu'nun merkezi olarak, daha ilk günden itibaren Anadolu direnme hareketinin üslerinden biriydi ve Komutan Ali Fuat Paşa Ankara halkıyla kaynaşmış, büyük ölçüde milli kuvvetler toplamaya başlamıştı.

Kaldı ki, Ali Fuat Paşa Ankara'ya kolordusunun başına geçmek üzere İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'ya veda ziyaretinde bulunduğu zaman, yani daha 1919 Şubat'ının sonlarında Mustafa Kemal Paşa ona, eğer kendisini bir görevle Anadolu'ya tayin ettirmezse, o takdirde kendiliğinden Anadolu'ya geçip en güvendiği bir komutanın yanına gideceğini ve işe oradan başlayacağını söylemişti. Ali Fuat Paşa bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya "Paşam, Ankara'ya gel! Ben ve kolordum emrindeyiz. (...)" demişti. Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkıp Ali Fuat'ın elini sıkmış, "Beraber çalışa-

cağız Fuat (...)" demişti. Bütün bunlara Anadolulların daha ilk günden Kuvayi Milliye'ye gösterdikleri yakın ilginin etkisini de mutlaka eklemek gerekir.

İşte bütün bu nedenler bir araya gelince, Temsil Heyeti'nin gideceği merkez olarak Ankara seçilmişti.

Ankara'ya gidilecekti ama nasıl? Sivas Kongresi mali açıdan son derece zor koşullarda gerçekleştirilmişti. Gerçi delegeler, geldikleri yerlerin Reddi İlhak Cemiyetleri veya Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinden kısmen yolluklarını almışlardı ama kısa bir süre sonra kimsede para kalmamıştı. Masraf olmasın diye delegeler evlerde kalıyordu. Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyesi Şekeroğlu İsmail Efendi 23 delegeyi tam 32 gün süreyle evinde ağırlamıştı.[1]

İşte bu şartlar altında, Ankara'ya hareket tarihi 18 Aralık 1919 Perşembe günü olarak belirlenmişti. Hareket için hazırlıklar başlamıştı. Ellerinde, üstü açık, karoseri patlak, üç adet eski otomobil vardı ama lastikler ve benzin için gereken para yoktu. Ayrıca Heyetin yolculuk için de paraya ihtiyacı vardı. Bunun tek yolu, Osmanlı Bankası'nın Sivas şubesinden kredi almaktı. Banka Müdürü Oscar Schmidt, Mazhar Müfit Kansu'yu Edirne'deki mutasarrıflığı zamanından tanımaktaydı. Bu bankadan kredi alınabilecekti ama Mustafa Kemal'in kuşkuları vardı. "Bu para zorla alındı" gibisinden yalan propogandalardan çekinmekteydi, çünkü İstanbul Hükümeti onlar için bu tür yalan ve iftiraları etrafa yaymaktaydı.

Ama sonunda Mustafa Kemal de çaresiz kalır ve kredi alınmasını kabul eder. Bu kez de müdür hastadır ve bankaya gelememektedir. Oysa hareket günü yaklaşmıştır. Elde mevcut tüm parayla yol için kumanya alınmasını emreder. Hüsrev Gerede bu parayla ancak 20 yumurta, bir okka peynir ve 10 ekmek alabilir.

Araba için iki çift içlastik, iki çift dış lastik ile altı teneke benzin, Sivas'taki Amerikan Lisesi'nden temin edilir. Hareket edileceği gün, hareket saatinden bir saat önce, yani saat 8'de Banka Müdürü Mösyö Schmidt hasta halinde bankaya gelir. Mazhar Müfit Kansu'nun, müstafi (istifa eden) Bitlis valisinin düzenleyip imzaladığı bir senedi, Bedri Bey de tüccar diye kefil olarak imzalar ve böylece 1.000 lira kredi alınabilir. İşte, Temsil Heyeti bu parayla yola çıkar.

---

1 TBMM ileride çıkaracağı bir yasayla, bu fedakârlıklar nedeniyle İsmail Efendi'nin eşine hidemat-ı vataniyeden maaş bağlayacaktır.

Öndeki arabada, Hareket Müdürü olarak Hüsrev Gerede, Mazhar Müfit Kansu, Yüzbaşı Bedri ve Hakkı Behiç Bey'ler bulunmaktadır.

Mustafa Kemal ikinci otomobilde, diğer kurul üyeleri de üçüncü arabadadırlar ve konvoy Sivaslıların coşkun tezahüratı arasında saat 9'da karargâh olarak kullanılan Mekteb-i Sultani önünden hareket etmiştir (18 Aralık 1919 Perşembe).

Müthiş bir kar yağışı altında, bu üstü açık üç arabayla kara ve buza rağmen yola koyulurlar ve geceyi bir köyde geçirirler. Sivas il sınırlarını terk ederken Mustafa Kemal, Sivas valisine şu mesajı gönderir:

Belge 27

"Şarkışla, 18 Aralık 1919

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

İliniz sınırlarını geçerken Sivas'ta bizim için göstermiş olduğunuz konukseverlik yarışınıza ve değerli yardımlarınıza bir kez daha saygı borcumuzu bildirmeyi bir görev sayarak, hepimiz saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal"

* * *

Sabah erkenden yola tekrar çıkarlar ve en öndeki arabanın lastiği patlar, araba yolda kalır, diğerleri yollarına devam eder. Şoför lastik değiştirir, ne var ki yarım saat sonra yedek lastik de patlar; çaresiz, lastik yerine paçavra doldurulur ve yola devam edilir. Ancak bir süre sonra, Mazhar Müfit ve Yüzbaşı Bedri Bey'in içinde bulunduğu bu araba kara saplanır kalır. Yollardaki izler de karla örtülmüştür. Oldukları yerde beklemeye karar verirler. Kurtların hücumuna uğramamak için Bedri Bey makineli tüfeği hazırlar, diğerleri ellerinde silahlarıyla yardım beklerler.

Bu arada Mustafa Kemal Kayseri'ye ulaşmış ve İmamzade Reşit Ağa'nın evinde misafir edilmiştir. Kayseri'den yardım kamyonu gelir ve geride kalan arabayı kurtarır, bütün ekip gece yarısı yemeğe hep beraber oturabilirler.

Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye üyeleri
20 Aralık 1919'da Kayseri'de

Hacıbektaş'ın Önemi

Hacıbektaş önemli bir merkezdi. Bütün Anadolu'daki Alevilerin bağlı oldukları Çelebi, Hacıbektaş'ta oturmaktaydı.

İstanbul hükümetinin işgalciler karşısında izlemekte olduğu politika ile bunun karşısında "kuvvacılar"ın aldığı tavır açısından değerlendirildiğinde, sayıları milyonlara ulaşan Alevi ve Bektaşiler henüz tarafsız bir tutum izliyorlardı. Ancak Aleviler, Çelebi'nin "Dede Postu Vekili"nin emir ve iradesine bağlıydılar. O nedenle bu kişilerin ve bu merkezin ziyaret edilmesi ve kazanılması önemliydi.

21 Aralık Pazar günü Kayseri'den Mucur'a doğru gidiyorlardı, otomobiller saat 9'da hareket edeceklerdi ama 10 dakika geç kalınmıştı. Hareket Müdürü Hüsrev Gerede bu kaybın ilk 15 dakikalık istirahat esnasında telafi edileceğini söyleyip duruyordu.

Soğuk şiddetini giderek artırmıştı. Gecikmeyi telafi etmek adına Dede köyünde ancak beş dakika mola verildi. Öğle yemeği seyir halindeyken yenildi.

Kardan yollar görünmez olmuş, daha sonra bastıran yağmur daha büyük sorun yaratmıştı. Üç saat gecikmeyle, Mucur'a saat 20.30'a doğru ancak ulaşabildiler.

Doğruca hükümet binasına, kaymakamlığa gittiler. Kaymakam Cevat Bey konukları büyük bir heyecanla karşıladı; özellikle Mazhar Müfit'i. Kaymakam, Mazhar Müfit'in oğluydu ve her ikisi de mülkiyeli baba oğul, yıllardır birbirlerini görmüyorlardı.

Mucur eşrafı kaymakamlığa davet edildi; Paşa, Mucurlularla ilk teması kaymakamlıkta yapıp, olanı biteni tüm açıklığıyla anlattı. İstanbul hükümetinin izlediği pısırık politika yüzünden Anadolu'nun parçalanmakta olduğunu, Padişah'ın buna seyirci kaldığını, imzalanan Mondros Ateşkesi yüzünden ülkenin baştanbaşa işgale uğradığını, yakında imzalanacak barış antlaşması sonunu beklersek her şey için çok geç olacağını ve parçalanacağımızı, oysa son bir gayretle silaha sarılarak ölümüne bir mücadeleye girersek belki bir kurtuluş yolu olabileceğini anlattı...

Konuklar konaktan ayrılırken yeni gün neredeyse ışıyordu. Paşa geceyi kaymakamlıkta geçirdi, heyet üyeleri ise evlerde konuk edilmişti.

Sabahleyin iki otomobille Hacıbektaş'a hareket edildi. Kaymakam Cevat Bey de heyete refakat ediyordu. Yenice çiftliğine ulaştıklarında gün öğlen olmuştu. Hacıbektaş Dede Postu Vekili Niyazi Salih Baba'nın çiftliğe gelmekte olduğu söylenmişti. Bir süre sonra Salih Baba geldi. Sakallı, orta boylu, sürekli gülümseyen, çok zarif bir zattı Salih Baba. Hemen yemeğe geçildi, kahveler de içildikten sonra daha fazla oyalanmadan yola çıktılar ve nihayet Hacıbektaş'a geldiler.

Burada Niyazi Baba veda edip dergâhına gitti. Heyet ise Çelebi Efendi'nin Sarayı denen, haremlik selamlık, büyük, siyah, toprak sıvalı bir binanın selamlığına götürülüp, bir odaya alındılar.

Son derece sade ve temiz bir odadaydılar. Eski usul sedirlerle çevrilmiş odaya birkaç da sandalye ve bir-iki sehpa konulmuştu. Burası Çelebi Efendi'nin kabul odasıydı. Beş dakika kadar sonra da Çelebi Efendi odaya geldi.

Çelebi Cemalettin Efendi orta boylu, tıknaz, kara sakallı bir zattı. Başına yeşil bir sarık sarmış, sırtında da siyah bir cübbe taşıyordu.

Paşa, heyet mensuplarını Çelebi'ye tanıttı. İlk sohbetten sonra da konuklar dinlensinler diye Çelebi Efendi hareme çekildi.

Hava kararırken odaya bir masa getirilip üstüne rakı takımları konuldu. Daha sonra Cemalettin Efendi odaya geldi. Rahatsız olduğu için son zamanlarda içmediğini, ama Paşa'nın ve Heyet'in şerefine içeceğini söyledi.

Paşa "Biz de içmiyoruz" deyince, Çelebi Efendi "Burada içmemek nasıl olur? Bu adeta bizi tahkirdir!" dedi ve kadehi Paşa'ya uzattı.

Birkaç kadeh içkiden soma yemeğe geçtiler. Bu esnada da Paşa içinde bulunulan durumu ayrıntısıyla anlattı ve bu felaketten kurtuluşun ancak ulusal bir direnişle olabileceğini, buna da herkesin destek vermesi gerektiğini ekledi.

Durumu derhal kavrayan Çelebi, Kuvayi Milliye'ye tamamen taraftar olduğunu, adamlarına gereken talimatı vereceğini, maddi manevi tüm olanaklarıyla bu desteği vereceklerini ekledi.

Sohbet öylesine derinleşmişti ki, Çelebi sözü bir ara cumhuriyete kadar getirdi. Paşa, henüz vaktinin gelmediğine inandığı böyle bir tartışmayı ustaca geçiştirdi, ama Hacıbektaş'a gelmekle umulan hedefe ulaştığını anlamıştı.

Ertesi gün Hacıbektaş Türbesi ziyaret edildi. Öğlen Niyazi Baha'nın yemek davetine katıldılar. Türbe ve dergâh gezildikten sonra, Meydan Evi denilen yerde, ortaya konulan küçük bir masanın üzerine yerleştirilen çok büyük bir sininin etrafına bağdaş kurup oturdular. Dizlerinin üzerinde sininin çevresince uzanan bir havlu örtü... herkesin önünde kaşık, çatal, bıçak... nefis bir yemek... ve büyük bir sessizlik ve intizam içinde saygıyla hizmet eden müritler, yani "can"lar.

Yemek sonrası sigara ve kahve ikramıyla koyu bir sohbet yeniden başladı. Daha sonra Kırklar Meydanı'nı, Sultan II. Mahmut'un yaptırdığı camiyi, Balım Sultan'ı ziyaret ettiler ve son derece olumlu izlenimlerle vedalaşıp yeniden Mucur'a hareket ettiler. Takvimler 23 Aralık 1919 Salı gününü göstermekteydi.

Heyetin ilginç kişilerinden biri de Ahmet (Alfred) Rüstem Bey'dir.[2] Osmanlı Devleti'nin Washington büyükelçisiyken, Başkan Wilson'a hitaben yazdığı ve basında yer alan yazısıyla Amerika'nın Ermenilere ilişki izlemekte olduğu Türk aleyhtarı politikayı eleştirmiş, Wilson'un "Özür dilesin, aksi halde istenmeyen adam ilan ederim" talebini de reddetmiş ve Türkiye'ye dönmüştür.

Kendisi Polonya asıllıydı, babası Müslümanlığı seçerek Osmanlı hizmetine girmiş bir mareşaldi. Kendisi de aynı yolu izleyerek hariciyeye katılmış, büyükelçiliğe kadar yükselmiş, şimdi de Mustafa Kemal'in en yakınında yerini almıştı. Üç yabancı dili mükemmel biliyordu. Sivas Kongresi günlerinde Sivas'a gelen ve Mustafa

2 Ahmet Rüstem Bey (d. 18 Nisan 1862 - ö. 1935), namı diğer Alfred Bilinski; Polonyalı, İngiliz kökenli Türk diplomat, siyaset adamı, gazeteci, yazar. (YN)

Kemal Paşa'yla tanışan Amerikalı General Harbord'la sürdürülen müzakerelerde çevirmenenliği yapmış, ayrıca Ermeni sorununun içyüzünü büyük bir yetkinlikle o anlatmıştı. General Harbord, Başkan Wilson'un Doğu Anadolu toprakları üzerinde kurulmasına onay verdiği Ermenistan'ın sınırlarının nereden geçmesi gerektiği hususunda yerinde inceleme yapmak üzere ABD senatosu tarafından gönderilmişti.

Harbord, dönüşünde senatoya verdiği raporda, böyle bir Ermenistan'ın neden kurulamayacağını çok veciz bir şekilde açıklamıştı. Bunda Alfred Rüstem'in de payı olduğuna kuşku yoktu.

İşte o Alfred Rüstem, Mazhar Müfit'le birlikte dergâhı büyük bir dikkatle inceliyordu. Aş Dede'nin odasına girdiler. Gördüklerini Mazhar Müfit Kansu'nun anılarından aktaralım:

"Beraberce Aş Dede'nin odasına girdik, ocağa konulmuş eski zamandan kalma gayet büyük bir kazan vardı. Onun yanındaki pösteki üzerinde çubuğunu içmekte olan bir baba oturuyordu. Baba, bu tarihî kazanın muhafızı ve aşa ait hususatın müdürü (sorumlusu) olacak galiba.

Rüstem Bey, Baba'ya hitaben,

- Baba Efendi, bu kazan hangi tarihten kalmadır ve kimler tarafından kullanılmıştır, diye sordu.

Baba:

- Pirimiz zamanından kalmadır.

Rüstem Bey:

- Eveeet... Tarihi malum mudur acaba? Nasıl olup da bu ana kadar kalmıştır?

Baba:

- Eski zamana sizi çok meraklı görüyorum. İşte bu kazan pirimizden kalmıştır. Bize lazım olan bu. Biz bugünü düşünür, yarına Allah kerim deriz, geçmişe de huuu.

Rüstem Bey'le Aş Baba'nın yanından çıktık.

Rüstem Bey:

-Beklediği kazanın tarihini bilmiyor bu cahil adam, diye kızdı.

Fakat biraz sonra da:

- Monşer, Baba'nın felsefesi tuhaf. Bugünü düşünmek, yarına Allah kerim, geçmişe huu demek. Evet, bu da bir meslek olabilir. Amma, çok kritik olur, dedi.

- Canım Rüstem Bey, dedim.

'Biz buraya felsefe yapmaya, felsefe aramaya gelmedik, işte, Aş Dede bir kazan bekliyor vesselam.'
Gülüştük, sonra Kırklar Meydanı'nı, camiyi, Balım Sultan'ı ziyaret ettik. Her taraf temiz, işler büyük bir sükûnetle, telaş gösterilmeyerek görülüyor. Herkes vazifesini biliyor. Doğrusu çok takdir ettik."

Heyet veda konuşmalarını yaparken Mustafa Kemal bir ara Mazhar Müfit'in kulağına "Büyük Baba'lara ellişer lira verelim" der. Aş Baba'dan başlayarak ellişer lira verirler. Hizmet edenleri de sevindirirler. Fakat Aş Baba parayı alırken "Eyvallah, fakat bu benim şahsıma değil, dergâha aittir" der.

Nihayet, son derece olumlu izlenimlerle Hacıbektaş'tan ayrılıp aynı gün Mucur'a gelirler ve 24 Aralık Çarşamba günü Kırşehir'e hareket ederler.

Hava yağmurlu ve soğuktur. Buna rağmen büyük heyecanla karşılanırlar ve kurbanlar kesilir. Mustafa Kemal burada Kırşehir Gençlik Derneği'ni ziyaret eder ve hatıra defterine şöyle yazar:

"Kırşehir gençlerinin, vatanımızda gençliğin değerli örneği olduklarını ispat edecek sağlam ve sağlıklı fikirlerle dolu bulundukları kanısıyla imzalarımızı atıyoruz.

İmzalar
Hakkı Behiç, Alfred Rüstem, Mazhar Müfit, Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal"

Gece fener alayı yapılır. Yemek esnasında gençler büyük tezahürat yapınca, Mustafa Kemal ziyafetin verildiği evin önüne çıkar ve gençliğe hitaben şöyle seslenir:

"Bu milletin içinden çıkan bir Kemal,
'Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini,
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini' demiş.
Yine bu milletin bağrından çıkan bir başka Kemal de şöyle diyor:
'Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.'"

25 Aralık Perşembe günü Kırşehir'den hareketle Kaman'a gelirler. O gece Kaman'da kalıp ertesi gün Beynam'a gelinir. Burada Çiçekdağı'nda Mustafa Kemal'in de arabası kara saplanır, zor bela

kurtarırlar, o geceyi Beynam'da geçirirler. Mustafa Kemal muhtarın odasında bir şiltenin üzerine kıvrılıp uyumuştur.

Ertesi gün, yani 27 Aralık Cumartesi günü Ankara'ya varmak üzere yola çıkılır ve aynı gün Temsil Heyeti Ankara'ya ulaşır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ULUSAL ANT

~

Sultan Vahdettin 21 Aralık 1918'de Meclisi Mebusan'ı kapatmış, böylece kurulan hükümetlerin de Meclis denetiminin dışında kalmasını sağlamıştı. Mustafa Kemal'in uyarısı üzerine Sadrazam Ali Rıza Paşa seçimlere gidilmek maksadıyla 9 Ekim 1919 tarihinde "Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname"yi yayımladı ve tüm illerde seçimlere başlanmasını emretti. Bunun sonucu olarak oluşan yeni Mebusan Meclisi de 12 Ocak 1920 Pazartesi günü saat 14'te yeniden açıldı.

Milli Mücadele kahramanlarından
Kara Fatma (ortada) ve
Kuvayı Milliyeciler

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ

Heyeti Temsiliye Ankara'da

Heyeti Temsiliye üyelerinden Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Mazhar Müfit Kansu, Hakkı Behiç ve Şeyh Fevzi Efendi böylece 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişlerdi ve Mustafa Kemal bütün illere ve Müdafaai Hukuk teşkilatlarına yayımladığı genelgede kurul merkezinin "şimdilik" kaydıyla Ankara'ya taşınmış olduğunu bildirmişti. Oysa buranın daimi olacağına daha Sivas'tayken karar verilmiştir. Kurul merkezi olarak o zamanki ziraat okulu seçilmiş, ayrıca vilayet binasında Mustafa Kemal için bir çalışma odası da hazırlanmıştı.

Heyeti Temsiliye maddi sıkıntılarla çalışmalarına Ankara'da başlamıştır. Sivas'tan yola çıkılırken Osmanlı Bankası Sivas şubesinden alınan 1.000 lira (kâğıt para) kredi de artık bitmek üzeredir. Hesap işlerine Mazhar Müfit (Kansu) bakmakta, kasayı o yönetmektedir. Mazhar Müfit'in odasında duran kasada sadece 48 kuruş kalmıştır. Heyet üyeleri her gün çorba ve bulgur pilavıyla idare etmektedirler. En son -kış ortası olduğu için herkesin ortak itirazına rağmen- Mazhar Müfit kürk paltosunu satmış, bir süre de onun parasıyla geçinmişlerdir. İşte böylesi kritik bir durumdayken, heyet üyelerinin sıkıntı içinde olduklarını fark eden Ankaralı eşraf, Müftü Rıfat (Börekçi) Efendi'yle, aralarında topladıkları 1.000 lirayı göndermişler, bu suretle sıkıntılar bir süre daha ertelenebilmiştir.[1]

1 Mazhar Müfit, o günleri anılarında son derece canlı olarak aktarmaktadır.

Ressam Saip Tuna'nın
"Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da karşılanışı" tablosu
(Ankara Kurtuluş Savaşı Müzesi)

Oysa aynı günlerde Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni yapılan seçimler sonucu oluşan Mebusan Meclisi'nde takip edilmesi gereken politikalar gibi son derece önemli konular üzerinde yoğun bir tempoda çalışmaktadırlar.

Mazhar Müfit Kansu Ankara'daki ilk günlerini şöyle anlatıyor:

"(...) Mebusların Ankara görüşmesi ve kararları hilafında İstanbul'da başka nam altında grup teşkil etmeleri ve ileride bahsedeceğim riyaset meselesinde de sözlerinde durmamaları ve bir taraftan da kabinenin yeni yeni kumandanlar tayinine ve mücahede-i milliyeye vakf-ı vücut etmiş Ali Fuat Paşa vesaire kumandanları tebdile kalkışmasıyla uğraşılmaktayken bir de geçinmek, para meselesi yine bizi sıkmaya başladı.
Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'yla bu ciheti görüşürken bulduğum çareleri eskisi gibi kabul etmedi ve yarı geceye kadar hep düşündükse de para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vasıl olamadık.
Çünkü bankalardan ve müessesattan ödünç bile olsa para

almayı Paşa'ya bir türlü kabul ettiremedim. Ne yapacaktık? Benim bir kürküm vardı, Erzurumlu Nafiz Bey'e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey, 'Kânunusani içindeyiz, ne giyeceksin?' diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı. Paşa'yla bu hususta bir çare bulamayarak 'Hele bakalım sabah olsun bir, yine düşünürüz' sözüyle odalarımıza çekildik. Ankara'ya geldiğimiz zaman hemen bir hafta kadar bizi belediye iaşe etti. Fakat bu aylarca devam edemezdi. Velhasıl çaresizlik içinde veyahut para bulmak kabilken Paşa'nın, bu bulunan çarelere bir türlü muvafakat etmemesi yüzünden mustarip bir haldeydik. Sabah oldu, gece düşünmekten uyuyamamış olduğumdan, yatağımda istirahat halindeyken kapı vuruldu.

İçeriye giren zat Müftü Efendi'nin geldiğini söyledi. Eyvah, şimdi Müftü Efendi'ye kahve ısmarlamak lazım, kahve var amma şeker yok, benim iki parça şekerim var, onu da masanın gözünde saklamışım, ya şekerli kahve isterse... ya sigara da vermek lazım gelirse... Çünkü şeker çok pahalıydı. 'Herkes şekerini kendi tedarik edecek' emri verilmişti. Neyle tedarik edecektik, kimde para vardı ki?

- Paşa'ya haber veriniz, dedim.
- Paşa size gönderdi, Paşa'yla görüştüler.
- Peki buyursunlar.

Müftü Efendi (Diyanet İşleri Reisi'yken vefat eden muhterem Rifat Efendi) odama girdi. Ortadaki yuvarlak ve küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu.

- Müftü Efendi, zannıma göre kahve içmezsiniz, değil mi?
- Evet, içmem.
- Sigara?
- Onu da kullanmam.

Halbuki Müftü Efendi kahve içerdi, fakat biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. Müftü Efendi derhal vaziyeti anladı ve 'içmem' dedi. Tebessüm ederek,

- Sizin biraz sıkıntıda olduğunuzu öğrendik, az olsa da yardımda bulunmayı vazife bildik, [dedi].
- Bundan bir şey anlayamadım (Yatağımın karşısında duran küçük kasayı göstererek) 'Paramız var' dedim. Halbuki kasa mevcudu 48 kuruştan ibaretti. Müftü Efendi bu sözümü

dinlemedi bile. Geldi, cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kâğıt paraları saymaya hazır bulunuyordu.

- Müftü Efendi, teşekkür ederiz, amma evvela Paşa'yla bu hususta bir görüşseniz iyi olur.

- Görüştüm, kasa Mazhar Müfit Bey'dedir, ona veriniz! dedi.

- Pekâlâ.

Müftü Efendi birer birer saymaya ve masanın üstüne koymaya başladı. 100, 200, 500'ü geçti, nihayet tamam 1.000 lira (kâğıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum. Bunun üzerine emirberi çağırdım ve iki şekeri verdim, 'Bize birer kahve pişir' emrini verdim. Müftü zaten vaziyeti anlamış olduğundan güldü. Ve, 'Şeker pahalı, hesap lazım, size de gelen giden çok, başa çıkılmaz değil mi?' diye latifeleşti. Kahveler içildi, muhterem Müftü çıktı, gitti. Ben de paranın miktarını derhal Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermek üzere odamdan çıktım.

Paşa'yı odasının kapısı önünde bir habere intizar eder (bekler) vaziyette gördüm. Bana, 'Ne kadar?' dedi, 'Bin' dedim. Odasına girdik.

- Gördün mü, akşam ne kadar sıkılmıştık. Bu hatıra gelir miydi? Allah bize yardım ediyor, dedi.

Ben de, 'Evet, kul sıkışmayınca Hızır yetişmez' dedim.

- Şimdi Hızır'ı filan bırak bakalım. Masraf ve varidatı tanzim et.

- Her şeyden evvel bugün öğle yemeğinde size bir ziyafet çekeceğim. Çoktan beridir et gördüğümüz yok. Şimdi emir verip 10 kıyye[2] pirzola aldıracağım. Ancak yeter. Bir de irmik helvası...

Mustafa Kemal Paşa, 'İsrafa başlamayalım' [dedi].

- Bir defaya mahsus. Yarın yine çorba ve bulgur pilavına avdet ederiz (döneriz).

Gülüştük. Ben icap edenlere para ve emir verdim. Müftü Efendi'nin getirdiği bu parayı memleketin eşrafı aralarında toplamışlar, bizim parasız kaldığımızı anlamışlar, Müftü Efendi'yle göndermişler. Cümlesine teşekkürlerde bulunduk. Müftü Efendi'yi Mustafa Kemal Paşa çok severdi. Böyle para için değil. İstanbul'un hurucu allessultan[3] fetvasıyla idamımıza hüküm verdiği zaman bunu cerh (delen) ve reddeden bir fetvayı Müftü Efendi de topladığı ulemayla müza-

2 Kıyye: Yaklaşık 1,3 kilogramlık ağırlık ölçüsü birimi, okka. (YN)

3 Hurucu allessultan: Meşru hükümete karşı ayaklanma ve isyan etme. (YN)

kere ederek vermişti. Paşa da, Rifat Efendi'ye, Diyanet İşleri Reisi'yken her hafta yaver gönderir, bir arzusu olup olmadığını sordururdu; resmî otomobili yokken bir otomobil tahsis ettirmişti. Mücadele-i Milliye'de büyük hizmeti sebk eden (öne çıkan) Rifat Efendi'yi burada rahmetle yâd ederim.

Elimize para geçtiği gün öğle yemeğindeki pirzoladan ve helvadan Paşa'dan başka kimsenin haberi yoktu. Bermutat (her zaman olduğu gibi) çorba içildi. Paşa, Dr. Refik Bey'e, 'Canım doktor, kalori alamıyoruz. Mazhar Müfit Bey bizi çorba, bulgur pilavı yedire yedire öldürecek' diye her zamanki gibi bir şaka yaptı. Refik Bey, 'Evet efendim, bizi kalorisiz bırakıyor, kasada para dolu, bu böyle olur mu' cevabını verdi. Kasamızda daima para dolu olduğunu zannediyordu. Pirzola gelince, Dr. Refik Bey, 'Nasıl olmuş da bugün paraya kıyabilmiş' dedi. Biz Paşa'yla gülmeye başladık. O sabah Müftü Efendi'nin getirdiği paradan haberi yoktu. Müftü Efendi para getirmemiş olsaydı bugün de, yarın da çorbadan başka bir şey göremezdi.

Pirzola yenildikten sonra sofrada Paşa'nın karşısında oturan Rüstem Alfred Bey bir sigara yaktı.

Paşa, 'Acele etme Rüstem Bey, pirzoladan başka daha neler var? Bugün fevkalade' dedi.

Rüstem Bey, 'Sizden müsaade almaksızın sigara içmeyi muvafık-ı adap ve muaşeret[4] görmeyerek bu ihtarda bulunuyorsunuz; halbuki yemek arasında sigara içilmesine siz ne vakitten beridir müsaade ettiniz ve hep içilmekteyken, bugün neden ayrıca müsaade almaya lüzum görüyorsunuz?' cevabıyla sertlendi.

Paşa, 'Canım, yemek arasında sigara içilmesini, ancak iştihamızın kapanarak, az yemek yememiz için usul ittihaz etmiştik. Bugün ise etten başka helvamız da var, onun için sigarayla iştihın kapanmaması için, sigara içmekte acele etmeyiniz dedim' cevabıyla şakada bulundu.

Rüstem Bey, bu cevapla iktifa etmeyerek (yetinmeyerek) hiddetle sofradan kalktı, gitti. Morfinoman olan Rüstem Bey her nedense bugün o terbiyeli tavır ve hareketini ve sükûnetini kaybetmişti.

Yemekten sonra, odama geldiğim zaman Rüstem Bey'i odamda, yuvarlak masasının kenarında oturmuş, elindeki

4 Muvafık-ı adap ve muaşeret: Adap ve muaşerete uygunluk. (YN)

kurşun kalemiyle bir kâğıda birtakım çizgiler, resimler yapmakta, can sıkıntısına mahsus bir vaziyet almış buldum. Ben de karşısına oturdum.

Rüstem Bey, 'Monşer, işin şaka ciheti yoktur. Paşa'nın 15 kişilik bir sofrada beni, adabı muaşeretten bihaber farzıyla tahriki, tahammül edilecek bir hal değildir. Sizin namusunuza tevdi ediyorum (bırakıyorum). Aramızdan başka hiçbir arkadaş bilmemek şartıyla Paşa'yı düelloya davet etmek ve bu suretle haysiyetimi muhafaza eylemek mecburiyetindeyim. Sizi vekil tayin ediyorum, Paşa'ya iblağ ediniz' [dedi].

Ben, hayretle Rüstem Bey'in yüzüne baktım.

- Düello mu?

- Evet.

- Paşa'yı öldürmek mi istiyorsunuz?

- Hayır, bilakis ben ona zarar vermeyeceğim, ben öleceğim veya yaralanacağım. Bu suretle haysiyetim muhafaza edilmiş olacak.

Bunun üzerine yarım saat kadar münakaşa ettik. Rüstem Bey'i kandırmak mümkün olmadı.

Ben, derhal Paşa'nın odasına gittim, akıl ve mantığın kabul etmediği, Rüstem Bey'in bu çocukça ve mecnunane teklifini, şaka ve alay tarzında bir ifadeyle Paşa'ya anlattım, her ikimiz birer kahkaha salıverdik.

Mustafa Kemal Paşa: Ne oldu bu adama, çıldırdı mı!

- Aklından biraz zoru var galiba, bugün ne olmuş bilmem.

Mustafa Kemal Paşa: Demek ben de şahitleri tayin edeyim, öyle mi!

- Sade o kadar değil, silah intihabı da size aitmiş, bunu da intihap ediniz (seçiniz). Rüstem Bey'e tebliğ edeceğim.

- Acaba hangi silahı tercih etsek?

- Bence modern bir silah olsun.

- Yani ne demek?

- Süpürge sopası demek.

Uzun kahkahalarla bu görüşmeye nihayet verdik. Odama geldim. Rüstem Bey bekliyordu.

- İntihap ettiği silah nedir?

- Modern bir silah, şimdiye kadar düelloda hiç kullanılmamış bir silah.

- Neymiş o?

- Süpürge sopası.

Nihayet Rüstem Bey'e pek ciddi olarak dedim ki,

- Rüstem Bey, evvela sizi tahkir eden yok. Saniyen (ikincisi) bu hareketiniz şayi olursa arkadaşlar arasında kazandığınız mevki ve hürmeti kaybedersiniz. Salisen (üçüncüsü), böyle firengani hareketler, sizi biz milliciler arasında fena bir mevkie düşürür ve hatta aramızdan geldiğiniz yere, yani İstanbul'a avdetinizi (gönderilmenizi) icap ettirir. İşte o zaman sizi bilenler arasında kovulmuş damgasıyla fena bir şöhret almış olursunuz. Odanızı teşrif ediniz de, müsterih olunuz, cereyan etmiş bir mesele yoktur. Kemafissâbık (eskiden olduğu gibi) işimize bakalım.

Rüstem Bey, biraz daha sözü uzattı ve nihayet bana da dargın bir şekilde odadan çıktı. Akşam yemeğinde gelmedi, ertesi gün gerçi göründü, amma hep çatık çehreliydi.

Nihayet, aradan bir müddet geçtikten, vaziyet eski şeklini aldıktan sonra, İstanbul ahvali (durumlar) hakkında Avrupa gazetelerine yazı yazmak üzere İstanbul'a gitti. Ve Ankara mebusu intihap edilmişken yine böyle bir hiç yüzünden istifa etti. İstanbul'da kaldı, fakat geçineceği bir serveti olmadığından kendisine ayda 150 lira verilerek yazı yazmakla tavzif edildi (görevlendirildi)."[5]

Mebusan Meclisi'nin Açılması

Ali Rıza Paşa Kabinesi Mustafa Kemal'in uyarısı üzerine Müdafaai Hukuk'la anlaşarak 9 Ekim 1919'da "Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname"yi yayımlayarak tüm illere duyurdu ve seçimlere başlanması talimatını verdi.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu son seçimler 1908 tarihli "İntihabı Mebusan Kanunu Layihası"na göre yapılmıştı. Buna göre, her 50 bin erkek seçmen için bir milletvekili seçilmiş ve seçimler çift dereceli yapılmıştır.

Bu layihaya göre seçimlerde herhangi bir dil, din, ırk vb. ayrımı yapılmaz, sadece kadınlar oy kullanamazdı. Seçmen yaşı 25'ti. Seçmen listeleri her ilçedeki denetim kurulları tarafından düzenlendikten sonra askıya çıkardı. 15 günlük askı süresinde bu listelere önce denetim kurullarına, sonra da yargı organlarına itiraz edilebilirdi.

5 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Bu birinci dereceden seçmenler, her 501. seçmen için bir "ikinci seçmen" seçerlerdi. Bu seçim sırasında her bucakta bir sandık kurulu kurulur ve kurula bucak meclisi başkan ve üyeleriyle, imam, papaz ve hahamlar katılırdı.

Bucaklarda seçilen bu ikinci seçmenler, belli günlerde ilçelerde milletvekillerini seçebilirlerdi. İkinci seçmenler milletvekili olma koşullarına sahip olan istedikleri bir adaya oy verebilirlerdi, gösterilen adaylarla sınırlı değillerdi.

Milletvekili olabilmek için, ikinci seçmen olabilme koşullarının yanı sıra 30 yaşını geçmiş olmak ve Türkçe bilme zorunluluğu vardı.

İkinci seçmenlerin seçilmesi farklı zamanlarda olabildiğinden, seçimler farklı yerlerde, farklı zamanlarda sonuçlanabilirdi. 1919 Ekim'i ortalarında başlayan seçimlerde sonuçlar Kasım ayı boyunca alınmıştı. Örneğin Mustafa Kemal'in Erzurum milletvekilliğine seçilmesinin tarihi 7 Kasım 1919'dur.

Sandıklar açıldıktan sonra ilçelerde tutanaklar yazılır ve bu tutanaklar illerde birleştirilirdi. Daha sonra da illerde kazananlara birer belge (tutanak) verilirdi.

Osmanlı Meclisi Mebusan'ı için yapılan seçimler son derece dürüst geçmiştir. Her ne kadar Temsil Heyeti seçimlerde "Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adaylarına oy verilmesini istemişse de, bu konuda zor kullanmamıştır.

Seçimlere İmparatorluğun içindeki "gayrimüslim" azınlıklar katılmama kararı almışlar (Yahudiler, Ermeniler, Rumlar) daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası da seçimleri boykot etmiştir. Buna rağmen kimi Hürriyet ve İtilafçılar seçimlere girmiş ve kazanmışlardır. Hatta seçimlerde üç gücün çekiştiği söylenebilir ki bunlar, Hürriyet ve İtilafçılar, Teceddüt Partisi adıyla yeniden örgütlenen İttihatçılar ve Müdafaai Hukukçulardı. Diğer yandan Teceddüt Fırkası, Mustafa Kemal'in aday gösterdiği yerlerde seçime katılmamakta özenli bir davranış sergilemişti.

Meclisi Mebusan 12 Ocak 1920'de açılış toplantısını yaptı. Gelen temsilcilerden -ki ilk toplantıya 72 milletvekili katılmıştı- Müdafaai Hukuk'un çoğunluğu aldığı anlaşılıyordu, millet kararını vermişti.

Mustafa Kemal, seçilen mebusların Mecliste nasıl bir tutum içinde bulunmaları gerektiği konusunda bilgi vermek üzere, onların 5 Ocak 1920'den başlayarak Ankara'ya gelmelerini istemişti. Buna karşılık, ulaşım güçlükleri, parasal sorunlar ve kimi çevrelerin Ankara'ya gidilmemesi yolundaki girişimlerden ötürü, tasarlanıldığı gibi geniş katılımlı bir toplantı yapılamamıştı. Birer birer

ya da küçük gruplar halinde Ankara'ya gelenlerin çoğunluğu İzmir ve Balıkesir dışındaki[6] Batı Anadolu illerinin mebuslarıydı. Bekir Sami, Dr. Adnan Adıvar, Cami Baykut, Hacim Çarıklı, İbrahim Süreyya Bozyiğit, Şeref Aykut, Abdullah Azmi bunlar arasındaydı. Doğu illeri mebuslarından sadece Haydar Vaner'in Ankara'ya gelmiş olması dikkat çekiciydi.

Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan görüşmelerde başlıca üç konu üzerinde durulmuştu:

Mecliste Güçlü Bir Grup Oluşturulması

Böyle bir grup, Sivas Kongresi'nde alınan kararların savunulması açısından son derece gerekliydi. Eğer bu konular Meclisi Mebusan'da büyük çoğunlukça "bir inanç ve kutsal" olarak benimsenmezse, ulusal hareket boşlukta ve dayanaktan yoksun kalırdı. Ayrıca, mademki tüm bu Sivas kararları Müdafaai Hukuk adına alınmıştı, o halde Mecliste kurulacak grubun da adı Müdafaai Hukuk olmalıydı.

Meclis Başkanlığı

Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda Heyeti Temsiliye üyelerinin hepsinin İstanbul'a gitmeyip, bir kısmının dışarıda kalması uygun görülmüştü. Bu nedenle Erzurum'dan seçilen Mustafa Kemal ile Sivas'tan seçilen Rauf Orbay, bazı üyelerle Ankara'da kalmaya karar vermişti. Ancak mebuslarla Ankara'da yapılan görüşmelerde farklı bir görüş ağırlık kazanmıştı: Mecliste güçlü bir grup oluşturmak için Rauf Orbay İstanbul'a gitmeliydi. Öte yandan Mustafa Kemal İtilaf Devletleri birliklerinin bulunduğu İstanbul'da Meclisin serbestçe çalışamayacağını, er geç kapatılacağını söylüyor, böyle bir durumda Meclisi Anadolu'da toplantıya çağırabilmek için de bir "yetkinin" elde bulunmasını yararlı görüyordu. Ona göre başkanın İstanbul'a gitmesinde de bir zorunluluk yoktu. Meclisi başkan vekilleri yönetebilirdi. O halde kendisi Meclis başkanı seçilmeli ama İstanbul'a gitmemeliydi.

Siyasal Bir Program

Ankara'daki görüşmelerde ulusal direnişin siyasal amaçlarını belirten ve uygulanması gereken bir programın düzenlenmesi üze-

6 Zira işgal altındaki yerlerde seçim yapılamamıştı.

rinde durulmuş, bir taslak bile hazırlanmıştı. İlerde Misakı Milli (Ulusal Ant) diye adlandırılacak olan belge bu taslaktan doğmuştur.

Bu beklentilerin önemli bir kısmı gerçekleşememişti. Evvela, mebus seçilen Temsil Heyeti üyeleri İstanbul'a gidince, Mustafa Kemal Şeyh Fevzi Efendi'yle Ankara'da yalnız kalmıştı. Giden üyelerin yerlerine yenilerin seçilmesi ise zaman almıştı.

Meclis'te oluşan grup ise yeni bir isim altında buluşmayı yeğlemişti: Felah-ı Vatan Grubu.

Bu tutum Mustafa Kemal'de hayal kırıklığı yaratmıştı. Ayrıca Rauf Orbay Meclis başkanlığına Mustafa Kemal'in seçilemeyeceğini anlayınca, onun adaylığını geri çekmek zorunda kalmıştı. 28 Ocak 1920 tarihinde yapılan gizli oturumda Edirne Milletvekili Şeref Bey Mustafa Kemal'in başkan olmasının yararlarını uzun uzun anlatmıştı ama grup farklı düşünmüştü. Mustafa Kemal'in ifadesiyle, "(...) Bunca milletvekili içinde Meclis Başkanı olacak yeterlilikte bir adam bile yok mudur ki, Meclise gelmemiş olan bir milletvekilini kendisi yokken başkan seçeceğiz. Mecliste bulunan sayın üyeleri bu denli yetersiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü etki yapmaz mı?" denilmiş ve 31 Ocak 1920'de İstanbul Milletvekili Reşat Hikmet Bey Meclis başkanlığına seçilmişti. Ancak Reşat Bey bir ay sonra ölünce yerine Cemalettin Arif Bey başkan olarak seçilmiştir.

Böylece, 21 Aralık 1918 tarihinde Vahdettin'in buyruğuyla kapatılan Meclisi Mebusan, aradan bir yıl 22 gün geçtikten sonra 12 Ocak 1920 Pazartesi gün saat 14'te tekrar açılmıştı. Toplam mebus sayısı 170 olmasına karşın, ilk gün 72 mebus toplantıya gelebilmişti. İşgal altındaki bölgelerde seçim yapılamadığı için de, toplam seçilen milletvekili sayısı 140'a düşmüştü.

Açılıştaki katılım, çoğunluğu sağlayamamıştı. Ancak Meclis'in 22 Ocak günkü oturumuna 25 yeni milletvekili katılınca çoğunluk sağlanabilmiştir.

Padişah Vahdettin rahatsız olduğunu ileri sürerek Meclisin açılış toplantısına katılmamıştı. Bu nedenle tören Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın huzurunda yapılmış, Amiral Hafız İbrahim Paşa'nın getirdiği Vahdettin'in açış nutkunu, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa okumuştu. Başkentteki yabancı elçilerle yüksek devlet memurları da açılışta bulunmuşlardı.

İşgal altındaki yerlerde seçim yapılmamasına üzüldüğünü belirten Vahdettin, yenik çıkılan Balkan Savaşı kayıplarını giderecek

yerde, ülke ve ulus yararına aykırı olarak yeniden savaşa girildiğini belirterek şöyle diyordu:

"İtilaf Devletleri'yle yapılan mütarekenin, tarihte benzeri olmadığı biçimde 14 aydan beri sürmesi ve silah bırakma döneminde ülkenin bazı kısımlarının işgal olunması, memlekette normal duruma dönülmesini engellediği gibi, Yunanların vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan İzmir'e saldırmaları, güçlükleri ve kamuoyunun tepkisini bir kat daha artırmaktadır. Orada halka yapılan zulüm ve baskılar da kalpten gelen üzüntümü artırmaktadır."

Bir ulusun savaşta yenilmesinin onun kazanılmış hakkı olan siyasal varlığını ortadan kaldıramayacağına değinen Padişah'ın konuşma metni şöyle devam ediyordu:

"Devletimizin hukukunun ve yasalarının korunmasında yasama meclisi ile hükümetimiz birlikte çalışacak ve hükümetçe her türlü makul siyasal girişimlerde bulunmaya devam edilecek olursa ve bütün ulus kutsal ve yaşamsal olan yararlarını korumak hususunda tek bir dil ve tek bir vücut olursa, devletimizin bütünlüğünü ve Osmanlı ulusunun şeref ve onurunu sağlayacak olan bir barışa kavuşulacağını ve işgal altındaki illerimizin kurtulacağını umuyorum."

Açış konuşmasının okunmasından sonra Nakibüleşraf[7] Kâmil Efendi tarafından dua edilmiş, arkasından Anayasanın 46. maddesi uyarınca yemin törenine geçilmişti. Mebusların o zamanki yemin metni şöyleydi:

"Padişaha ve vatanıma sadakat ve Anayasa hükümlerine ve bana verilen göreve uyarak bunlara aykırı davranmaktan kaçınacağıma Vallahi."

Yemin töreni bitince içtüzük hükümlerine göre en yaşlı üye olan Bursa Mebusu Hacı İlyas başkanlığında ilk görüşmelere başlanmıştı. "Şube" denilen komisyonlara ad çekmeyle üyelerin seçimi yapıldı ve Mustafa Kemal'in de 5. Şubeye seçildiği görüldü. Böylece 55 dakika süren açılış oturumuna saat 14.55'te son verilmişti. Devlet yeniden Meclisine kavuşmuştu.

---

7 Nakibüleşraf: Peygamber soyundan olanların işlerine bakmak üzere kendi aralarından seçtikleri görevli. (YN)

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile İtilaf Devletleri Arasındaki İlişkiler

Meclisi Mebusan'ın toplanmasıyla birlikte Saray, Hükümet ve Müdafaai Hukuk altında birleşen "milliciler" arasında "beraber hareket etme" olanağı doğmuş, ülkenin kurtarılmasına yönelik umutları da artırmıştı. Bu durumu yakından gözleyen İtilaf Devletleri, özellikle İngilizler, yoğun baskılarla bu umut ışıklarını kısa sürede kararttılar.

İngilizler henüz güvenoyu bile almamış olan hükümete 21 Ocak 1920'de bir ültimatom vererek, Heyeti Temsiliye ile anlaşıp Batı Anadolu'daki bazı birliklerin yerini değiştiren, silah ve cephanenin Kuvayi Milliye'ciler tarafından kaçırılmasına göz yuman Harbiye Nazırı (Mersinli) Cemal Paşa ile Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın 48 saat içinde görevden uzaklaştırılmalarını istemişlerdi. Cemal Paşa aynı gün durumu Ankara'ya bildirmiş, yapılan değerlendirmede hükümetin işbaşında kalmasının, o nedenle kendisi ile Cevat Paşa'nın çekilmelerinin uygun görüldüğü bildirilmişti.

Bunun üzerine Cemal Paşa istifasını verdi ve görevi vekâleten Bahriye Nazırı Salih Paşa devraldı. 3 Şubat 1920 tarihli oturumda da Fevzi (Çakmak) Paşa bu göreve atanırken, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisliği'ne de 16 Şubat'ta Şevket Turgut Paşa getirilmişti. Mustafa Kemal, İngilizlerin verdikleri ültimatomu "devletin siyasal bağımsızlığına yapılmış kesin bir saldırı" olarak yorumlamış, hükümetin bunu reddetmesini istemişti.

Ali Rıza Paşa, aslında hükümetin çekilmeye karar verdiğini, ancak Cemal Paşa'nın istifayı yeğlediğini belirtmiş, henüz başkanını seçmemiş Meclisin durum değerlendirmesini beklemenin doğru olacağı görüşünü savunmuştu. Mustafa Kemal, İngilizlerin bu tavrında yakın zamanda diğer bakan veya milletvekillerinin de, özellikle Rauf Orbay'ın tutuklanabileceğini, böyle bir olasılığa karşılık, şimdiden Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanmasını Ankara, Sivas ve Konya'daki kolordu komutanlarından istemişti. Bu tedbir ileride gerçekten çok işe yarayacaktır.

Hükümetin Güvenoyu Alması

Meclis, başkanını seçtikten sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin "hükümet programı" niteliğindeki bildirisi 9 Şubat 1920'de okunmuştu. Söz alan mebuslardan bir kısmı birlik ve beraberliğin öne-

mini dile getirirken, Anadolu üzerinde hak iddiaları sürdükçe savaşın kaçınılmaz olduğunu söylemişlerdi. Örneğin Edirne Mebusu Şeref Aykut, "(...) Dünyada bir adam, bir yumruk, bir tırnak, bir diş kalıncaya kadar (...)" İzmir üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçilmeyeceğini belirtmişti. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver ise şöyle konuşmuştu:

> "Anadolu üzerinde tarihi hakkımıza karşı işlenen cinayet devam ettikçe orada savaş süreklidir. (...) Türk milleti büyükbaş hayvan paylaşır gibi şunun bunun elinde bölüşülemez. Türk milletinin toprakları -bir ağaç parçalanır gibi- şunun bunun eline verilemez."

Bu konuşmalardan sonra Celalettin Arif Bey'in önerisi üzerine, 107 oy içinden iki olumsuz, bir çekimsere karşın 104 oyla hükümet güvenoyu almış, bunun üzerine Ali Rıza Paşa istifa etmekten vazgeçmiştir.

Mustafa Kemal'e Nişanlarının ve Yaverlik Sanının Geri Verilmesi

Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919'da Erzurum'da askerlikten istifa edip kendi ifadesiyle "sine-i millete" dönmüştü. Bunun üzerine Damat Ferit Hükümeti'nin önerisi ve Vahdettin'in de 9 Ağustos'taki onayıyla askerlik mesleğinden tümüyle çıkartılmış, sahip olduğu nişanlar geri alınmış, üzerindeki "Fahri (onursal) Padişah Yaverliği" de kaldırılmıştı. Aradan 4,5 buçuk ay geçmiş ve bu süre zarfında çok şey değişmişti. İstanbul hükümetleri onu Heyeti Temsiliye'nin başkanı olarak tanımak zorunda kalmışlar ve kendisiyle resmi görüşmelerde bulunmuşlardı. Dahası, Mustafa Kemal "mebus" seçilmişti. Bu ortam içinde nişanlarının geri verilmesi uygun görülmüştü.

Bu yoldaki ilk adımı Harbiye Nazırı Cemal Paşa atmıştı. Mustafa Kemal'in herhangi bir mahkeme kararı olmadan askerlikten çıkarılmış olduğunu ifade ederek, 28 Aralık 1919'da, yani henüz meclis toplanmadan sadarete sunduğu yazıda Mustafa Kemal'in askerlikten istifa etmiş sayılmasını, nişanlarının ve yaverlik sanının geri verilmesini önermiştir. Harbiye Nezareti'nin bu yazısı hemen ertesi günü bakanlar kurulunda görüşülüp uygun görülmüştü. Ancak bu konuda evvelce verilmiş bir Padişah buyruğu (irade) çıkartılmış olduğundan, işlemin düzeltilmesi için de yine Padişah'ın "irade"sine

başvurulması gerekli görülmüştü. Vahdettin bu öneriyi, bir ay sonra 3 Şubat'ta onaylamıştı. O günkü resmi gazete olan *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanması gereken bu irade İngilizleri kızdırmamak için yayımlanmamış, gizli tutulmuştu.

Kuvayı Milliye Konusunda Görüş Ayrılıkları

Artık yeniden göreve başlayan bir Meclis ve o Meclisten güvenoyu almış bir hükümet iş başındaydı. Bu noktadan hareketle, 14 Şubat'ta Sadaretten yayımlanan bir genelgede bu durum hatırlatılarak, Meclis dışında ulusal irade adına söz söylemeye ve bazı şeyler istemeye "yer ve olanak" bulunmadığı dile getiriliyordu. Dahası böyle davranışların "hükümet işine karışma" sayılıp cezalandırılması isteniyordu. Bu genelgenin yayımlanış amacı ve adresi belliydi. Hukuksal açıdan ne kadar geçerli olursa olsun, moral açıdan yıkıcıydı ve hedefi Mustafa Kemal'in şahsında Heyeti Temsiliye ve Müdafaai Hukuk teşkilatları'ydı. Mustafa Kemal 17 Şubat'ta Heyeti Temsiliye adına yayımladığı karşı bildiride, Meclisi Mebusan'ın açılmasının Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği'nin bir başarısı olduğunu hatırlatıyor, örgütün en önemli ödevinin "ulusal isteklere uygun bir barış" yapılıncaya kadar yurdu ve ulusal birliği korumak olduğunu tekrarlayarak, Müdafaai Hukuk kuruluşlarının etkinliklerini eskisi gibi sündürmelerini istiyordu.

Bu karşılıklı bildiriler yayımlanırken, 19 Şubat günü Sadrazam Ali Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Ebubekir Hâzım ve Bahriye Nazırı Salih Paşa'yla birlikte Felahı Vatan grubunu ziyaret etmişti. Bu ziyaret esnasında Sadrazamın "(...) Biri Anadolu'da, biri İstanbul'da, iki hükümetle memleket idare edilemez" demesi tartışmalara yol açmıştı. Ali Rıza Paşa, Rauf Orbay'ın Ankara'ya bildirildiğine göre, "Kuvayi Milliye'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesini ve hükümetin işlerine karışmamasını" istemişti. Sadrazam ayrıca Ziya Paşa'nın Ankara'ya vali olarak gönderileceğini, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yerine Ahmet Fevzi Paşa'nın atandığını bildiriyordu. Belli ki hükümet Ankara'yı, yani Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye'yi denetim altına almak istiyordu.

Mustafa Kemal hükümetin bu tutumuna ilişkin görüşlerini Anadolu'daki komutanlara da bildirmiş ve Kuvayi Milliye'nin ulusal isteklere uygun bir barış sağlanıncaya kadar çalışmalarını bırakmasına olanak bulunmadığını da eklemişti.

Böylece Kuvayi Milliye'nin dağıtılıp dağıtılmaması, daha açıkçası Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal'in etkinliğinin sürüp sürmemesi önemli bir soruna dönüşmüştü.

Tartışmalar Hükümet ve Meclisi Mebusan dışında Âyan Meclisi'ne ve basına da sıçramıştı. Âyan'ın 19 Şubat oturumunda dahiliye eski nazırlarından Adil Bey, "Kuvayi Milliye ne demek oluyor, biz onu tanımıyoruz" diye bağırmış, Rıza Tevfik de "Metelik vermeyiz!" sözleriyle onu desteklemişti.[8] Adil Bey'e gereken yanıtı ertesi günkü *Vakit* gazetesinde Hacim Çarıklı vermişti.

Demirci Mehmet Efe

Mustafa Kemal'in Kuvayi Milliye'nin etkinliğinin sürmesi yolunda ısrarla savunduğu görüşe en büyük tepki Kâzım Karabekir'den gelmişti. Karabekir şöyle söylemiştir:

Sadrazam Ali Rıza Paşa

> "İstanbul'da milli Mecliste beliren akıma karşı, Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayi Milliye'nin karşıt ve buyurgan bir durum almasını hiç de uygun bulmuyorum. Yalnız, Heyeti Temsiliye'nin bu işten onuruyla çekilmesini ve işin sorumluluğunu ve durumun değerlendirilmesini milli Meclisin namusuna ve yurtseverliğine bırakmasını düşünüyorum."

İstanbul'da Meclisin çalışmaya başlamasıyla her tehlikenin ortadan kalktığı, her sorunun çözüldüğü zannına kapılınmıştı.

8 Kaderin cilvesine bakın ki, Kuvayi Milliye'ye "metelik vermeyiz" diye bağıran Rıza Tevfik, birkaç ay sonra Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyetin içinde Paris'in yolunu tutmak zorunda kalacaktı.

Mustafa Kemal'in en yakınındaki silah arkadaşı Karabekir Paşa bile böyle düşünebiliyordu. Oysa düşman süngüsü altında toplanan o Meclisin hiçbir zaman yeterince serbest çalışamayacağını ve kısa bir süre sonra da kapatılacağını savunan Mustafa Kemal, Anadolu'da kuvvetlenen Kuvayi Milliye'nin yaptırım gücünü en iyi şekilde değerlendirebiliyor, o nedenle de bu gücün dağıtılmamasını savunuyordu. Olaylar çok değil, iki ay bile geçmeden onun ne denli uzak görüşlü olduğunu doğrulayacak, zira tıpkı tahmin ettiği gibi Meclis kapatılacak ve İstanbul işgal edilecekti.

Öte yandan o günlerde Heyeti Temsiliye üyesi ve milletvekili olan Mazhar Müfit Kansu'nun saraya çağırılması, Padişah ile Heyeti Temsiliye ilişkilerine yeni bir boyut getirecek gibi görünmüştü. Kansu, kabulden önce sarayda Yaver Paşa'ya ne amaçla çağrıldığını sormuş, Heyeti Temsiliye üyesi olduğu için Padişah'ın kendisiyle görüşmek istediğini öğrenmişti. Huzura girince Padişah şunları söylemişti:

> "Heyeti Temsiliye, saltanat tacının pırlantalarıdır. Allah sizden razı olsun! Vatan ve milleti, saltanatı ve hilafeti kurtardınız. Mustafa Kemal Paşa inşallah afiyettedirler! İstanbul'a gelmeyecekler mi? Kendisiyle görüşmeye hasretim."

Bu girişten sonra Vahdettin, Kansu'ya yurdu düşmanlardan kurtarmak için ne gibi çare düşündüklerini sormuştu. O günlerde Bursa'nın henüz Yunan işgaline uğramamış olduğunu düşünen Kansu, "Efendimizin Anadolu'ya ve hatta Bursa'ya kadar gelmesiyle sorun çözülür" diye karşılık vermiş ve Padişah halkın başına geçecek olursa başlayacak genel harekâta düşmanın karşı koyamayacağını belirtmişti. Müthiş sinirlenen Vahdettin, büyük bir kızgınlıkla ayağa kalkmış ve "Beyefendi! Bana yüce atalarımın başkentinden kaçmayı mı öneriyorsunuz?" demişti. Buna karşılık Mazhar Müfit ise, "Hayır! Milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında yüce atalarınız gibi milletin başına geçmenizi öneriyorum" diye amacı belirtmiş, fakat görüşme de soğuk bir şekilde sona ermişti.

İngilizleri kızdıracak ve tahtı tehlikeye sokacak her öneriye Vahdettin'in tepkisi daima çok sert oluyordu. Çok değil, bir sene kadar sonra, 28 Ocak 1921'de Mustafa Kemal de böyle bir çağrıda bulunacak ve "Zatı Şahane'nin, Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hattıhümayunla ilan buyrulmalarını" istemek suretiyle bir "altın köprü" kuracak, ne yazık ki Vahdettin o köprüye de yine

ayağını atmayacaktı. Oysa hiç değilse bunu yapabilecek cesareti gösterebilseydi, kuşkusuz tarih bir başka türlü yazılabilirdi.

Vahdettin'in Mazhar Müfit Kansu'yla olan bu görüşmesinden sonra, Saray ile Mustafa Kemal ilişkileri de böylece yeniden donduruluyordu. Vahdettin'in eskisi gibi Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirtmeye çalıştığı, kendisinin Anadolu'ya geçmesi önerilerinden de korktuğu ve dehşete düştüğü anlaşılıyordu.

Misakı Milli (Ulusal Ant)

Metnin İmzalanması ve Açıklanması

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararlara dayanarak hazırlanmış olan Misakı Milli, bir siyasal program gibi tasarı olarak hazırlanmış, Meclisi Mebusan'ın açılmasına giderken Ankara'ya uğramış olan mebuslarla tartışılmış ve İsmet (İnönü) Bey'in kaleme aldığı bu metin Hüsrev Gerede tarafından da İstanbul'a götürülüp, Mecliste okunmuştur (22 Ocak 1920). Daha sonra Ankara'dan bir metin daha gönderilmiş, bu iki metin birleştirilerek Meclisi Mebusan'daki ilgili komisyonda son şeklini almış ve 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda imzalanarak kesinleşmiştir.

Meclisin 17 Şubat 1920 Salı günkü oturumunda, saat 16.40'taki ikinci birleşim açıldığı zaman, Edirne Mebusu Şeref Aykut bir önerge vererek "Ahd-i Milli'nin (Misakı Milli/Ulusal Ant) ele alınarak, bu metnin kabul edilip, bütün Avrupa uygar devletlerinin parlamentolarına bildirilmesini öneriyorum" demişti. Misakı Milli metni şöyleydi:

Misakı Milli (Ulusal Ant)

"Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclisi Mebusan üyeleri, devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa ulaşmak için yapabilecekleri özverinin en son sınırını belirleyen aşağıdaki esaslara tümüyle uymakla sağlanabileceğini ve söz konusu esaslar dışında gerçek bir Osmanlı saltanatının ve toplumunun var olmasının olanak dışı bulunduğunu kabul etmiş ve onaylamışlardır.

1. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 günkü silah bırakışmasının imzalanması sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, buralar halkının serbestçe bildirecekleri

oylara göre saptanması gerekli olduğundan, söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duygularıyla dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yoluyla hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür.

2. Halkının ilk serbest kaldığı zamanki oylarıyla anavatana katılma kararı vermiş olan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse tekrar serbest oylamaya başvurulmasını kabul ederiz.

3. Türkiye'yle yapılacak barışa dek ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumu da orada oturanların özgürce kullanacakları oylara göre belirtilmelidir.

4. İslam halifeliğinin, Osmanlı padişahlığının ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği korunmalıdır. Bu temel korunmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaştırmasına açık tutulması hakkında bizimle öteki ilgili devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir.

5. İtilaf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan antlaşma esaslarına göre azınlıklar hukuku -komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanacakları güvencesiyle- tarafımızdan pekiştirilecek ve sağlanacaktır.

6. Ulusal ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve devlet işlerini günün kurallarına uygun düzenli yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de bu gelişmemizi sağlarken tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmamız yaşamımızın ve var olmamızın hareket noktasıdır. Bu nedenle siyaset, adalet, maliye alanlarıyla öteki alanlardaki gelişmemize engel kayıtlara karşıyız.

Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu esaslara aykırı olmayacaktır."

Şeref Aykut Bey Ulusal Andı okuduktan sonra birleşime başkanlık eden Hüseyin Kâzım, metni oya sunmuş ve sonucu "Ahd-i Milli kabul edilmiştir!" diye açıklamıştır.

Misakı Milli basına açıklanırken Fransızcaya çevrilerek bütün hükümetlere ve parlamentolara da gönderilmiştir.

Fransızlara Karşı İlk Başarı: Maraş Savunması (21 Ocak - 11 Şubat 1920)

İstanbul'da Misakı Milli'nin Meclisi Mebusan'da görüşüldüğü günlerde Maraş'tan gelen direniş haberleri tüm Anadolu'nun olduğu kadar İstanbul'un da dikkatini Maraş'a çekmişti.

Aslında olaylar 1919 Mart'nda bu bölgenin Fransa'nın denetimine geçmesiyle başlamıştı. Daha Birinci Dünya Savaşı sona ermeden Anadolu'nun paylaşılmasını düzenleyen Sykes-Picot Antlaşması'na göre, Musul, Antep, Urfa, Maraş, Adana bölgesi Fransız "nüfuz alanı" olarak ayrılmıştı. Ne var ki, savaşın gelişimine göre bu yöredeki galip güç İngilizlerdi, işgallere başlayan da İngiltere oldu. Musul ve İskenderun'dan başlayarak 24 Mart 1919'a kadar geçen sürede İngilizler Ayıntap, Maraş ve Urfa'yı ele geçirmişlerdi. Buna karşın Fransızlar 11 Aralık 1918'de çoğu Ermenilerden oluşan 400 kişilik bir kuvvetle Dörtyol'a girmişler, daha sonra da Çukurova'ya yönelerek 17 Mart 1919'da Mersin'i ve Pozantı'ya kadar Adana ilini işgal etmişlerdi.

Böylece bölgede İngiltere ve Fransa karşı karşıya geliyordu. Üstelik barış görüşmelerine geçildiğinde, Anadolu ve Ortadoğu'ya verilecek düzen konusunda bu iki müttefik arasında görüş ayrılıkları ve çıkar çatışmaları baş göstermişti. İngiltere özellikle petrol zengini olan Musul'u Fransızlara bırakmamak için çaba gösteriyordu. Sonunda Dörtler Konseyi'nin 15 Eylül 1919'da onayladığı çözüme taraflar uydular. Buna göre İngiltere Musul'u kendi etkinlik bölgesi içine aldı ve bunun karşılığında da Adana, Maraş, Antep ve Urfa Sancakları ile Suriye'deki İngiliz birlikleri 1 Kasım'a kadar bu bölgeden çekildiler.

Fransızların işgal ettikleri yerlerde halka kötü davrandıklarını, özellikle Kilikya bölgesinde de Ermenileri maşa gibi kullandıklarını bilen yöre halkı, bölgenin Fransızlara devredileceğini duyar duymaz protesto mitinglerine başlamıştı. Haber, Heyeti Temsiliye'ye ulaştığı zaman, Mustafa Kemal Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığı'na 26/27 Ekim'de çektiği telgrafla işgalin önlenmesi için çaba gösterilmesini istemişti. Ancak, işgal önlenememiş ve Fransızlar 29 Ekim 1919'da Maraş'a girmişlerdi. Aynı gün Antep de Fransızlara devredilmişti. Ertesi gün Urfa aynı şekilde işgale uğramıştı. Daha önceki İngiliz işgali esnasında, generali karşılamaya gelmediği gerekçesiyle şikâyet edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey İstanbul hükümetince geri çağrılmış, Ermenilerin

göç ettirilmesi esnasında suç işlediği savıyla açılan dava sonucu idam edilmişti. Urfalılar bu olayı henüz unutmamışken, şimdi de Fransız desteği ve himayesinde Ermeniler Urfa'ya gelecekti, bu nedenle bölge halkı panik içindeydi.

İngilizler Urfa'dayken Kürtleri desteklemişlerdi. Fransızlar ise Ermenilere destek veriyordu. Bu tutum tüm Kürt aşiretlerinde büyük huzursuzluk yaratmıştı. Bu nedenle 17 Kasım 1919'da Dinai, Becaylı, Baraz, Milli, Bozan ve Didan gibi aşiretlerin başkanları İstanbul'a Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek, Selçuklulardan beri Türklerin ve Kürtlerin vatanı olagelmiş Urfa'nın Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını istediklerini bildirmiş ve bu dileklerinin Paris Barış Konferansı'na iletilmesini istemişlerdir.

Maraş'ta da Fransız işgali gerginlikle başlamıştı. İşgalin ikinci günüydü. Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Türk kadınlarının yolları kesilmiş, askerler arasında bulunan Ermeniler "Burası artık Türkiye değil, Fransız memleketinde peçeyle gezilmez" deyip kadınların peçelerini açmaya çalışmışlardı. Kadınların bağrışması üzerine toplanan ve olayı protesto eden halkın üzerine askerler ateş açmış ve birkaç kişi yaralanmıştı. Bunun üzerine de Sütçü İmam olarak tanınan Hacı, olayı yaratan askeri tabancayla vurup öldürmüştü. Fransızlar, halk tarafından saklanan ve korunan Sütçü İmamı yakalayamamışlar, bunun üzerine özellikle Ermeniler taşkınlıklarını artırmışlardı.

Kısa bir süre sonra "Bayrak olayı" patlak vermişti. 22 Kasım 1919 Cuma günü hafta tatiliydi ve mutasarrıf, her zaman olduğu gibi hükümet konağına Türk bayrağını çekmek istemişti. Fransız Komutan Andrea engel olmak istemiş, mutasarrıf ısrar etmiş ve bayrağı asmıştı. Bir süre sonra Andrea, kaledeki bayrağı indirtip yerine Fransız bayrağını çekince halkın büyük tepkisiyle karşılaşmıştı. Cuma namazı için Ulu Cami'de toplanan halk, avukat Mehmet Ali Bey'in kaleme aldığı bir bildirinin yarattığı coşkunun eşliğinde, "Bayraksız namaz kılınmaz! Özgürlüğü olmayan bir milletin cuma namazı kılması doğru olmaz! (...)" diye kaleye yürümüş, Fransız bayrağını indirip yerine Türk bayrağını asmıştı. Birbirini izleyen bu olaylar üzerine Fransızlar Maraş'a takviye birlikler getirmek zorunda kalmıştır.

Benzer huzursuzluklar Antep'te de yaşanıyordu. Fransız Komutan Felix Saint-Marie, yayımladığı bildiride, bölgedeki çeşitli halklar arasında hiçbir ayrım yapılmayacağını, asayişi sağlayacaklarını, Paris Barış Konferansı'nın vereceği kararın beklenmesini is-

temişti. Buna karşılık birkaç gün sonra Akyol Karakolu'ndaki Türk bayrağı zorla indirilmiş ve engel olmak isteyen polis memuru tutuklanmıştı. Annesine tecavüz etmek isteyenlere taşla karşı koyan 7-8 yaşındaki Mehmet Kâmil adlı çocuk, süngülenerek öldürülmüştü. Halkın tepkisi karşısında komutan katilin yakalanıp cezalandırılacağına söz vermiş ve çocuğun babasına tazminat vermek istemişti. Yaşlı baba, "ben çocuğumu parayla satacak vicdansızlardan değilim, öcümü milletim alır" yanıtını vermişti.[9]

Yarbay Kılıç Ali Bey
(asıl adı Süleyman Asaf Emrullah)

Bölgede olaylar birbiri ardına böylesine gerginleşerek büyümektedir. Örneğin Maraşlılar işgalin mütareke şartlarına aykırı olduğunu söyleyerek, direnişe geçeceklerini açıkça belli etmişlerken, Ermenilerin Çukuroba Camii'ne bomba atıp, müezzini kurşunlamaları bardağı taşıran son damla olmuş, Fransızlar Maraş'a takviye birlikler getirmek zorunda kalmıştır. Buna karşılık hızla örgütlenen Maraşlılar kentte Müdafaai Hukuk Derneği'ni kurmuşlar, kent merkezini 10 bölgeye ayırıp her biri için ayrı yönetim kurulları oluşturulmuş, halktan toplanan paralarla yiyecek ve silah stoku yapmışlardı.

Gerginlik hızla silahlı çatışmaya dönüşmüş ve 21 Aralık'ta kent dışında başlayan çarpışmalar, bir ay sonra 20 Ocak 1920'de Maraş içine sıçramıştı. Temsil Örgütünün yörede Kuvayi Milliye'yi örgütlemekle görevlendirdiği Yarbay Kılıç Ali, Maraş'a gönderilen Fransız taburunun yolunu Karabıyıklı yöresinde kesmişti. Fransızlarla ilk çarpışma burada olmuştu. Maraş, bölgedeki çarpışmaların merkezi haline gelince de, Fransızlar Doğu Bölgesi Komutanlığı'nı Antep'ten buraya taşımışlardı. 21 Ocak 1920'de kentin yöneticileri ile ileri gelenlerini karargâhına çağıran General Quesette, başta Mutasarrıf olmak üzere içlerinden bir kısmını tutuklatıp, askerlerini de hükümet binasını işgal etmek için harekete geçince, yörede sipere girmiş olan Kuvayi Milliye birliği bunu önlemek için ateş açmış ve kanlı Maraş çarpışmaları böylece başlamıştı.

9 *Gaziantep İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası, 1969, s.102

11 Şubat'a kadar tam 22 gün süren Maraş savunması sonunda, çok üstün ateş gücüne sahip olan Fransızlar, buna rağmen Maraş'tan çekilmeye karar vermişler ve Islahiye'ye doğru büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmışlardı. Haber tüm Anadolu'da bayram sevinci yaratmıştı.

İtilaf Devletleri'nin Baskısı ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi

Ali Rıza Paşa'nın İstifası

Fransızlar, Maraş'taki başarısızlıklarını, Türklerin masum Ermenileri katlettikleri şeklinde sunarak örtbas etmeye çalışıp hükümete şikâyet ederken, diğer taraftan Yüksek Komiserler ortak bir nota vererek batı Anadolu'da Yunanlar karşısında bulunan ulusal kuvvetlerin 3 km geriye alınmasını istemişlerdi.[10] Hükümet tüm gerekçeleriyle birlikte, bu talebi yerine getiremeyeceği yanıtını vermişti. Fakat Yunan ordusu 3 Mart 1920'de saldırıya geçmiş ve Salihli yöresindeki Gölcük Yaylası ile Bozdağ'ı işgal etmişti. Müttefik temsilcilerinden bir de sert nota alan Ali Rıza Paşa da bu durumu protesto ederek Saray'a istifasını verdi.

Salih Paşa Kabinesi

Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine Vahdettin önce Tevfik Paşa'yla görüşmüş, fakat Tevfik Paşa sadrazamlık önerisini kabul etmemişti. Padişahın o gün bir atama yapmaması belli çevrelerde, özellikle Meclisteki Felah-ı Vatan grubunda ve Ankara'da Heyeti Temsiliye'ye yeniden Damat Ferit'in sadarete getirileceği konusunda kaygılara yol açtı. Böyle bir seçimin yaratacağı sıkıntıları anlatır bir tavırla ve Mustafa Kemal'in telkinleriyle Anadolu'dan padişaha pek çok telgraf gönderildi. Ayrıca Mustafa Kemal de bu konudaki düşüncelerini bir telgrafla padişaha ve Meclise bildirdi.[11]

Bu arada Felah-ı Vatan grubu Saray'a bir heyet göndermeye karar verdi ve Grup Başkanı Celalettin Arif ile Meclis Başkanvekilleri Hüseyin Kâzım Bey ve Mecdi Bey, birlikte Padişah'ı ziyaret ettiler. Vahdettin,

"Bütün mebuslara selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. İşin ve durumun gereğine göre bir kişiyi

10 Bu hatta daha sonra "Milne Hattı" denilmiştir.
11 Bkz. Belge 28-29.

sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışmam. Ancak ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını öğütleyeceğim" demişti.

Sadrazam Salih Paşa

Bu esnada Hüseyin Kâzım'a göre Vahdettin, adayın kim olduğunu da söyler ve kızgınlığını da şöyle ifade eder:

> "Bu telaşa ve endişeye sebep ne? Ne olmuş ki her taraftan feryat ediliyor? Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine Salih Paşa'yı çağırarak sadareti teklif ettim. O düşünmek için bir-iki gün müsaade istedi. Dişleri ağrıyordu ve yüzü bağlıydı. Bu izni vermeye mecbur oldum. İşte bugün de sadarete tayini hakkında emir verdim. Ferit Paşa'nın bu mevkiye getirileceğini nereden anladılar? Böyle boş telaşlara ne gerek vardı? Umarım ki bunu gerekenlere anlatır ve bu duruma bir son verirsiniz."

Vahdettin böyle demişti fakat duyulan kaygıların hiç de boş olmadığı çok kısa süre sonra ortaya çıkacak ve Damat Ferit sadarete getirilecektir. Vahdettin gördüğü tepki üzerine Damat Ferit Paşa'yı biraz daha bekletmeyi ve şartların olgunlaşmasını beklemeyi tercih etmiştir, hepsi o kadar.

6 Mart günü Saray'a çağırılan Salih Paşa, gönülsüz olmakla birlikte Tevfik Paşa'nın da desteğiyle görevi kabul etti. Kabineyi oluşturma çalışmalarına başlayan Salih Paşa, Meclisten de üç üyeyi hükümete almak istemiş, Vahdettin mebuslardan bakan yapmamasını, seçeceği kişileri de önceden saraya bildirmesini isteyince bundan vazgeçmek zorunda kalmıştı.

Salih Paşa Kabinesi 8 Mart 1920'de kuruldu. Eski kabinedeki Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi görevinde Padişah'ın isteğiyle kalırken, içişleri ve harbiye bakanları da yerlerini korumuşlardı.[12]

12 Bkz. Belge 30.

Belge 28

"Telgraf/ 937.1
Ankara, 4 Mart 1920

Ulu Padişah Hazretleri'ne,

İtilaf Devletleri'nin onurumuzu ve bağımsızlığımızı yok edecek saldırılarına ve Ateşkes Antlaşmasının koşullarına aykırı olarak içişlerimize karışmalarına ve davranışlarına dayanamaz olan kabinenin çekilmesiyle yüce devletinizde bir kabine bunalımı doğması ulus kamuoyunda derin bir kaygı uyandırmıştır. Saltanatınız ve halifeliğiniz çevresinde görüş birliği ve umut kurarak bağımsızlık ve dokunulmazlığınızı, ülke bütünlüğünü ve yüce devletiniz için son özveriyi göze almış olan bütün uyruklarınız, düşmanlarca yönetilen kimi bozguncu ve ayaklanmacı girişimlerden dolayı doğal olarak üzüntülü ve kaygılı bir durumda, kabine bunalımının olabilen çabuklukla giderilmesini ve ulusal özlemi yeterince karşılayacak bir saygın kabine kurulmasını beklemektedir. Ulusal Meclisin çoğunluk grubunda yoğunlaşan özlem ve ulusal eğilimin koruyuculuğunuza erişeceğine bütün uyruklarınız gibi kurulumuz da güvenmektedir. Ancak, içeriden ve dışarıdan bin türlü açgözlülüklerin oluşmasıyla esenliği korkulu bulunan ülkemizin, ulusal duyguyu sağlayamayacak sadrazama bir dakika bile dayanamayacağını, Tanrı korusun, böyle bir durumun oluşmasının Osmanlı Devleti tarihinde bir örneği daha görülmeyen çok acı olaylara neden olacağını ulu katlarınıza sunmayı onurlu görev sayarız.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği
Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"[13]

Belge 29

"Telgraf/ (3) (937.2)
Ankara, 4 Mart 1920

Meclisi Mebusan Riyaseti'ne

İtilaf Devletleri'nin birbiri arkasına içişlerimize karışması sonucu Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Meclis önünden çekildiği üzüntüy-

13 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

le öğrenilmiştir. Aydın cephesinde kutsal yurdu tutmaya çalışan düşman ile ulusal kuvvetler çarpışmakta ve her karış toprağına özveriyle bağlı çocuklarının ölülerini gömmektedir. Hiçbir güç, hiçbir yetki tarihin verdiği bu görevden ulusumuzu alıkoyamayacaktır. Kesin bağımsızlık ve yurdumuzun kurtarılması konusunda her özveriye hazır olan ulusumuzun göstereceği taşkınlığı, ancak ulusun kesin güvenini almış bir hükümetin işbaşına getirilmesi durdurabilir. Bütün ulus bu tarihsel günlerde ulusal istencin kesin vekilliğini almış olan milletvekillerinin kesin kararını beklemektedir. Ülkeye ve tarihe karşı üstlendiğiniz büyük sorumluluğu, bütün dünyanın kürsünüze yönelen inceleyici bakışlarını düşünerek ulusun özverisiyle uyumlu kararlar alacağınıza güvendiğimizi yurtseverce çalışmalarınızda bütün ulusun yanınızda ve yardımcınız olduğunu iletiriz efendim.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"[14]

Belge 30

Salih Paşa Kabinesi (8 Mart-5 Nisan 1920)	
Sadrazam	Salih (Hulusi) Paşa
Şeyhülislam	Haydarizade İbrahim
Bahriye Nazırı	Vekâleten Sadrazam Salih Paşa (14 Nisan'da Esad Paşa)
Dahiliye Nazırı	Ebubekir Hâzım Tepeyran
Hariciye Nazırı	Safa Bey
Harbiye Nazırı	Fevzi (Çakmak) Paşa
Maarif Nazırı	Abdurrahman Şeref
Adliye Nazırı	Celal Bey
Evkaf Nazırı	Hulusi Efendi (Eski Şeyhülislam)
Nafıa Nazırı	Tevfik Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Ziya Bey
Maliye Nazırı	Vekâleten Nafıa Nazırı Tevfik Bey (11 Mart'ta Faik Nüzhet)
Şûrayı Devlet Reisi	Vekâleten Abdurrahman Şeref (11 Mart'ta Cemil Molla)

14 *Age.*

Vahdettin, yeni Sadrazama gönderdiği "hattıhümayun"da şöyle diyordu:

> "Biricik emelim atalarımdan bana kalan devletimin birliğini ve kurtuluşunu sağlamaktan ibarettir. (...) Kabine bu amaca ulaşabilmek için kararlılık, dayanıklılık, ılımlılık ve ileri görüşlülükle çalışıp, yönetim esaslarını adalet ve haklılık ilkeleri ile yüzyılın gereklerine göre ciddi biçimde düzeltmeye gücü yeten birleşik ve uygar bir ulus olduğumuzu dünya kamuoyunun gözleri önünde kanıtlamalıdır."

Sultan Vahdettin'in İçinde Bulunduğu Açmaz

Vahdettin yeni kabineye buyruk şeklinde bu dileklerini iletiyordu ama düşman süngüsü altında bu söyledikleri nasıl yapılabilirdi ki? Bizzat kendisinin izlemekte olduğu, özellikle İngiltere'ye yönelik "teslimiyetçi" politikayla bu devletin birliği ve kurtuluşu nasıl sağlanabilirdi? O İngiltere ki, imparatorluğu tümüyle parçalayıp Türkleri Avrupa'dan söküp atmayı amaçlayan, anayurt Anadolu'nun ortasında üç beş ilden ibaret bir toprak parçasını Türkler için yeterli gören politikanın öncülüğünü yapıyordu ve Vahdettin işte bu İngiltere'den medet umuyordu.

Aslında gerek Mustafa Kemal gerekse Vahdettin kurtarılması gereken bir vatandan söz ediyordu, ama aralarında uçurumlar kadar fark vardı. Mustafa Kemal için vatan, sınırları Misakı Milli'yle çizilmiş yurt parçasıydı ve Mustafa Kemal bu yurdun kurtuluşu için mücadele ediyordu, mücadelesinin güvencesi ise halktı.

Vahdettin içinse vatan, artık işgalcilerin vermeye razı oldukları kadarki bir coğrafyadan ibaretti, kendisi o coğrafyanın padişahı kalmaya razıydı. Yeter ki saltanatı ve hanedanı devam etsin... Bunun güvencesi ise Vahdettin'e göre İngiltere'ydi.

Danişmentli İsmail Efe ve kızanları[15]

İşte vatanın kurtarılması konusunda hemfikir olan bir Padişah ile onun bir Generali, bu vatanın sınırları nereden geçsin denildiğinde birbirine ters düşünce, çatışma kaçınılmazdı. O zaman da Mustafa Kemal'in güvencesi olan halk ile Vahdettin'in güvencesi olan İngiltere karşı karşıya gelecekti. Bu kaçınılmazdı. Öyle de oldu...

Vahdettin, işgalcilerle bir çatışma yaşanması halinde, o verilen üç beş ilin de elden gidebileceğini ve aynı zamanda hanedanın çökmesiyle kendi tahtının elden gideceğini göz ardı edemiyordu. Tıpkı müttefikleri olan Alman İmparatoru II. Wilhelm, Avusturya İmparatoru Karl ve Bulgar Kralı Ferdinand'ın başına geldiği gibi. Savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan bu üç devletin de savaşı kaybedince hem toprakları çok küçülmüş hem de başlarındaki monarklar tahtlarını kaybetmişlerdi. Vahdettin ülke topraklarının çok azalacağını biliyordu, bu nedenle tahtını korumanın yollarını arıyordu.

Ne var ki Osmanlı Devleti meşrutiyetle yönetilen bir devletti ve Vahdettin ülkeyle ilgili her kararı kendi başına alabilir konumda değildi. Ortada bir anayasa ve ona dayanan bir parlamento ve hükümet vardı. Padişahın, parlamentonun ve hükümetlerin yetki ve sorumlulukları bu anayasayla belirlenmiş ve sınırlandırılmıştı. O halde Vahdettin öyle sadrazamlar bulabilmeli, onlar da öyle hükümetler kurabilmeliydi ki, icraatta işgalcilerle bir terslik yaşanma-

15 Kızan: 1. Erkek çocuk, 2. Silahlı köy delikanlısı. (YN)

Solda Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey,
Edremit Kuvayı Milliye reislerinden Seyit Sait Bey

sın, Barış Konferansı'nın hazırlamakta olduğu koşullar belirlensin ve hatta ne kadar ağır koşullar içerirse içersin getirilecek barış antlaşması bir an önce imzalansın. Bütün beklenti bundan ibaretti.

Ancak, gelişmeler Vahdettin'in kontrolünden çıkmış ve Anadolu'nun büyük bir kesiminin desteğini alan bir kurul, Kongrelerden aldığı yetkiyle ve ulusun tamamını temsil etmekte olduğu iddiasıyla Ankara'ya gelmiş ve İstanbul Hükümeti'nin ve Saray'ın karşısına dikilmişti. Üstelik bu kurulun tavrı son derece kesin ve netti: "Misakı Milli sınırları içinde kalan vatan bir bütündür, bölünemez."

Ankara'daki Heyeti Temsiliye'nin ve bu kurulu temsilen Mustafa Kemal'in, işgalci güçlerin sürekli baskısı altında olan Saray ve İstanbul Hükümeti'yle bir noktada buluşması esasen beklenemezdi ve bir çatışmanın olması kaçınılmazdı. O nedenle, hükümetler değiştikçe, sadarete kimin geleceği yani kimin sadrazam olup kabineyi kuracağı konusu çok önem kazanıyor ve konu Ankara tarafından olduğu kadar, Meclisi Mebusan'daki ulusçular ve onları destekleyen "Reddi İlhak"çı dernekler tarafından da yakından izleniyordu. Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine onun yerine kimin geleceği konusunda adeta bir panik yaşanmasının ve Vahdettin'in bir bakıma telgraf yağmuruna tutulmasının nedeni buydu.

Dünyanın paylaşımını anlatan bir karikatür.
Soldan sağa: İngiliz Lloyd George, Fransız Clemenceau ve Amerikalı Wilson

Mustafa Kemal'in 4 Mart günü gönderdiği telgrafta "Ancak, içeriden ve dışarıdan bin türlü açgözlülerin oluşmasıyla esenliği kuşkulu bulunan ülkemizin, ulusal duyguyu sağlayamayacak bir sadrazama bir dakika bile dayanamayacağını; Tanrı korusun, böyle bir durumun oluşmasının Osmanlı Devleti tarihinde bir örneği bir daha görülmeyen çok acı olaylara neden olacağını ulu katlarınıza sunmayı onurlu görev sayarız" derken kaçındığı tip, Damat Ferit veya onun gibi düşünen birinin iktidara gelmesiydi. Mustafa Kemal, böyle bir hata yapmaması için Padişah'ını uyarıyordu. Vahdettin'in önünde sonunda Damat Ferit misali kukla gibi kullanabileceği birini iktidara getirip, ona Meclis'i kapattırıp, sonra da şartları ne olursa olsun barışı imzalattıracağını biliyor ve bunun bir felaket olacağını söylüyordu.

Dediği de çıktı...

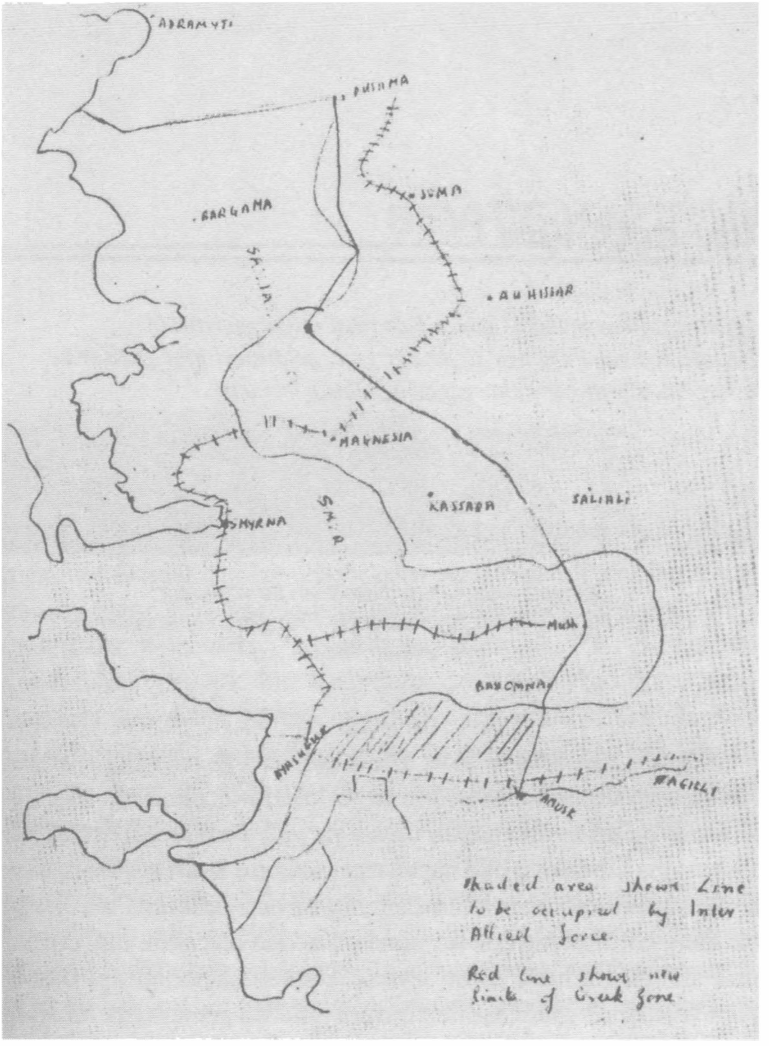
ADRAMYTI
BUSHMA
SOMA
BARGAMA
SARIJA
AK HISSAR
MAGNESIA
SMYRNA
SARAB
KASSABA
SALIHLI
MUSH
BAYOMNA
AGILLI
MUSK
Shaded area shows Line to be occupied by Inter Allied Force
Red line shows new limits of Greek Zone

Milne Hattı

ALTINCI BÖLÜM
SEVR'E HAZIRLIK

~

İtilaf donanması 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelip Boğaz'a demir atmıştı.

Şehir işgal edilmemiş, sadece belirli noktalara karakollar kurulmuştu. Zira Mondros görüşmeleri esnasında Amiral Calthorpe, Rauf Orbay'a İstanbul'un katiyen işgal edilmeyeceğine dair söz vermişti. Ama işte bu sözler kısa sürede unutuluyor ve Maraş'taki başarısızlıklarını örtmek ve Türklerin Güney Anadolu'da gelişen direnişlerini cezalandırmak için İtilaf Devletleri İstanbul'u 16 Mart 1920'de işgal edeceklerdi. Umutları, bu şekilde Türklerin direncini kırmak ve böylece hazırlanmakta olan Sevr Antlaşması'nın olduğu gibi kabul edilmesini sağlamaktı. Olaylar umdukları gibi gelişmedi.

İngiliz işgal kuvvetleri
Galata Köprüsü'nden
geçerken

Mustafa Kemal Paşa'nın
dediği gibi geldikleri gibi
gittiler;
bu geçit törenini,
giderken bir defa daha
yaptılar

İSTANBUL RESMEN İŞGAL ALTINDA

İşgalin Gerekçeleri ve Gerçekler

Salih Paşa Kabinesi 8 Mart 1920'de kurulmuş, ertesi gün yapılan grup oylamasında ise, kabinenin pek de hoş karşılanmadığı görülmüştü. Kabine 34 olumlu, 4 çekimser oya karşılık 38 güvensizlik oyu almıştı. Bu sürpriz gelişme bir hükümet krizine yol açmadan, daha önemli sürpriz bir gelişme Babıâli'nin ortasına bomba gibi düştü: 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edildi.

Aslında bu gelişme bir sürpriz değildi. Özellikle Mustafa Kemal bunun er ya da geç olacağını, arkasından Meclis'in dağıtılıp hazırlanan barışın zorla imzalatılmasına teşebbüs edileceğini, yaptırımcı silahlı güç olarak da Yunan ordusunun kullanılacağını biliyor, hazırlıklarını ve uyarılarını buna göre yapıyordu.

Zira zaman daralıyordu; Ateşkes yapılalı bir yılı geçmiş, 1920 yılına gelinmişti. Türkler için yüzlerce yıldan beri biriktirilen kini tatmin edecek düzeyde ve ağırlıkta bir barışın ağır koşulları Paris'te hazırlanadursun, öte yandan böyle bir barışın katiyen Türkler tarafından kabul edilmeyeceğine emin olan işgalci güçler, Türk direncini kırmak için alınacak önlemler konusunda da Londra'da bir konferansta bu konuyu tartışıyorlar, sonunda da "İstanbul'u işgal etmek" kararına varıyorlardı.

İstanbul durup dururken işgal edilemezdi. Mondros'taki ateşkes görüşmeleri esnasında Amiral Calthorpe, İstanbul'un işgal edilmeyeceği sözünü Rauf Orbay'a vermişti. Şimdiyse bu sözden

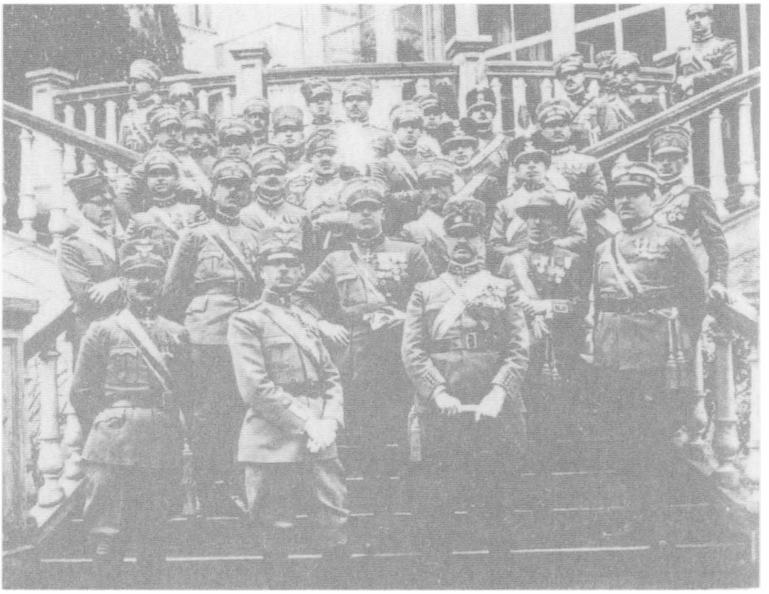

General Mombelli yönetiminde
İstanbul'da bulunan İtalyan işgal birliklerinin subayları

dönülecekti. Bunun için uygun bir ortam hazırlanmalı, sonra bu ortam bahane edilerek öldürücü bir hamle yapılmalıydı. Bir plan yapıldı ve bu plan uygulamaya konuldu.

İngilizler önce 21 Ocak 1920'de bir ültimatom vererek, Ankara'ya yakın oldukları ve destek verdikleri gerekçesiyle Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın derhal işten el çektirilmesini istediler. Bu baskı karşısında Sadrazam Ali Rıza Paşa, kabinenin istifasını dahi düşündü, ama Cemal Paşa kendisi istifa ederek ortaya çıkacak muhtemel bir kabine buhranını önledi.

Bu olaydan bir hafta kadar sonra Meclisi Mebusan 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda Misakı Milli'nin ana hatlarını görüştü ve kabul etti. Bunun sadece ilan edilmesi için 17 Şubat tarihi beklenecekti. Böylece işgalciler ile milliciler arasında, karşılıklı olarak hamleler devam ediyordu.

Yunanların ateşkes şartlarına aykırı olarak İzmir'e çıkartılıp çevreye yayılmaları, hızla örgütlenen Kuvayi Milliye tarafından yavaşlatılmıştı. Anadolu'daki işgal ordularının başkomutanı olan General Milne, bu kez Kuvayi Milliye'nin, bulunduğu bölgenin

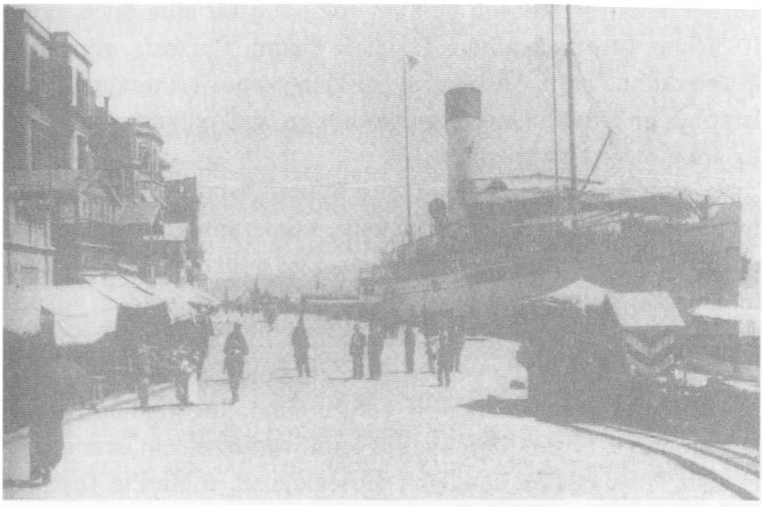

İşgal günlerinde Galata Rıhtımı

3 km doğusuna çekilmesini istedi. Milne, Ayvalık'ın kuzeyinde Hacı Osman köyünden başlayan ve güneyde Kuşadası'nı dışlayan bir sahil şeridini batı sınırı olarak kabul ediyordu. Doğu sınırı ise Ayvalık, Bergama, Manisa, Turgutlu, Ödemiş ve Aydın'ı içine alacak şekilde düzenlenmişti. Bu hatta daha sonra Milne Hattı denilmişti. İşte General Milne, bu hattın batısında silah taşımaya izin vermeyeceklerini söylüyor, hükümetten bu emrin yerine getirilmesini istiyordu. Oysa Milne de biliyordu ki İstanbul Hükümeti'nin Kuvayi Milliye üzerinde hiçbir otoritesi ve yaptırım gücü yoktur. Ama olsun, maksat bir bahanenin peşinde olmaktı. Nitekim Ali Rıza Paşa, gerekçeleriyle birlikte bu talimatın yerine getirilemeyeceğini bildirmişti.

Arkasından Kilikya olayları patlak vermiş, Maraş, Ayıntap (Antep) ve Urfa'nın Fransızlar tarafından ve Ateşkes hükümlerine aykırı olarak işgal edilmesine tepki gösteren halkın direnişi, bir "Ermeni katliamı" gibi sunularak, Türklerin cezalandırılmaları için İstanbul'un işgaline karar verilmişti.

Oysa Kilikya olayı olarak sunulan Maraş savunması Şubat 1920'de sona ermiş ve Fransızlar Maraş'ı terk etmek zorunda kalmışlardı. İstanbul ise 16 Mart'ta işgal edildi. Eğer amaç, Kilikya olayları nedeniyle Türkleri cezalandırmak idiyse, neden 16 Mart'a kadar beklediler? İşin doğrusu şuydu: İngiltere'nin İstanbul'daki

Yüksek Komiseri Robeck bundan çok uzun bir süre önce, daha 10 Kasım 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği telgraftan, barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek için İstanbul'un Müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştü.[1]

Londra'da devam etmekte olan Konferansta ilk madde, artık İstanbul'un işgali meselesi olmuştu. Konferansın 3 Mart günkü oturumunda işgalin hemen yapılması ve milliyetçi liderlerin tutuklanması eğilimi yükseldi. Kesin karar için İstanbul'daki yüksek komiserlerin görüşlerinin bir kez daha alınması uygun görüldü. İtalya dışındaki temsilcilerden gelen yanıt olumluydu. Buna dayanarak Konferansın 5 Mart günkü oturumunda İngiltere Başbakanı Lloyd George, İstanbul'un işgaline karar verilmesi için ısrar etmiş, Fransız temsilcisi de kendisini desteklemişti. 6 Mart'ta Dışişleri Bakanı Curzon, İstanbul'daki temsilcisine kentin işgal edileceğini bildiriyordu.

Londra ve İstanbul'daki yüksek komiserliklerin arasındaki bu yazışmaların sonunda, 10 Mart 1920'de şöyle bir sonuç ortaya çıktı: İstanbul işgal edilecekti, fakat "Meclis" şimdilik dağıtılmayacaktı. Harbiye Nezareti, posta telgraf işleri ve polis, denetim altına alınacaktı ve tehlikeli sayılan bazı milli liderlerin tutuklanması uygun olacaktı.

Görüldüğü gibi İstanbul'un işgalinin tek nedeni, hazırlanmakta olan Sevr Antlaşması'nı Türklere zorla kabul ettirebilmekti. Zaten, bu işgalin geçici olduğunu ve Sevr imzalanınca işgalin de kaldırılacağını resmen açıklayacaklardı. O halde İstanbul'un işgali ile Kilikya olayları arasında hiçbir ilişki yoktu ve bu işgal çok önceden planlanmıştı.

İstanbul'un İşgali

Hazırlıklar ve Uyarılar

Bu esnada bir taraftan da işgalin ön hazırlıkları sürüyordu. Ulusça hareketin merkezi olarak kabul edilen Türk Ocağı yönetimi aylar öncesinden merkezlerinden uzaklaştırılmışlar ve Milli Talim Terbiye binasına taşınmışlardı. İngilizler, 9 Mart günü Türk Ocağı binasına el koymuşlardı.

---

1 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

İtalyanlar işgale karşı çıkmamakla birlikte, İtalyan delegasyonundan biri, gizlice bu haberi ulusal örgüt üyelerine aktardı ve Kuvayi Milliye öncülerinin şehirden ayrılmaları gerektiğini bildirildi. Rauf Orbay bu haberi 11 Mart'ta Mustafa Kemal'e bildirdi ama bu haberin ulusçu liderlerin İstanbul'dan uzaklaşmaları için bir "blöf" olduğunu sandığını söylüyordu. Zira İstanbul'un işgal edilmeyeceği sözü bizzat kendisine Mütarekenin imzalanması safhasında söylenmişti.

Mustafa Kemal Rauf Orbay'la aynı kanıda değildi. Gelişmeleri daha gerçekçi bir gözle değerlendiriyor ve er geç İstanbul'un işgal edilip pek çok yurtseverin de tutuklanacağını, Meclisin kapatılacağını ifade ediyordu. O zaman Ankara'da yeni bir hükümet kurmak zorunlu olacaktı. O nedenle İstanbul'daki "gerektiğinde hükümeti oluşturma niteliği taşıyan yurtseverlerin" hızla şehri terk edip Ankara'ya kaçmalarını isteyen bir telgraf çekmişti.

Mustafa Kemal'in yakın tehlikeyi haber veren bu telgrafını alan Rauf Orbay, o gün Kara Vasıf'ın evinde toplanan Süreyya Bey, Mazhar Müfit, Yunus Nadi ve diğer arkadaşlarıyla birlikte bir durum değerlendirmesi yaptılar ve sonuç olarak İstanbul'da kalmayı, ancak Meclis kapatılacak olursa o zaman Ankara'ya gitmeyi uygun buldular. Oysa tutuklanabilecek olmalarını hesaba katmamışlardı. Rauf Bey, neden böyle bir karar aldıklarını ilerideki yıllarda anılarında şöyle açıklayacaktır:

> "Ben, Paşa'nın (Mustafa Kemal) işaret ettiği nitelikteki arkadaşlarla kaçtığım takdirde İngilizlerin, Meclisi basma gereğini duymayacaklarını kuvvetle tahmin ettiğim ve bu tahminim gerçekleşecek olursa evvelce komutanlar toplantısında (Sivas) verdiğimiz kararla saptadığımız biçimde, millet meclisinin ve dolayısıyla milli hükümetin Anadolu'da kurulmasına yol açılamayacağını düşündüğüm için, ne olursa olsun İngilizleri dünya ve milletimiz karşısında saldırgan duruma sokmak amacıyla kaçmamaya karar verdim.
> Kaçmış olsaydım, başka bir sakınca daha kendini gösterecek, benim kaçtığımı gören mebuslar da ertesi günler birer ikişer çekilecekler ve böylece meclis kendiliğinden sönmüş olacaktı."

Öte yandan İtilaf Devletleri yani Müttefikler işgal için hazırlıklarını tamamlamışlardı. Batum'daki İngiliz birliklerinden bir

kısmı İstanbul'a getirilmiş; Ankara, Afyon ve Eskişehir'deki birlikler de geri çekilmişti. Fransızlar Bulgaristan'daki, İtalyanlar da Konya'daki askerlerini İstanbul'da toplamışlardı.

14 Mart günü İngilizler telgrafhaneyi denetim altına aldılar, ertesi gün de yeni tutuklamalara giriştiler. O gün İtilaf Devletleri tarafından tutuklananların sayısı kimi kaynaklarda 44, kimilerinde ise 150 olarak gösterilmektedir. İtalyanlar ertesi gün de Meclisi Mebusan'dan sekiz kişinin tutuklanacağını haber vermişti. Artık sıra son aşama olarak İstanbul'un işgaline gelmişti. 15 Mart'ta bir araya gelen yüksek komiserler son bir durum değerlendirmesi daha yapmışlardı. İşgal ertesi gün saat 10'da başlayacak, ilk olarak Harbiye ve Bahriye Nezaretleri işgal edilip, posta ve telgrafhanelere el konulacak ve polis, denetim altına alınacaktı.

İstanbul İşgal Ediliyor (16 Mart 1920)

İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasi Müsteşarı ve Baştercümanı Mr. Ryan, 16 Mart 1920 sabahı saat 9.45'te Sadrazam Salih Paşa'ya giderek, kendisine İngiliz, Fransız, İtalyan Yüksek Komiserleri'nin ortak notasını sundu. Buna göre İstanbul o gün saat 10'dan itibaren işgal edilecekti ve işgal, hazırlanmakta olan Barış Antlaşması imzalanana kadar sürecekti. Ayrıca verilen notada Mustafa Kemal ve diğer "milli" liderlerin Osmanlı Hükümeti'nce tanınmadıklarının hemen açıklanması da isteniyor, onların Kilikya olaylarından da sorumlu oldukları bildiriliyordu.

Aynı içerikte bir başka nota da saat 10.15'te Fransız Komiserliği'nden M. Ledoulx tarafından Saray başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi vasıtasıyla padişaha sunuldu.

Harbiye Nezareti'nin Sadarete sunduğu raporuna göre işgal şöyle gelişmişti:

İşgal notalarda belirtilen saatten çok önce başlamıştı. O sabah saat 6'da 50 kişilik bir İngiliz birliği otomobillerle Şehzadebaşı'ndaki X. Kafkas Tümeni Karargâhı'na gelmişti. Nöbetçi eri etkisiz hale getirmişler, nöbetçi onbaşıyı da ateş edip yaraladıktan sonra koğuşa girip uyuyan askerler üzerine ateş açmışlardı. Bunun sonucunda 5 er şehit olmuş, 10'u da yaralanmıştı. İngilizler üsteğmen Nail ile hesap memuru Aslan ve alay kâtibi Zeki'yi yanlarına alıp götürmüşlerdi.

Belge 31

ŞEHZADEBAŞI BASKINI'NDA YARALI VE ŞEHİTLER

Tümen Karargâhından Onbaşı Veli oğlu Mehmet, Reşadiye, Şehit
Tümen Karargâhından Çavuş İbiş oğlu Abdullah, Zile, Şehit
Tümen Bandosundan Er Kadir oğlu Ömer Osman, Şarkışla, Şehit
Tümen Bandosundan Er Ahmet oğlu Nasuh, Balıkesir, Şehit
Tümen Karargâhından Onbaşı Mustafa oğlu Mehmet Pehlivan, Vezirköprü, Yaralı
Tümen Karargâhından Er Mustafa oğlu Hafız İbrahim, Merzifon, Yaralı
Tümen Karargâhından Er Mehmet oğlu Hasan, Söğüt, Yaralı
Tümen Karargâhından Er Hasan oğlu Abidin, Erbaa, Yaralı
Tümen Karargâhından Er Hüseyin oğlu Mehmet, Tavas, Yaralı
Tümen Karargâhından Er Şakir oğlu Maksut, Rize, Yaralı
Tümen Bandosundan Er Hasan oğlu İsmail, İskilip, Yaralı
Tümen Bandosundan Er Halil oğlu Osman, Ödemiş, Yaralı
Tümen Bandosundan Onbaşı Süleyman oğlu Musa, Sivas, Yaralı
Tümen Bandosundan Er Hasan oğlu Bekir, Bursa, Yaralı
Tümen Bandosundan Er Osman oğlu Mehmet, Edirne, Kayıp

Harbiye Nezareti (bugün İstanbul Üniversitesi) yakınındaki Jandarma dairesine geceden yerleşmiş olan İngiliz deniz piyadeleri saat 10 dolaylarında bakanlık binasını işgal ederek bütün odalara süngülü nöbetçiler yerleştirmişlerdi. Rastladıkları subayların tabancalarını almışlar, muhafız ve inzibat birliğindeki bütün silah ve cephaneleri toplamışlardı. Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti de saat 9'da İngiliz deniz piyadelerince işgal edilmişti.

Saray Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi

İngilizlere paralel olarak Fransızlar da Saraçhane'deki ambarı, Ahırkapı'daki inşaat fabrikasını,

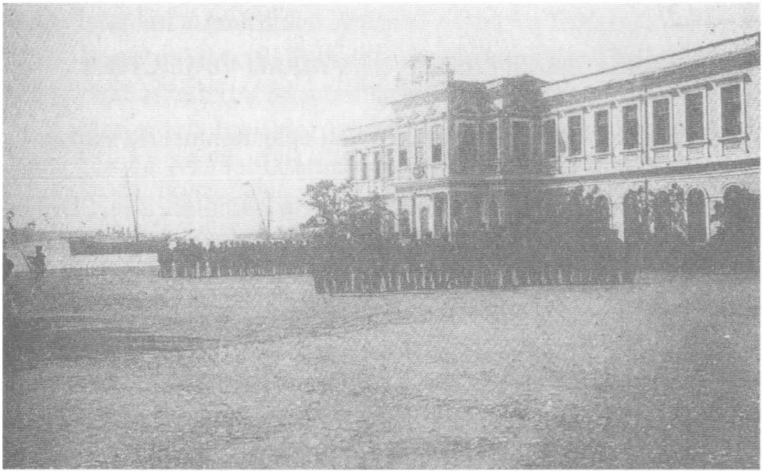

Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesinde talim yapan İtalyan askerleri. Vahdettin, bu durumdan rahatsız olup Yıldız Sarayı'na taşınacaktır

otomobil taburunu ve Arkeoloji Müzesi binalarını dıştan işgal altına alıp kapılarına nöbetçiler yerleştirmişlerdi.

İşgaller sürerken telefon ve telgraf görüşmeleri yasaklanmış, Boğaz'daki deniz ulaşımı durdurulmuştu. Bunların dışında çeşitli kışlalarla Harp Okulu, Ayasofya gibi çeşitli binalara hafif makineli tüfekler yerleştirilmiş, Beyoğlu, Üsküdar ve Kadıköy'de bazı meydan ve caddeler denetim altına alınmıştı.

İtilaf Devletleri temsilcileri öngörülen merkezlerin işgali tamamlanınca, kentte sıkıyönetim ilan etmişlerdi. Başkentteki Türk birlikleri komutanlıklarına yapılan yazılı bir bildirimle de, kendilerine bağlı bütün subay ve askerleri kışlalarına kapatmaları istenmişti.

Tam o günlerde, Salih Paşa Kabinesi'nin kurulması vesilesiyle Padişah Vahdettin, Meclis grubu başkanı ve bazı milletvekilleriyle görüşmek istemişti. Randevu günü olarak 15 Mart saptanmış, daha sonra Saray bunu bir gün ertelemişti. O gün de İstanbul işgal edilmişti. Buna rağmen Rauf Orbay, Abdülaziz Mecdi ve Hoca Vehbi Efendi'ler saat 17'de Yıldız Sarayı'ndaydı. Rauf Orbay o günü şöyle anlatıyor:

> "Padişah, İtilaf Devletleri'nin çok güçlü olduklarını vurgulayarak mebuslardan meclisteki konuşmalarına dikkat etmelerini istemişti. Böylece O, kurtuluşu düşmanı kızdırmamakta bulduğunu bir kez daha belirtmiş oluyordu. Buna

karşılık Vehbi Hoca, Anadolu'daki ulusal birlik ve gücü anımsatırcasına şöyle demişti:
- Efendimiz! Ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Millet hem vatanımızın bağımsızlığını ve hem de makamınızı ve sizi kurtarmaya kesin olarak karar vermiştir. Rahat olunuz.
Padişah bu güce güvenmediğini gösterircesine,
- Yok yok, Hoca! Sözlerinize dikkat ediniz. Ortaya çıkan olaylar meydandadır. Akıl için yol birdir.

Mecdi Efendi araya girip Vehbi Hoca'yı desteklemek istemişti:
- Padişahım, bu kâfirlerin zoru şu su kenarına kadar geçer. Anadolu'da millet tek bir vücut ve polat gibidir, kararlıdır. Memleketin kurtuluşu için atıldığı mücadelede muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz, demişti.
Vahdettin, galiplerin güçleri karşısında ezikliğini daha da belirginleştirerek itirazını sürdürmüştü:
- Hoca dikkat ediniz! İsterlerse yarın Ankara'ya da giderler.
Söz alan Rauf Bey ise saltanat makamından beklenen tutumu şöyle özetlemişti:
- Padişahım, müsaade buyurun! Misakı Milli'yle saptandığı gibi halifelik ve saltanat makamı ile memleketin kurtarılması söz konusudur. Fakat bu durumunda eğer, biz bu milletin duygularını dile getirebiliyorsak, şunu arz edelim ki, milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir uluslararası belgeyi imzalamamaktır. Aksi olursa, geleceği çok korkunç ve karanlık görüyoruz. O kadar ki geleceğin ne olacağı şimdiden kestirilemez!
Ama bu sırada Vahdettin, görüşmenin bittiğini belirten bir davranışla birdenbire ayağa kalkmış ve
- Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü (...) Buna bir çoban lazım, o da benim" demiş ve görüşme böylece sona ermişti."

Saray'dan tam bir düş kırıklığı içinde ayrılan Rauf Bey, Meclis'e döner ve tutuklanır. İkinci Başkanvekili Abdülaziz Mecdi'nin başkanlığında açılan oturumda o günkü işgal durumu tartışılırken, Meclis'e gelen bir İngiliz Birliği Rauf Orbay ile Kara Vasıf'ın kendilerine teslim edilmelerini isterler.

Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu ile mebuslardan bazıları silahla karşı konulmasını önerirler ama bunun imkânsız olduğu

anlaşılmıştır. Kimi mebuslar da Rauf Bey'in Âyan dairesine geçip, kıyafet değiştirerek oradan kaçabileceğini söylerler ama bunu da Rauf Bey kabul etmez. Sonunda İngiliz komutanlardan mebusları tutukladıkları ve zorla götürdüklerine ilişkin bir belge alındıktan sonra Rauf Bey ve Kara Vasıf teslim olurlar.

Bu iki mebus aynı zamanda Ankara'daki Heyeti Temsiliye'nin üyesiydiler ve Mustafa Kemal'in korktuğu başına gelmişti. Bu esnada şehirde birçok kişi tutuklanmıştı. Bir önceki Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Harbiye Nazırı, Isparta Mebusu Mersinli Cemal Paşa, eski Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Çobanlı, Aydın Mebusu Hasan Tahsin, Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran ve M. Şeref Aykut, İstanbul'un sosyalist mebusu Numan Usta, Âyan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Işık ve Müstahkem Mevki Komutanı Albay Şevket bunlar arasındaydı. Meclis Başkanı Celalettin Arif kuşkulanıp gizlendiği için tutuklanmaktan kurtulmuştu. Tutuklananların ortak yanı, hepsinin Misakı Milli (Ulusal Ant) yanlısı, ulusçu ve Kuvayi Milliye yanlısı olarak tanınan mebuslar olmasıydı. Esat Işık, gece yarısı evinden alınırken giyinmesine bile izin verilmemişti. Eski Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Cevat Çobanlı ve Çürüksulu Mahmut Paşa'lar götürülürken elleri de kelepçelenmişti. Tutuklananlar General Milne'nin emriyle, Tophane Limanı'nda demirlemiş olan İngiliz bandıralı Benbow adlı gemiyle götürülmüşler ve iki gün sonra da bu 11 tutuklu Malta'ya sürgün edilmişti.

İşgal günü öğleden sonra Müttefikler adına ortak bir bildiri yayımlanmıştı. Bildiri tüm illere telgrafla gönderildi. Bildiride işgalin geçici olduğu ve barış antlaşması imzalanana kadar süreceği belirtiliyordu. Böylece amacın, barış antlaşmasını bir an önce imzalatmak olduğu anlaşılıyordu. O halde şehrin işgalinin, Kilikya olayları nedeniyle Türkleri cezalandırmakla hiçbir ilgisinin olmadığı, işgalcilerin kendi bildirilerinden açıkça belli oluyordu. Hatta, el koydukları İstanbul'u hemen geri vermeye, üstelik beraberinde birkaç ili daha vermeye hazırdılar. Yeter ki bunu düzenleyecek olan antlaşma itirazsız imzalansın. İstanbul'u geri alalım ama karşılığında Sevr'in öngöreceği koşulları da kabul edelim. Eğer itiraz edilecek olursa, işgalin sürekli olabileceği de özellikle belirtiliyordu.

Belge 32

"Resmi Bildirim

Ateşkes Antlaşması yapıldıktan sonra İtilaf Devletleri'ne bir görev düştü. İşbu görev, eski Osmanlı ülkelerindeki bütün halkın, soy ve din ayırmaksızın yarınki mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve iktisadi yaşamlarını güven altına alacak bir barışın temellerini atmaktı. Barış konferansı bu görevi yapmakla uğraşırken, kaçak İttihat ve Terakki ileri gelenlerini tutan kimi kişiler, 'Ulusal Örgüt' takma adı altında bir düzen kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükümeti'nin buyruklarını hiçe sayarak savaşın acı etkisiyle büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli halk toplulukları arasında geçimsizlik yaratmak, ulusal yardım diye halkı soymak gibi işlere yeltendiler ve böylece, barış değil sanki yeni bir savaş dönemini açmaya giriştiler. Bu özendirme ve kışkırtmalara karşın, barış konferansı görevine ara vermedi ve sonunda İstanbul'un Türkler elinde kalmasına karar verdi. İstanbul Hükümeti bu uyarıya karşı, bir ölçüye dek iyi niyet göstermiş ise de, 'Ulusal Örgüt' takma adı altında iş gören kimseler, ne yazık ki, özendirme ve kışkırtmalardan vazgeçmek istemediler. Bu duruma karşı İtilaf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilmek için, gerekli önlemleri düşünmek zorunda kaldılar. Bunun için tek bir çıkar yol buldular. Bu da İstanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar bugün uygulandığında, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır:

1. İşgal geçicidir.
2. İtilaf Devletleri'nin düşüncesi, padişahlığın erkini kırmak değil, tersine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde o erki desteklemek ve sağlamlaştırmaktır.
3. İtilaf Devletleri'nin düşüncesi, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun etmemektir. Ama Tanrı korusun, taşrada genel karışıklık ve kırım gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.
4. Bu sıkışık zamanda -Müslüman olsun olmasın- herkesin ödevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardım etmek. Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye yaratmak için yaptıkları delilikte son bir umudu da yok etmek isteyenlerin aldatmalarına kapılmamak ve şimdi de padişahlık başkenti olarak kalan İstanbul'dan verilecek buyruklara uymaktır.

İşgal Kuvvetleri"

Anadolu'da ve Trakya'da İşgale Karşı Tepkiler

İstanbul'un işgalini Ankara'ya hareketin başından itibaren, Manastırlı Hamdi (Martonaltı) adlı bir telgraf memuru bildirmişti. Hamdi Bey o gün Mustafa Kemal'e şu telgrafı çekmişti:

> "Bu sabah Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar."

Haber vermeyi daha sonra da sürdüren Hamdi Bey, İngilizlerin Harbiye Nezareti'ne girdiklerini, Beyoğlu'na asker çıkardıklarını, oradaki telgrafhaneye el koyduklarını, kendisinin bulunduğu Merkez Telgrafhanesi'ne de geleceklerini haber aldığını söyledikten sonra susmuştu.

Ankara'da İlk Önlemler

Mustafa Kemal haberi alır almaz Heyeti Temsiliye ile bir durum değerlendirmesi yaptı. İlk olarak Anadolu'daki tüm kolordu ve tümen komutanlıkları ile Müdafaai Hukuk teşkilatlarına birer telgraf göndererek işgali kınadı.

Cevat Çobanlı Paşa

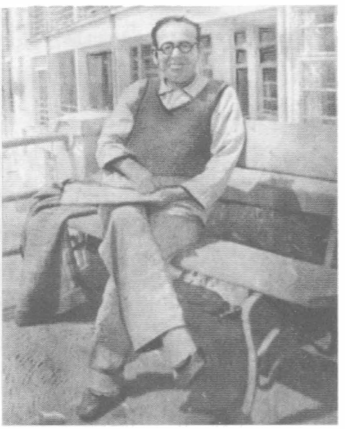

Manastırlı Hamdi (Martonaltı) Bey

Belge 33

"Ankara, 16 Mart 1920
(Çok İvedi)

GENELGE

Bu sabah (16.03.1920) İngilizler İstanbul'da Şehzadebaşı Karakolu'nu basarak altı erimizi şehit etmiş, 15 erimizi yaraladıktan sonra adı geçen karakolu ve bir yandan da Savaş Nezareti'ni ve Tophane'yi ve bütün telgraf merkezlerini işgal ederek hükümet merkezinin Anadolu'yla bağlantısını kesmişlerdir.

İngilizler rıhtıma deniz askeri çıkarmayı da sürdürmüşlerdir. İzmit'e bir torpidoyla gelen bir İngiliz, Birinci Tümen'e ve mutasarrıfa İstanbul'da alınan askeri önlemlere karşı dinginliğin korunmasından kişisel olarak sorumlu olduklarını bildirmiştir. Kurulumuz, gelişecek durumlara göre önlemler almak üzere durumu izlemektedir. Elde edilecek bilgileri ve durumun gerektireceği önlemler konusundaki görüşlerimizi bildireceğiz. Bu bilgilerin bütün Müdafaai Hukuk Kurullarına ivedi olarak bildirilmesi rica olunur. Hiçbir yerde ayrı ayrı girişim ve harekette bulunmayarak ulusun ortak ve kesin kararlarıyla alacağı önlemlerle savunma işine herkesin ilgisini çekmeyi bir görev sayarız.

Valiler ile mutasarrıflar dışında dağıtım.

Kolordulara, Kastamonu'yla birlikte (...) Sabri, Konya'da Müdür Kemal Efendi'ye, ileride yazılmak üzere Yozgat'ta Yusuf Efendi'ye, Erzurum Karargâhı'nda Şevket Efendi'ye.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği
Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"[2]

***

Ayrıca İslam dünyasına bir çağrıda bulunmanın yararlı olacağı düşünülmüş, yayımlanan bildiride İtilaf Devletleri'nin giriştiği hareket bir "haçlı seferi" olarak sunulmuştu.

Arkasından, Anadolu ile İstanbul arasında haberleşme ve ulaşımı güvence altına almak ve Müttefikler'in Anadolu'daki muhtemel işgal teşebbüslerine engel olmak için askeri nitelikte bazı tedbirlere başvurulması gerekli görülmüştü.

---

2 Bu telgraf kolordulara gönderilmiştir.

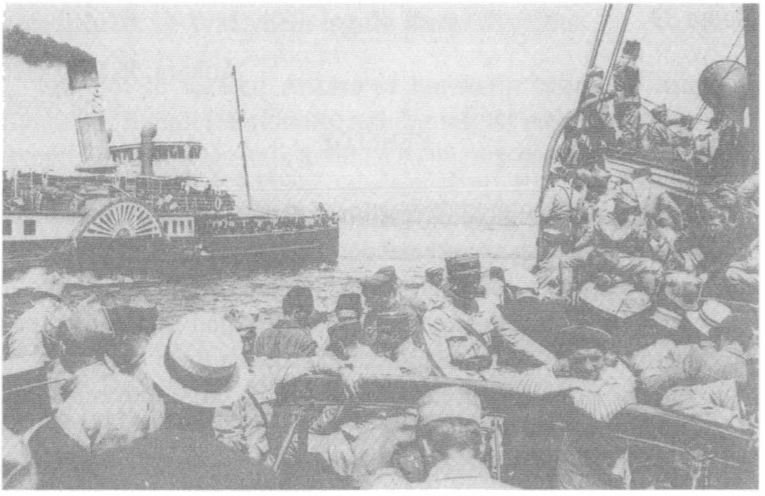

İşgal kuvvetleri subayları ülkelerine izne gidiyorlar

İlk olarak, 29 Ağustos'ta İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınmış olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yeniden kolordunun başına geçmesi gerekiyordu. Ayrıca Geyve Boğazı'nın tutulması, demiryollarının ve telgraf merkezlerinin denetim altına alınması için gereken emirler de verilmişti.

Diğer bir tedbir olarak da, Anadolu'daki tüm işgalci güçlerin denetim subayları gözaltına alınmıştı.[3] Ayrıca, kaçınılmaz görünen bir savaşa mali kaynak yaratmak ve parasal kaynakları denetleyebilmek için, 18 Mart'ta Mustafa Kemal'in imzasıyla ilgili kuruluşlara şu yolda emir verilmişti:

Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Düyunu Umumiye (genel borçlar) ve reji (Tekel) yönetimlerinin mevcut paraları, yerel en büyük sivil yöneticilere ve maliye dairelerine bildirilecekti. Bu kuruluşlar İstanbul'a para göndermeyecekler, başka yer ve kuruluşlara ödenecek paralar ise denetlenecekti. Söz konusu kuruluşlarla mal sandıkları ve evkaf sandıklarında bulunan paralar ve rehin malların değerleri Heyeti Temsiliye'ye bildirilecekti.[4]

Heyeti Temsiliye'nin aldığı bu önlemler ve yayımladığı genelgeler ilk günlerde bazı komutanlar ve yöneticiler arasında duraksamalara yol açmıştı. Örneğin Konya'daki Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) ile Bandırma Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin,

3 Bu tedbir çok işe yaramış ve ileride, Malta'da sürgünde bulunan "millici" Türkler ile bu subaylar takas edilmişlerdi.

4 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı 13, Belge 335.

İstanbul'daki Harbiye Nezareti dururken Heyeti Temsiliye'den emir almayı doğru bulmamış, İngilizleri kışkırtacak denetimlere girişmeyi de sakıncalı görmüşlerdi. Fakat çok geçmeden bu görüş ayrılıkları giderilmiş ve uygulamada birlik sağlanmıştı.

Belge 34

"Ankara, 17 Mart 1920

İslam Dünyasına

Kutsal İslamlığın yüksek halifelik merkezi olan İstanbul, Meclisi Mebusan'a ve hükümetin resmi kurumlarına el konularak zorla işgal edilmiştir. Bu saldırı Osmanlı saltanatından çok, özgürlük ve bağımsızlıklarının biricik dayanağı olan bütün İslam dünyasına yöneliktir. Asya'da ve Afrika'da Peygamber'in beğeneceği yolda bir yüce çabayla özgürlük ve bağımsızlık savaşını sürdüren İslam yetkililerinin iç kuvvetini kırmak için son önlem olarak Anlaşık Devletler'ce (İtilaf Devletleri) başvurulan bu hareket halifelik orununu (makamını) tutsaklığına alarak, 1.300 yıldan beri yaşayan ve sonsuza dek yaşayacağına kuşku bulunmayan İslam özgürlüğünü "hedef" seçmektedir.

Mısır'ın 10 bine varan kutsal şehitlerine, Suriye ve Irak'ın binlerce özverisi olan saygıdeğer yurttaşlarına Azerbaycan'dan şimdi Kafkasya'nın, Türkistan'ın, Afganistan'ın, İran'ın, Hindiçini'nin, sözün kısası bütün Afrika'nın ve bütün doğunun (Asya) bugün karar ve birlik coşkunluğu, derin bir kurtuluş özlemiyle titreyen ortak düşüncelerine vurulan küçültücü tokat ve saldırının, düşmanlarca sanıldığı gibi iç gücü bozmak değil, belki bütün sertliğiyle şaşırtıcı güçlere eriştireceğinden kuşkumuz yoktur. Osmanlı ulusal kuvvetleri, halifelik ve saltanatın uğradığı zincirleme yağınmanın (suikast) başladığı günden beri süren içten birlik ve dayanışma içinde durumu, bütün korkunçluğuna karşın istek ve dayanıklılıkla değerlendirilmekte ve son ehlisalip (haçlı) saldırılarına karşı bütün dünya İslamlığının yaşaması, ortaklaşa karşı koymasına güvenmekten doğan bir yardım duygusu ile kararlılık ve inancın etken olduğu savaşımda yardım ve Tanrısal başarılara kavuşacağına güvenmektedir.

Ortaçağın şövalye akınlarından bugünün antlaşma ve bağlaşmalarına değin uğursuzluğu ve acımasızlığıyla gelişen ehlisalip[5]

5 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, der. Nimet Arslan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1964.

kükreyişlerinin bu alçakça son saldırısı İslamlığın irfan ışığına ve bağımsızlığına ve Halifeliğin oluşturduğu kutsal birliğe bağlı olan bütün kardeşlerimizin yüreğinde de aynı kınama duygusunu ve karşı koyma ve kaynaşma görevini ayaklandırmayı uyandıracağına güvenerek Ulu Tanrı'nın kutsal savaşlarda hepimizi tutmasını peygamberlik ruhuna dayanarak birleşmiş birlik örgütümüze yardımcı olmasını yalvarırız.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Derneği
Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"

Trakya ve Balıkesir'deki Tepkiler

İstanbul'un işgaline en sert tepki Trakya'dan geldi. Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez, işgalden sonra artık İstanbul'da bir hükümet varlığından söz edilemeyeceğini söyleyerek, 16 Mart'ta Edirne'de sıkıyönetim ilan etti. Böylece sivil yönetimi de kendisine bağlamıştı. Seferberlik ilan etmiş, Heyeti Temsiliye'nin kararına uyarak bankalar, mal sandıkları ve evkaftaki paralara el koymuştu. Cafer Tayyar yayımladığı bildiride halifelik makamı serbest kalıncaya ve serbest seçimle oluşacak bir meclis ile onun güvenini taşıyan bir hükümet işbaşına geçinceye kadar "sivil-asker" yönetimin birlikte yürütüleceğini açıklamıştı.[6]

İşgal Balıkesir'de de benzer tepkiler yaratmıştı. 18 Mart'ta kentte büyük bir miting düzenlenmiş ve olay nefretle kınanarak işgalci devletlerin temsilciliklerine protestolar gönderilmişti.

İşgal Karşısında Saray ve Hükümet

Vahdettin Tavrını Koyuyor: "Devlet Benim!"

Yıldız Sarayı ve Hükümeti, İstanbul'un işgalini sessizce izlemekten öteye geçemedi ama İngiliz haberalma örgütlerinin raporlarından anlaşıldığı üzere, bazı "milliyetçi" liderlerin tutuklanmış olması Vahdettin'i rahatlatmıştı.[7] Yine bu raporlara göre Salih Paşa Hükümeti'nin istifa edeceği söyleniyordu ve yerine de Padişah'ın, eniştesi Damat Ferit'e görev vereceğinden bahsedili-

6 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 24, Belge 604, 605.
7 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

yordu. Gerçekten de Padişah'ın başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi, kendisinin tanık olduğu bir olayı, şöyle anlatıyordu:

Sadrazamlığa yeniden Damat Ferit'in getirilmesine engel olmak üzere Meclisi Mebusan Başkan Yardımcısı Hüseyin Kâzım'a çok sinirlenen Vahdettin,

"Ben istersem, Rum patriğini de, Ermeni patriğini de getiririm, hahambaşını da getiririm" diye bağırmıştı.

Bu yaklaşım, "Devlet benim" demekti. Buna yanıt veren Kâzım Bey, "Getirirsiniz ama faydası olmaz" deyince de, Vahdettin "Ben böyle karar verdim, getireceğim!" demiş ve kararlılığını göstermişti.

İngilizler, işgalin ertesi günü de baskı ve denetimlerini artırdılar. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa Şehzadebaşı Karakolu'nda Türk askerlerinin uyurken öldürülmelerini protesto etmişti. Ancak birliklere gönderdiği emirlerde, işgale karşı konulmamasını, asayişin korunmasına özen gösterilmesini istiyordu.

Buna karşılık İngilizler, Ankara'nın aldığı tedbirlere tepki olarak daha da sertleşiyorlardı. Telaşlanan hükümet "Anadolu'daki bazı serdengeçtilerin (başıbozukların) hareketlerinin Osmanlıların gerçek çıkarlarına aykırı olduğu" kararına varmıştı. Bunun sonucu olarak Harbiye Nazırı Fevzi Çakmak, Heyeti Temsiliye ile Mustafa Kemal'i saf dışı bırakabilmek için, Anadolu'daki askeri birlikleri kıdemli bir başka komutana bağlamayı düşünmüştü. Padişah'ın onayıyla atanan en kıdemli komutan olarak da Tümgeneral Yusuf İzzet (Met) Paşa seçilmişti. Fevzi Paşa'nın bu durumu belirten 19 Mart günkü emriyle "Bütün ordunun İstanbul Hükümeti'ni tanıması" önemle rica ediliyordu. Atanma emrini alan Yusuf İzzet Paşa da, durumu haberleşebildiği öteki komutanlara duyurmuş, söz konusu emre uymayacakların yerine birer vekil atayarak, kıtalarının başından hemen ayrılmalarını istemişti.

Yusuf İzzet'in ilk emrine giren de Fahrettin Altay olmuştu. Bu gelişme Kuvayı Milliye'nin bölünmesi de dahil olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenle Heyeti Temsiliye 21 Mart'ta bazı kararlar almak zorunda kalmıştı. Buna göre, önce Yusuf İzzet ve Fahrettin Altay'ın kazanılmasına çalışılacak, başarılı olunamazsa onların yerlerine başka komutanların geçirilmesine çalışılacaktı.

Gerçekten de İstanbul'dan hükümet ya da bakanlıklardan yayımlanan tüm genelgelerden, verilen emirlerin İngilizlerin kontrolünde ve onların baskısıyla yapıldığı anlaşılıyordu. Fevzi Paşa, bazı yanlış anlamaları(!) gidermek için, Harbiye Nezareti'nin İngiliz Generali Schmall Wolf'un denetiminde olduğunu açıklama gereği duymuştu.

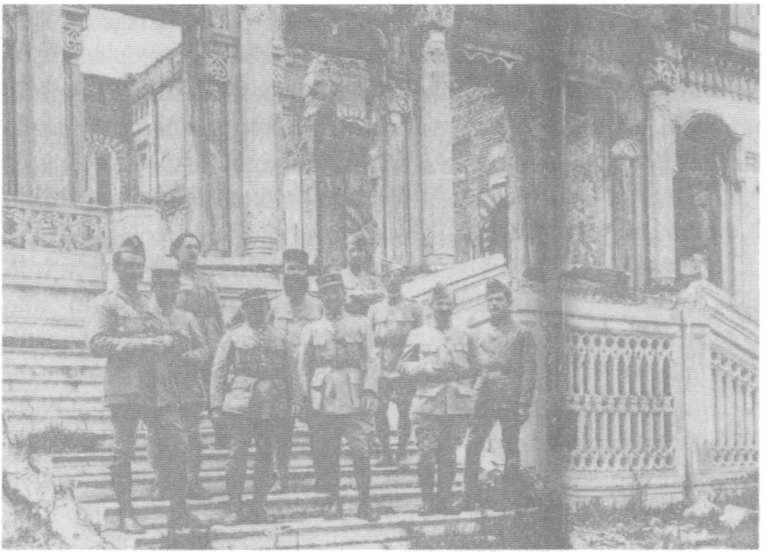

İşgalcilerin askerleri Çırağan Sarayı'nın yıkıntıları önünde

Öte yandan Yusuf İzzet ve Fahrettin Altay'ı yeniden Kuvayi Milliye'ye kazandırabilmek için Karabekir ve Cebesoy Paşa'ların destekleri sonuç vermiş ve görüş ayrılıkları giderilmişti. Önce Fahrettin Altay Ankara'ya gelip (6 Nisan) Kuvayi Milliye içindeki yerini almıştı, bir hafta sonra da Yusuf İzzet Paşa Ankara'daydı. Bu sonucun alınmasında, istifa eden Salih Paşa Kabinesi yerine, Vahdettin'in görevi Damat Ferit'e vermiş olmasının da rolü büyük olmuştu.

Salih Paşa Hükümeti'nin İstifası

Vahdettin, Salih Paşa'yı sadarete getirirken son derece gönülsüzdü. Meclisi Mebusan'ın baskısı ve Heyeti Temsiliye'nin Ankara'dan uyguladığı ısrarla, zorunlu olarak bunu yapmıştı, ama İstanbul işgal edilince Salih Paşa'nın dayandığı Meclisi Mebusan artık gücünü yitirmiş ve bu güce dayanan hükümetin de çekileceği artık belli olmuştu.

İngiltere yanlısı bir politikadan yana olan Padişah'a göre, İstanbul hazır işgal altındayken İngiliz yanlısı bir hükümeti işbaşına getirmek, yapılacak en iyi iş olacaktı. Padişah'ın düşüncesinin bu olduğunu herkes biliyor, özellikle Ankara, bu profile uyan Damat Ferit'in sadrazamlığa getirilme ihtimalinden dolayı kaygılıydı.

Bu arada işgal kuvvetleri de boş durmuyor ve tutuklamalar her gün devam ediyordu. 20 Mart'ta ve takip eden günlerde İstanbul Komutanı Tümgeneral Ali Sait Paşa ile Kuvayi Milliye'yi destekleyen gazetecilerden Velid Ebüzziya, Süleyman Nazif, Celal Nuri İleri ve Ahmet Emin Yalman tutuklanmış ve 27 Mart'ta da Malta'ya sürülmüştü.[8] Bu arada Türk subaylarının İstanbul'da silahlı olarak gezmeleri de yasaklanmıştı.

Fevzi Çakmak Paşa

Bu günlerde Ankara'da yeni oluşumun hazırlıkları sürmekte ve İngilizleri kızdırmamaya yönelik bir politikayı izlemeye başlayan Salih Paşa Hükümeti'ne verilen destek çekilmiş bulunmaktadır.

Ankara'nın tavrı böyle olunca, Salih Paşa'da hükümetten çekilme eğilimi artmıştır. Buna rağmen, kesin karar vermeden önce Ankara'nın görüşü alınmak istenmiş ve bu amaçla Ankara'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesine karar verilmişti. Bu heyetin hareketinden üç gün önce ise Vahdettin, Damat Ferit'i 24 Mart'ta Saray'a çağırmış ve yeni hükümeti kurma görevini ona vermişti.

Salih Paşa Hükümeti'nin Ankara'ya heyet göndermiş olması İtilaf Devletleri yani Müttefikler tarafından hoş karşılanmamış ve hükümete verilen ortak bir notayla Kuvayi Milliye'nin bir isyan hareketi sayılıp, resmen suçlanması istenmişti. Salih Paşa böyle bir bildiriyi yayımlayamayacağı yanıtını 1 Nisan'da işgal kuvvetlerine, hükümetin istifasını ise 2 Nisan'da Saray'a sunup çekilmişti. Böylece 8 Mart'ta kurulan hükümet 25 gün işbaşında kalmıştı.

Beşinci Damat Ferit Kabinesi ve Kuvayi Milliye'nin Asi İlan Edilmesi

Yeni Kabine

Damat Ferit, Vahdettin tarafından dört kez sadarete getirilmiş ve beş kez de hükümet kurmuştur. Onun son hükümeti şu nazırlardan (bakanlardan) oluşmaktadır.

8 Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.205.

Belge 35

Beşinci Damat Ferit Paşa Kabinesi (5 Nisan - 17 Ekim 1920)	
Sadrazam	Damat Ferit Paşa
Şeyhülislam	Dürrizade Abdullah
Hariciye Nazırı	Sadrazam Ferit Paşa
Bahriye Nazırı	Mehmet Sait Paşa
Harbiye Nazırı	Vekâleten Bahriye Nazırı Sait Paşa (20 Nisan'dan itibaren Sadrazam Ferit Paşa)
Dahiliye Nazırı	Reşit Bey (Eski nazırlardan)
Adliye Nazırı	Ali Rüştü Bey (Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'den)
Maarif Nazırı	Fahrettin Bey (Hariciye müsteşarı)
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Hüseyin Remzi Paşa
Nafıa Nazırı	Dr. Cemil Topuzlu
Maliye Nazırı	Reşat Bey
Evkaf Nazırı	Osman Rıfat Paşa
Şûrayı Devlet Reisi	Vekâleten Adliye Nazırı Ali Rüştü Efendi

Müttefikler'in yeni hükümetten de Kuvayi Milliye'yi, Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını "asi" ilan etmesini isteyecekleri belliydi ve hükümet bu talebi karşılamaya hazırdı. Hazırdı, çünkü bu talimat işgal güçlerinden önce, bizzat padişah Vahdettin'den gelmişti. Vahdettin yeni kabineyi onayladığını bildirdiği hattıhümayunda şu emirleri sıralıyordu:

1. Söz konusu karışıklıkların "bilinen düzenleyicileri ve kışkırtıcıları" hakkında yasa hükümlerinin uygulanması.
2. Aldatılarak bu ayaklanmaya katılmaya sürüklenmiş olanlar için genel af ilan edilmesi.
3. Bütün ülkede asayiş ve düzenin sağlanıp sağlamlaştırılması için gerekli önlemlerin çok ivedilikle alınıp uygulanması.
4. Saltanat ve halifelik makamına bağlı bütün tebaanın bu bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi.

5. Devlet ve millet yararlarının hak ve adalet esasına dayanılarak savunulması, barış koşullarının yumuşamasına ve bir an önce barış antlaşmasının imzalanmasına çalışılması.
6. Güçlü olan Anlaşma (İtilaf) Devletleri'yle gayet samimi ve güven verici ilişkiler kurulması.
7. O zamana kadar her türlü mali ve ekonomik önlemlere başvurularak toplumdaki sıkıntıların olabildiğince hafifletilmesi.

Böylece 5 Nisan'da Sadrazam Damat Ferit Paşa, Padişah Vahdettin'den Anadolu'daki isyanı bastırmak üzere sadaret mührünü alırken, Ankara'da da Mustafa Kemal ulusal bir meclisin toplanması için hazırlıklarını büyük bir hızla sürdürüyordu. Yollar kesin olarak ayrılmıştı.

Kuvayı Milliye'yi "Asi" İlan Eden Bildiri ve Fetvalar

5 Nisan'da göreve başlayan Damat Ferit'in ilk işi, 8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret etmek olmuştu. Robeck, Sadrazam'ın o günkü ziyarette kendisine ifade ettiği konuları ve taleplerini, aynı gün kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle anlatmaktadır:

1. Sadrazam Ferit Paşa 8 Nisan günü İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gelmiş ve "milli hareketi bastırmak programıyla başa geçtiğini" belirterek, bu hareketin liderlerine karşı Padişah'ın manevi nüfuzundan başka, silah kullanmak kararında da olduğunu açıklamıştır.
2. Ferit Paşa Bandırma bölgesinde Anzavur'dan başka İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput taraflarında da bazı kişilerin milliyetçilere karşı sevk edileceğini söylemiştir.
3. Hükümet Anzavur'u paşalığa yükseltmiştir ve adamlarına üniforma dağıtılmasını Sadrazam arzu etmektedir.
4. Fuat Paşa, Anzavur kuvvetleri için İngiliz Yüksek Komiseri'nden silah istemiştir. Kendisine bu hususun General Milne ile görüşüleceği söylenmiştir.
5. Ferit Paşa'nın talebi üzerine, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Anadolu'dan toplayabileceği haberleri kendisine de iletece-ği vaat edilmiştir.
6. Ferit Paşa milliyetçiler aleyhinde yayımlanacak ferman ve fetvaları eldeki iki uçakla Anadolu'ya dağıttırmak için

Yüksek Komiserlikten yardım istemiştir. Kendisine bu uçakların durumunun incelettirileceği söylenmişti.

7. Bu fermanları Hindistan'a da yollamayı arzu eden Ferit Paşa'ya bu konunun Londra'ya danışılacağı söylenmiştir.
8. Ferit Paşa'nın Anadolu'ya gizli ajanlar göndermesine yardım edileceği, talebi üzerine vaat edilmiştir.
9. "Ayyıldız Cemiyeti" üyelerine karşı ortaklaşa tedbirler almak amacıyla Ferit Paşa bu kimselerin adlarını gizlice Yüksek Komiserliğe bildirecektir.
10. Ferit Paşa tümüyle İngilizlere uygun bir yol izleyeceğini söylemiştir.
11. Sadrazam bu kez Meclis'i feshetmekten söz açmamıştır.
12. Ferit Paşa -çok gizli olarak- Padişah'ın çevresinden bazı kişilerin uzaklaştırılmaları gerektiğini söylemiş, kendisine bunun çok ileri gitmek olacağı söylenmiştir.[9]

Robeck yukarıdaki hususları bildirdiği telgrafı çektikten kısa bir süre sonra, Damat Ferit, kurtulmak istediği "siyasal düşmanlar"ını içeren bir listeyi kendisine vermiştir. Bu listede şu isimler dikkati çekmektedir: Küçük Cemal Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, Mustafa Kemal, Vali Haydar (Vaner), Kâzım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Kars İslam Şûrası'ndan Halit, Ömer vb.

İşte Damat Ferit'in İngiliz Yüksek Komiseri'ni bu ziyaretinden iki gün sonra, 10 Nisan 1920'de hükümetin Kuvayi Milliye'yi bir isyan hareketi olarak suçlayan bildirisi ile birlikte isyan eden bu "asi"lerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin fetva yayımlanmıştır.

Yayımlanan hükümet bildirisi Kuvayi Milliye'ciler için hem bir suçlama hem de bir af mahiyetindedir. Buna göre, "Türk ulusunu Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyen bazı kişiler, şimdi de hırsları yüzünden ve çıkar sağlamak amacıyla 'milli' örgüt adı altında fitne ve fesada yol açmakta, halktan zorla para ve asker toplamakta, vermeyenleri ise cezalandırmaktadırlar. Kandırıldıkları veya korktukları için onlara katılanlar, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirecek olurlarsa affedileceklerdir. Geri kalanlar ise şiddetle cezalandırılacaktır".

---

9 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

Hükümet bildirisi böyle diyordu. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği fetvalar ise beş soru (bölüm) olarak düzenlenmişti ve şöyleydi:

Belge 36

"FETVA

Dünya düzenini sağlayan İslam halifesinin yönetimi altında bulunan İslam ülkelerinde, hak tanımayan bazı kimseler birleşip kendilerine başkanlar seçmiş, Sultan'ın sadık tebaasını yalan ve dolanla aldatıp kandırarak, padişahın buyruğu olmaksızın halktan asker toplamaya kalkmışlardır. Görünüşte askeri yedirip içirmek ve giydirmek bahanesiyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla şeriata ve Padişah emirlerine aykırı olarak birtakım vergiler ve borç para toplamakta, türlü baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyasını zorla almaktadırlar. Böylece halka eziyet etmeyi alışkanlık haline getirip cürüm işlemeye kalkışmış, bazı köylere ve beldelere saldırarak harap edip, toprak haline getirmişler ve tebaadan nice kişiyi katletmiş, pek çok kan akıtmışlardır. Padişah tarafından atanmış olan bazı bilimadamı ya da asker-sivil görevlileri kendiliklerinden işbaşından uzaklaştırıp kendi yandaşlarını atamışlardır. Başkent ile ülke arasındaki yolculuğu, ulaşımı ve haberleşmeyi keserek, devletçe verilen emirlerin ulaşmasını engelleyerek başkenti ülkeden soyutlamışlardır. Halifeliğin yüceliğini küçültüp etkisini azaltmaya yönelerek, yüce imamlık makamına ihanet etmekle, imama itaat etmenin dışına çıkıp Osmanlı Devleti'nin yasalarını ve düzenini ve ülkenin asayişini bozmak için yalan dolanla dolu haberler yayarak halkı karışıklıklara sürüklemişlerdir.

Ülkede fitne yaratmaya çalıştıkları meydana çıkan ve gerçeklik kazanan söz konusu yöneticiler ile onlara yardım edenler, asi olup dağılmaları hakkında yayımlanan Padişah buyruğundan sonra da inat ve fesatlarında ısrar ederlerse, onların kötülüklerinden ülkeyi temizlemek ve halkı onların zararlarından kurtarmak vacip (gerekli) olup, katlolunmaları şeriata uygun ve zorunlu (meşru ve farz) olur mu?

Cevap, 'Her şeyi bilen Yüce Allah'tır, olur!'"

***

Fetvanın diğer bölümlerinde, bu asilere karşı savaşacakların kazanacakları sevap, savaşa katılmayanların ise neleri kaybedecekleri anlatılıyordu. Buna göre, savaşmaya gücü yeten, ülkedeki

bütün Müslümanların, "Adil İmam, Halife Vahdettin Han'ın etrafında toplanıp söz konusu asilere karşı savaşmaları vacipti. Bu askerlerden, savaştan vazgeçip görevden kaçanlar olursa, bunlar büyük günah işlemiş olacaklarından, bu dünyada şiddetle cezalandırılmaları gerekirdi. Bu gibilerin öteki dünyada da büyük 'azap' çekmeleri kaçınılmazdı. Halifenin ordusuna katılarak asileri öldürenler gazi, asilerce öldürülenler ise şehit sayılacaklardı. Asilerle savaşmak için yayımlanan Padişah'ın emrine uymayan Müslümanlar da, günah işlemiş olacaklarından şeriatın öngördüğü cezalara hak kazanmış olacaklardı".

Meclisi Mebusan "Görüşmeleri Erteleme" Kararı Alıyor, Vahdettin Meclisi Dağıtıyor

İstanbul'un işgaline yine İstanbul'dan en büyük tepki Meclisi Mebusan'dan gelmişti. Meclis, iki üyesinin, Rauf Orbay ve Kara Vasıf'ın silah zoruyla götürülmüş olmasını ertesi günkü oturumunda şiddetle protesto etmişti. 18 Mart'ta ise, 17 üyenin verdiği bir önergeyle Meclis, "Güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar Meclis görüşmelerinin ertelenmesine" karar vermişti.

Meclis o gün Başkanvekili Hüseyin Kâzım'ın başkanlığında saat 15.55'te toplanmıştı. (18 Mart 1920, Perşembe). Tam gündeme geçilecekken, aralarında Tunalı Hilmi, Dr. Rıza Nur, Hüsrev Gerede ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin de bulunduğu 17 üyenin imzasını taşıyan bir önerge verildi. Bu önergede Meclis çalışmalarının güven içinde olmadığı belirtiliyor, bu nedenle Meclis görüşmelerinin ertelenmesi isteniyordu. Rıza Nur'un önergeyi okumasından sonra yapılan tartışmalar sonunda önerge kabul edilmişti.

Aynı gün toplanan Ayan Meclisi ise bu tepkiyi doğru bulmamıştı. Söz alan Rıza Tevfik, Meclisi Mebusan'ın erteleme kararını doğru bulmadığını ifade etmişti. Meclisi Mebusan'ın aldığı karar, Âyan'a 20 Mart günü resmen bildirilmişti. Bu karar okununca söz alan Rıza Paşa, Âyan'ın çalışmalarının Meclisi Mebusan'ın çalışmalarına bağlı olduğunu söyleyerek, görüşmelerin Âyan'da da ertelenmesi gerektiğini söylemişti. Ancak Azaryan Efendi, Anayasa'da "görüşmeleri erteleme" diye bir yöntem bulunmadığını öne sürerek karşı çıkmıştı. Vasfi Bey ile Rıza Tevfik ise daha ileri giderek işgalci güçlerin tutukladıkları mebus ve komutanları "İnsanlığa karşı suç işlemiş" kişiler olarak göstermişler, buna tepki göstermenin gereksiz olduğu görüşünü savunmuşlardı. Rıza Tevfik'e göre Meclis, öyle "Süleymaniye

Âyan Reisi
Rıfat Bey

İngiltere Dışişleri Bakanı
Lord Curzon

Kulübü" gibi her istenildiğinde açılıp kapatılacak bir kurum değildi! Bu ortam içinde tartışmalar sürerken Âyan üyeleri birer birer salonu terk ettikleri için çoğunluk kalmamış, böylesi önemli bir konuda herhangi bir karar alınamamıştı. Bu nedenle Âyan Meclisi, ancak Meclisi Mebusan'ın Padişah Vahdettin tarafından "tatil" edilmesinden sonra çalışmalarına ister istemez son vermişti.

Bu erteleme kararı uyarınca yasal oturumların yapılmıyor olmasına, kimi mebusların tutuklanırken, kimilerinin de ulusal harekete katılmak için Anadolu'ya geçmelerine karşın, üyelerden bir kısmı hâlâ Meclis çatısı altında bir araya geliyor ve bu durum işgalci güçler kadar, Saray tarafından da hoş karşılanmıyordu. Bu nedenle de Damat Ferit Hükümeti, bir taraftan Kuvayi Milliye liderleri için fetvalar alırken, Meclis'in de tıpkı 1918 yılının Aralık ayında olduğu gibi Padişah'ın iradesiyle dağıtılması gerekli görülmüştü.

Meclis'in Anayasa'nın 7. maddesi[10] uyarınca dağıtılmasını içeren hükümet önerisi, bakanların yemin törenlerinin yapıldığı gün padişahın onayına sunulmuş ve Vahdettin tarafından onaylanmıştı. 11 Nisan 1920 tarihli bu padişah buyruğunda dağıtma gerekçesi olarak "siyasal zorunluluklar" gösterilmişti ve şöyle deniliyordu:

10 23 Aralık 1876'da ilan edilen, Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası olan Kanunu Esasi'nin 7. maddesi şöyledir: Vükelanın (bakanların) atanması ve azledilmesi, para bastırılması, hutbelerde adının söylenilmesi, yabancı devletlerle antlaşma imzalanması, savaş ve barış ilanı, şeriat hükümlerinin uygulanmasının gözetilmesi, yasalar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi, parlamentoyu toplamak ya da dağıtmak ve temsilci seçimi için gerekli hazırlıkları yapmak padişahın kutsal haklarındandı. (YN)

"Zorunlu siyasal nedenlerden ötürü Meclisi Mebusan'ın dağıtılması (feshi) gerektiğine ve Anayasa'mızın (Kanunu Esasi) değişik 7. maddesinin özel bendi uyarınca, gerektiğinde Meclisi Mebusan'ın dağıtılması saltanat hukukumuz içinde bulunduğu için, adı geçen Meclis'in yasa uyarınca dört ay içinde yeni seçim yapılarak toplanmak üzere, bugünden başlayarak kanun gereğince dağıtılmasını buyurdu.

11 Nisan 1920
M. Vahdettin."

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Dışişleri Bakanı Curzon'a Meclis'in 12 Nisan'da olaysız kapatıldığı müjdesini veriyordu. Oysa bu kapanış, bir başka açılışı yasallaştırıyor, şimdi tüm gözler Ankara'ya çevriliyordu.

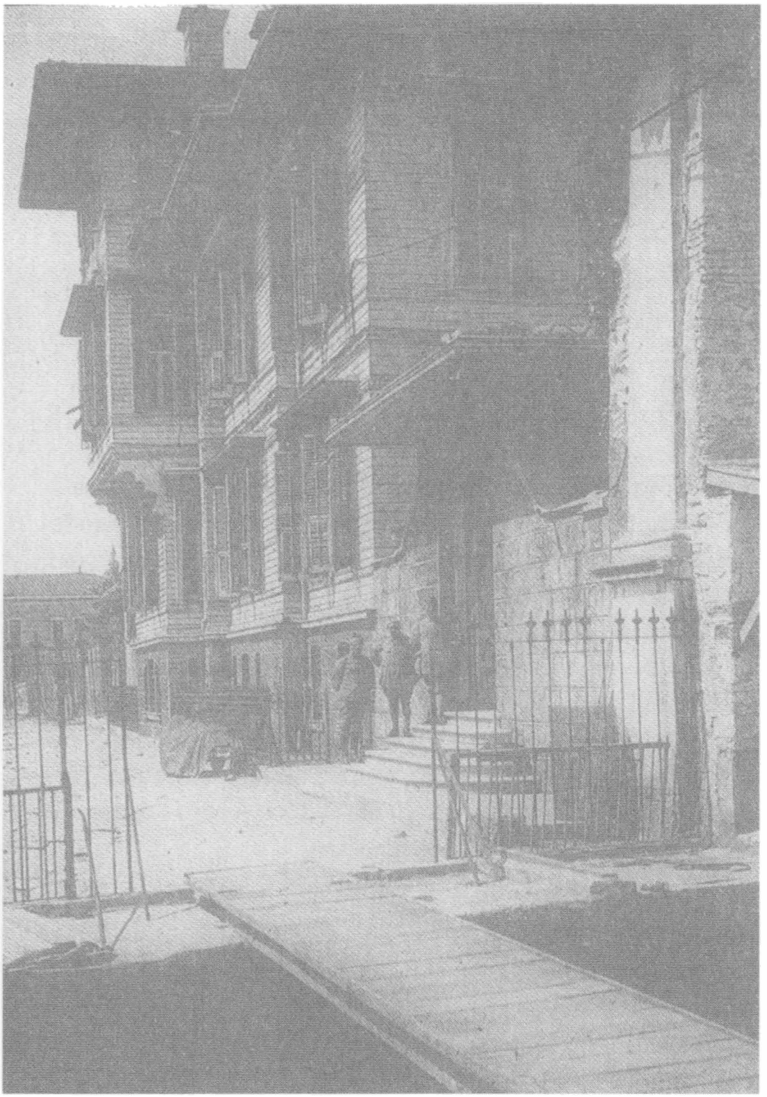

Müttefik ordularının İstanbul'daki genel karargâhı

YEDİNCİ BÖLÜM
EGEMENLİK ULUSUN

~

Mebusan Meclisi, İstanbul'un işgal edilmesini protesto etmek üzere 18 Mart 1920 Perşembe günü "(...) güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar Meclis görüşmelerinin ertelenmesine (...)" karar veriyordu. Bundan yararlanan Vahdettin 11 Nisan 1920'de Meclis'i kapattığını ilan etmişti. Gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin mukadderatı üzerinde son sözü Ulus'un söyleyeceğini ifade ederek, Meclis'in Ankara'da toplanması çağrısında bulundu. Yeni bir Meclis ve yeni bir devlet doğuyordu. (...)

Büyük Millet Meclisi'nin açılış töreni

ULUSAL MECLİSE DOĞRU

Meclis'in Açılma Hazırlıkları

Mart 1920 ortasından itibaren Türkiye'de olaylar birdenbire büyük hız kazanmıştı. 16 Mart'ta İstanbul işgal edilmiş ve bu işgalin, hazırlanmakta olan barış antlaşmasının imzalanmasına kadar süreceği bizzat işgali yapan güçlerin yayımladıkları bildiride açıkça ilan edilmişti. "Ya barış antlaşması olarak önünüze getirilecek olan antlaşmayı itirazsız kabul edip imzalarsınız ya da işgali kaldırmayız" diyorlar ve İstanbul'u bir koz, Ege'ye çıkarılan Yunan'ı da maşa olarak kullanıyorlardı. Tüm bu gelişmeler ise bir "master plan"ın adım adım uygulanmaya konulan aşamalarıydı.

İstanbul'un işgali beklenen bir darbeydi ve Mustafa Kemal bu darbenin geleceğini aylar önce sezmiş ve bunu defalarca dile getirmişti. Bir tedbir olarak da, bu yüzden Meclis'in İstanbul'da toplanmaması gerektiğini "Sivas Komutanlar Toplantısı" dahil pek çok ortamda savunmuştu. Sonuçta, beklenmeyen değil, beklenen olmuştu; önemli olan bundan sonra alınacak olan tavrın ne olması gerektiğiydi.

İşgalin muhatabı şunlardı:

1- Meclisi Mebusan.

2- Hükümet.

3- Saray yani Padişah.

İşgalciler henüz Ankara'yı muhatap almıyorlardı.

Önemli olan bu üç kurumun göstereceği tepki ve alacakları tavırdı.

Meclisi Mebusan işgali protesto ederek, işgalin daha ikinci günü (18 Mart Perşembe), "güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar Meclis görüşmelerinin ertelenmesine" karar vermiş, tepkisini ortaya koymuştu. Güvenli bir ortam ise, ancak işgalin kalkmasıyla sağlanabilirdi. İstenen de işgalin kalkmasıydı.

Hükümete gelince, İstanbul işgal edildiğinde, Sadrazam Salih Paşa Kabinesi'ni kuralı henüz sekiz gün olmuştu. İşgalle birlikte hükümet kendini büyük bir krizin ortasında buldu. Bir taraftan her gün onlarca yurtsever aydın işgalciler tarafından tutuklanırken, öte yandan işgalcilerin Hükümet üzerindeki baskısı da yoğunlaşıyordu. Yüksek Komiserler 26 Mart'ta ortak bir nota vererek, hükümetin Kuvayi Milliye'yi bir isyan hareketi saymasını, mensuplarını da asi ilan etmesini istediler. Salih Paşa böyle bir baskıya boyun eğip, böylesi bir demeç vermektense, 2 Nisan günü Saray'a istifasını vermeyi tercih etmişti.

Hükümet, istifa ederek tavrını ve tepkisini ortaya koymuş oluyordu.

Meclis ve Hükümet'in bu baş eğmez ve cesur tavrı karşısında tüm gözler Saray'a çevrilmişti. Acaba Vahdettin kimi sadarete getirip, nasıl bir hükümet kurduracak ve işgalcilere karşı nasıl bir politika izleyecekti? Vahdettin ülkedeki tüm yurtseverlerin, kurum ve derneklerin, "O gelirse felaket olur" dedikleri Damat Ferit Paşa'yı Sadaret'e getirdi ve tamamen "teslimiyetçi" bir politikaya döndü. Sadaret mührünü 5 Nisan günü alan Damat Paşa'nın ilk demeci "Anadolu isyanını bastırma konusundaki kesin kararlılığı"yla ilgiliydi. Hiç vakit kaybetmeden tüm çaba ve çalışmaları da bu yolda oldu. Vahdettin'in buyruğuna uyarak 10 Nisan'da Kuvayi Milliye'yi asi ve yasadışı ilan etmekle kalmadı, bu asilerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli (meşru) olduğuna ilişkin fetvalar da aldı ve yayımladı; ertesi gün de Meclisi Mebusan'ı kapattığını ilan etti (11 Nisan 1920).

Böylece taraflar belli olmuştu; bir tarafta, koşullarının ne olduğu aşağı yukarı belli olan bir barış antlaşmasını imzalamaya hazır olan, ülkeyi atalarından kendilerine kalmış bir mülk olarak görüp o mülk üzerinde tek ve mutlak mülkiyet sahibi olduğuna inandığı için, her türlü tavizi de keyfince verebileceğini sanan bir padişah ve onun kukla hükümeti; diğer tarafta ise, üzerinde yaşadığı coğrafyayı bin senedir yurt bilmiş, oradan bir tek karışını kimseye

vermeyeceğine "Misakı Milli/Ulusal Ant" ile yemin etmiş Kuvayi Milliye'ciler ve yurtseverler. Taraflar tavırlarını bu kadar net ortaya koyunca, bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu kesinleşmişti. Ama bunun için, halk adına böylesi bir kararı alacak ve uygulayacak bir meclise ihtiyaç vardı.

İstanbul'da Meclisi Mebusan 18 Mart günü "(...) güvenli bir ortamda görev yapma olanağı doğuncaya kadar meclis görüşmelerinin ertelenmesi (...)" kararını alınca, o güvenli ortamın Ankara'da mevcut olduğunu ifade eden Mustafa Kemal, Meclis'in Ankara'da açılmasını temin için 19 Mart'ta tüm valiliklere, bağımsız sancaklara, kolordu komutanlarına gönderdiği telgrafla derhal yeniden seçimlere gidilmesini Heyeti Temsiliye adına istedi. Ayrıca Meclisi Mebusan üyelerini Ankara'da açılacak bu Meclis'e davet etti.

Belge 37

"Telgraf

Ankara, 19 Mart 1920

Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan milli güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükümete resmen bildirerek, Meclisi Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

1. Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2. Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleriyle ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.

3. Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.

4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5. Seçim, her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci

seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaai Hukuk yönetim kurallarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.

6. Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.

7. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.

8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleriyle mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri meclise gönderilecektir.

10. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yolluklarının seçim kurallarının zaruri masraflar olarak uygun görecekleri miktar üzerinden mahalli idarecilerce karşılanacaktır.

11. Seçimler, en geç 15 gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla derhal bildirilecektir.

12. Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"

***

Mustafa Kemal 19 Mart 1920'de yeniden seçim yapılmasına ilişkin olarak Heyeti Temsiliye adına ilgililere bir emir göndermiş ve seçilecek kişilerin Ankara'da toplanmalarını istemişti, ama Ankara'da toplantıların yapılabileceği bir bina bile yoktu. İttihat ve Terakki Kulübü için yapılmakta olan bir binanın inşaatı hızlandırıldı, inşa halindeki bir ilkokulun kiremitleri buraya aktarıldı ve hızla bitirilen bina pek sade bir suretle döşenerek toplantılar için uygun hale getirildi.

Kurulacak meclisin adı ne olmalıydı? İlgililer arasında bir süre bu konu tartışıldı. Kimileri bu meclise "kurultay" denilmesini istiyordu.

Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları "Meclis-i Kebir-i Milli" adı üzerinde durdular ve sonunda "Büyük Millet Meclisi" adını kabul ettiler. Kısa bir süre sonra da "Türkiye Büyük Millet Meclisi" adı benimsendi.

Bu arada İstanbul'da yayımlanan ve Kuvayi Milliye hareketini din dışı gösterip iç isyanlara yol açan fetvalara karşılık olarak, Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat (Börekçi) ve 153 Anadolu müftüsü ve din adamı tarafından imzalanmış bir "karşı fetva" yayımlandı (16 Nisan 1920).

Belge 38

"153 ANADOLU MÜFTÜSÜ VE DİN ADAMINCA İMZALANAN KARŞI FETVA

1- Dünyanın düzeninin sebebi olan Müslümanların Halifesi (Allah onun azametini ve hilafetini kıyamet gününe kadar uzatsın) hazretlerinin hilafet makamı ve saltanat merkezi olan İstanbul, Halife'nin rızası hilafına olarak, Müslümanların düşmanları olan hasım devletler tarafından fiilen işgal edilerek İslam askerleri silahlarından soyulup bazıları haksız yere öldürülerek, Hilafet merkezinin korumasını üstlenen, bütün istihkâmlar, kaleler ve diğer harp vasıtalarını zapt ve resmi muameleleri yürütme ve Müslüman askerleri teçhize memur olan Babıâli ve Harbiye Nezareti'ne el konularak, Halife'yi, milletin hakiki faydalarını temin edecek tedbirler almasından fiilen yasaklama, sıkıyönetim ilanı, divanıharpler teşkil ederek İngiliz kanunlarına uygun olarak muhakeme ve cezalandırma suretiyle Halife'nin hükmetme hakkına müdahale ve yine Halife'nin arzusu hilafına olarak Osmanlı memleketinin bir parçası olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek, namuslarına tecavüz ederek mukaddesatlarını tahkir ettikleri takdirde yukarıda açıklandığı gibi hakarete maruz kalan ve esir olan Müslümanların kurtulması hususunda mümkün olan gayretlerini sarf etmek bütün Müslümanlara şart olur mu?

Cevabı budur: Allah en iyisini bilir. Olur. (Düşman saldırdığı zaman onunla savaşmak herkese farzdır. Bu durumda kadının ko-

casının izniyle, kölenin de efendisinin izniyle savaşması gerekir. *Kenz* ve *Bezzaziye* adlı eserlerde, eğer bir Müslüman kadın doğuda baskına uğrarsa batıdakilerin onu esaretten kurtarmaları gerekir. *Bahru'u - Raik* adlı eserde.)

2- Bu şekilde Hilafetin meşru haklarını, gasp edilen gücünü almak ve tecavüze maruz kalan memleketleri düşmandan temizlemek için cihat edip savaşan Müslümanlar dinen bağı (devlete isyan etmiş) olurlar mı?

Cevabı budur: Allah en iyisini bilir. Olmazlar. (İsyancı diye gerçek imama itaati haksız olarak tanımayan Müslüman gruba denir. *Mecmeu'l - Enhur* adlı eserde.)

3- Yukarıda yazıldığı şekilde Hilafetin gasp edilen kararını geri almak için düşmanlara karşı açılan savaşta vefat edenler şehit, hayatta kalanlar gazi olurlar mı?

Cevabı budur: Allah iyisini bilir. Olurlar. (Şehit şunlardır: Düşman, isyancılar ve yol kesiciler tarafından öldürülenler veya ellerinde belirli bir işaretle savaş meydanında bulunanlar, bir Müslümanın bir başka Müslümanı, dince öldürülmesi gerekmeyen bir konu dolayısıyla zulmen öldürdüğü takdirde öldürülen, aynı şekilde şehittir. *Zeylei* adlı eserde.)

4- Bu şekilde cihat edip dini görevlerini yerine getiren Müslümanlara karşı düşman tarafından Müslümanlar arasından silah kullanıp adam öldüren kişiler en büyük günahı işlemiş ve fesat çıkarmış olurlar mı?

Cevabı budur: Allah en iyisini bilir. Olurlar. (Allah'u Teala şöyle buyurmuştur: 'Fitne adam öldürmeden daha kötüdür.' Bundan dolayı da fesatçılar fitneye başvurur. *Ftehü'l- Kadir* adlı eserde.)

Düşman devletlerin zorlaması ve kandırması sonucu verilen, hak ve hakikatle bağdaşmayan fetvalara Müslümanların bağlanmaları ve dinen ona göre hareket etmeleri doğru olur mu?

Cevabı budur: Allah en iyisini bilir. Olmaz. (Zorlama rızayı yok eder! *Velvaliceyh* adlı eserde.)

16 Nisan 1920
Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat"

***

Böylece, vatanın tümünü kurtarmak için ölümü göze alanları birer asi ilan eden Vahdettin, yayımlattığı fetvalarla ulusalcıların öldürülmelerinin "dinen caiz" olduğunu bildirerek iç isyanları kö-

rüklerken, Anadolu'nun yurtsever din adamları karşı fetvalarla bu kutsal isyana desteklerini sürdürdüler.

Böylece, birbirine taban tabana zıt fetvalar tüm Anadolu'yu büyük bir hızla dolaştı durdu. Kimi yerde, Ankara'ya karşı harekete geçen isyancılara rehber oldu; sonuç, çok sayıda yurtseverin kanına girildi. Kimi yerlerde de, bu isyancıları tepeleyen "kuvvacılara" destek oldu. Yunan belası yetmezmiş gibi, yok yere kardeşkanı döküldü.

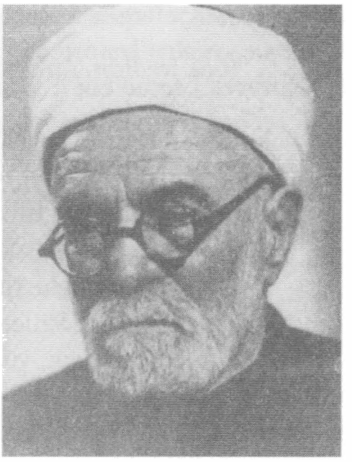

Ankara Müftüsü
Mehmet Rıfat (Börekçi)

Sadece bu olay bile, Saray'ın ve Hükümet'inin içine düştüğü ihaneti anlamaya ve anlatmaya yeter.

Elbette, bunu görecek gözü, anlayacak beyni, algılayacak yüreği olanlar için...

Yeni seçilenler ile İstanbul'dan kaçabilen milletvekillerinin bir kısmı Ankara'ya geldikleri halde Büyük Millet Meclisi'nin hangi gün ve tarihte açılacağı belli değildi. Bununla beraber, hazırlıkların 23 Nisan'dan önce bitirileceği anlaşılınca Meclis'in 23 Nisan Cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak açılmasına karar verildi ve açılışla ilgili olarak 21 ve 22 Nisan tarihlerinde Mustafa Kemal tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan Cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacı Bayram Camii'nde bütün milletvekillerinin katılımıyla cuma namazı kılındıktan sonra "Lihye-i Saadet"[1] ve Sancak-ı Şerifle meclis binasına gidileceği ve burada dualar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor, 23 Nisan gününün "Kutsallığının teyidi için" 21 Nisan'dan itibaren vilayet merkezinde Vali Beyefendi Hazretleri'nin tertibiyle Hatim ve Buhari-i Şerif tilavetine başlandığı bildiriliyor, yurdun her köşesinde aynı suretle hareket edilmesi isteniyordu. Bir gün sonra yani 22 Nisan 1920'de yayımlanan genelgeyle de, açılış tarihinden itibaren bütün "Makamat-ı Mülkiye ve Askeriye'nin ve umum milletin merciinin Büyük Millet Meclisi olduğu" bildiriliyordu.

---

1 Hazreti Muhammed'in sakalının kırpıntılarından toplanıp muhafaza edilen kıllar.

Belge 39

"(Çok ivedidir. Ankara'ya ivedi yazı gönderilmesi)

Kolordulara (14. Kolordu Komutan Vekilliği'ne), 61. Tümen Komutanlığı'na, Refet Beyefendi'ye, Bütün İllere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaai Hukuk Merkez Kurullarına, Belediye Başkanları'na

1. Tanrı'nın yardımıyla Nisan'ın 23. günü, cuma namazında sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Yurdun bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlığın kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ışığından ve namazdan güç alınacaktır. Namazdan sonra kutsal sakal[2] ve sancakla Özel Daire'ye[3] gidilecektir. Özel Daire'ye girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu törende cimden başlayarak Özel Daire'ye dek Kolordu Komutanlığı'nca askeri birliklere özel tören düzeni aldırılacaktır.

3. Açılış gününün kutsallığını belirlemek için il merkezinde Vali Beyefendi Hazretleri'nin düzenlemesiyle 'hatim'[4] ve '*Buhariyi Şerif*'[5] okunmasına başlanacak ve 'hatim-i şerif'in kalanı Özel Daire önünde bitirilecektir.

4. Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde bugünden başlayarak 'Buhari ve hatim-i şerif' okunacak ve 'hutbe' sırasında Halifemiz-Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin kutsal adları anılırken büyük özel nişanlarının ve ülkeleri ile bütün uyruklarının bir an önce kurtulması ve mutlu olmaları duası okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da 'hatim' bitirilerek yüce halifelik saltanat orununun (makamının) ve bütün yurt parçalarının kurtuluşu amacıyla yapılan ulusal çalışmayı, önem ve kutsallığı ve her kişinin kendi vekilinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nin vereceği yurt görevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel öğütler verilecektir. Bu dinsel ve ülkesel tören yapıldıktan sonra Osmanlı kentlerinin her yerinde hükümet konağına[6] gidilerek

2 Hz. Muhammed'in sakalı.
3 Ankara/Ulus'taki ilk TBMM binası.
4 Kur'anı Kerim'in baştan sona okunması.
5 Buhari'nin yazdığı hadis.
6 Valilik makamı.

meclisin açılışından dolayı kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce uygun biçimde mevlit okunacaktır.

5. Bu bildirimin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve en uzaktaki köylere, en küçük askeri birliklere, ülkenin bütün örgüt ve kurumlarına hızla ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar biçiminde her yere asılması, karşılıksız bastırılıp, karşılıksız dağıtılacaktır.[7]

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"[8]

Belge 40

"(Dakika geciktirilmeyecektir)

İllere, Bağımsız Sancaklara, Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye, Bursa'da 20. Kolordu Komutanı Paşa'ya,[9] Bursa'da 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Beyefendi'ye, Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Albay Kâzım Beyefendi'ye

Tanrı'nın yardımıyla Nisan'ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askeri orunların ve bütün ulusun başvuracağı en yüce kat, adı geçen Meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal"[10]

* * *

Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Camii'nde cuma namazı kılındıktan sonra, caminin avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. En önde, yeşil örtülü bir rahlenin üstüne konulmuş olan Kur'anı Kerim ve Lihye-i Saadet'i başının üstünde taşıyan bir kişi vardı. Törene katılmış olanların geçeceği yolun iki tarafına halk ve asker

7 Basım ve dağıtım ücretsiz yapılacaktır.
8 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı 14, Belge 363; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.7 (1 Mart - 22 Nisan 1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.344-345.
9 General Ali Fuat Cebesoy. Ankara ile Yusuf İzzet Paşa arasındaki anlaşmazlığı gidermek için Bursa'da bulunmaktaydı.
10 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.7, s.357.

sıralanmış bulunuyordu. Yavaş yavaş yürüyen ve her tip insandan meydana gelmiş bir alay, tekbir getire getire Meclis'in toplanacağı binanın önüne geldi ve durdu.

Burada bir dua okunduktan ve kurbanlar kesildikten sonra milletvekilleri bir araya geldiler. Meclis saat 14.45'te en yaşlı milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in söyleviyle açıldı. "Hüzzar-ı kiram" diye başlayan bu söylevinde Şerif Bey, İstanbul'un geçici olarak yabancılar tarafından işgal edildiğini ve bu suretle "Hilafet makamının ve Hükümet merkezinin" istiklalini kaybettiğini, bu hale boyun eğmenin ise "ecnebi esaretini kabul" etmek demek olduğunu, halbuki öteden beri özgür olarak yaşamış olan Tük milletinin yine de aynı suretle yaşamak istediğini, esir olmayı şiddetle reddettiğini ve bundan dolayı bu Meclis'in toplandığını söyledikten sonra, "Milletimizin dahili ve harici istiklal-i tam dahilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" demişti.

Ertesi gün yani 24 Nisan Cumartesi günü Mustafa Kemal, Meclis huzurunda kapsamlı bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Mondros Ateşkesi'nden 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen zaman içindeki olayları özetleyen Mustafa Kemal, aynı gün yapılan seçimde 110 oy alıp oybirliğiyle Meclis Başkanlığı'na seçildi.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920'de Meclis Başkanı seçildikten sonra, Meclis'e teşekkürlerini ifade ederek şöyle söylemiştir:

> "Gerek hayat-ı askeriye ve gerek hayat-ı siyasiyenin bütün edvar (devirler) ve safahatını (safhalar, evreler) işgal eden mücadelatında (uğraşma, savaşma) daima düstur-u hareketim (hareket kuralı) İrade-yi Milliye'ye (millet iradesi) istinat ederek (dayanarak) milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur."

Aynı konuşmasında, Meclis'in olağanüstü yetkilerle millet egemenliğine dayanarak toplandığını da belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, TBMM kurucu meclis yetkisini haizdir. "Mevcut Kanuni Esasi'yi kaldırır, yerine yenisini koyabilir."

23 Nisan 1920'de kurulan yeni Meclis, 1 numaralı kararıyla kendi kuruluşunu düzenlemiştir. 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi kararına uygun olarak milli iradeye dayanan bir meclisin seçimi yapılmış, ancak kapatılan İstanbul Meclisi Mebusan'ının bir kısım üyeleri de Anadolu'da başlayan "milli kurtuluş mücadelesi"ne katıldıklarından ve seçimle yani milli iradeyle geldiklerinden, yeni

kurulan Meclis'e katılma yetkisini 1 numaralı kararıyla kazanmışlardır.

Meclis'in açılışını izleyen gün Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle Meclis aşağıdaki esasları kabul etmiştir:

"(...)
3. Meclis'te toplanan milli iradeyi bilfiil vatanın mukadderatına el koymuş tanımak, esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi kanun yapma ve icrasalahiyetlerini toplamıştır.
Meclis'ten ayrılacak ve vekil edilecekbir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.
Not: Padişah ve Halife, cebir ve ikrahtan (baskı ve zordan) azade olduğu (kurtulduğu) zaman, Meclis'in tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır.
(...)"[11]

TBMM'nin aldığı 24 Nisan 1920 tarihli kararla, kesin zafere ulaşılıp İstanbul kurtarıldıktan sonra Padişah'ın durumu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce konulacak kanunla belirlenecekti. Bu takrirle (önergeyle) Mustafa Kemal Paşa açıkça, Padişah'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve dolayısıyla Türk Milleti'nin buyruğuna bağlı olduğunu ve onun vereceği karara boyun eğeceğini ifade etmekteydi.

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi sadece yasama yetkisini değil aynı zamanda yürütme yetkisini de, milli iradenin merkezini teşkil eden Meclis'te toplamaktadır.

Yeni kurulan Meclis, milletin tek temsilcisi sıfatıyla da kuvvetler birliği sistemini benimsemişti. Devrin zaruretleri icabı, aşırı bir meclis hükümeti sistemi kurulmuştu. Meclis başkanı aynı zamanda hükümet ve devlet başkanıydı. Ayrıca devlet başkanlığı diye bir makam yoktu. Hükümeti teşkil eden üyeler, Osmanlı İmparatorluğu devrinde olduğu gibi "nazır" unvanıyla değil "vekil" diye adlandırılıyordu. Bunlar bizzat Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmekteydiler. Meclis olağanüstü yetkilerle donatılmış olduğundan kuvvet ve yetki birliğini de bu niteliğiyle temsil ediyordu.

Meclis başkanı seçimi yapıldıktan sonra hükümet kurma işi hemen ele alındı. Bununla beraber 2 Mayıs 1920 tarihine kadar

11 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.8 (23 Nisan - 7/8 Temmuz 1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.75.

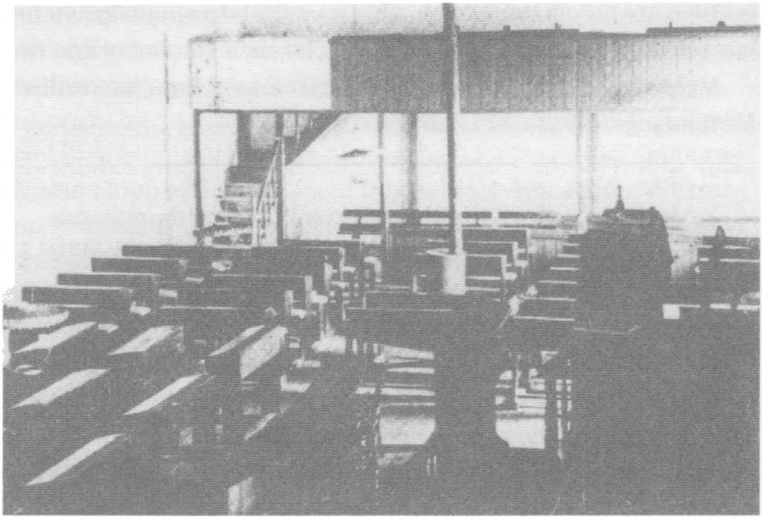

TBMM toplantı salonu.
Ortada mektep sıraları ve bir odun sobası, bir kürsü ve bir de tavandan sarkan gaz lambası.
Bu mütevazı salondan Türkiye Cumhuriyeti doğdu

hükümet kurulamadı. Bu sebeple de işler hükümet kuruluncaya kadar Mustafa Kemal'in başkanlığında yedi kişilik bir "Geçici İcra Kurulu" tarafından yürütüldü.

Bu kurul şu milletvekillerinden oluşuyordu:

Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey
Aydın Milletvekili Cami Bey
Tokat Milletvekili Bekir Sami Bey
Edirne Milletvekili Miralay İsmet Bey
İstanbul Milletvekili Fevzi Paşa
Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey
Kırşehir Milletvekili Hakkı Behiç Bey

3 Mayıs 1920 tarihinde ise ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluyordu.[12]

Ne acıdır ki Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün Hendek'te ayaklanma olmuştu, Düzce yanmaktaydı. 21 Eylül 1919'da Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan Birinci Anzavur Ayaklanması, 16 Şubat 1920'de ikinci kez tekrarlanmış ve bastırılmıştı. 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında yeni bir ayaklanma olmuş, bu ayaklanma 19 Nisan 1920'de Beypazarı'na dek yayılmıştı.

12 Bkz. Belge 41.

Belge 41

İLK HÜKÜMET

3 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı kanun gereğince seçilen İcra Vekilleri Heyeti'nin aldıkları oy sayısına göre listesi şöyledir:

TBMM ve Hükümet Başkanı	**Oybirliğiyle**	**Mustafa Kemal**	**Ankara**
Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi	129 oyla	İsmet (İnönü)	Edime
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	**127 oyla**	**Adnan (Adıvar)**	**Edirne**
Hariciye Vekili	121 oyla	Bekir Sami (Kunduh)	Amasya
Müdafaa-i Milliye Vekili	**118 oyla**	**Fevzi (Çakmak) Paşa**	**Kozan**
İktisat Vekili	99 oyla	Yusuf Kemal (Tengirşenk)	Kastamonu
Dahiliye Vekili	**96 oyla**	**Cami (Baykut)**	**Aydın**
Adliye Vekili	83 oyla	Celalettin Arif	Erzurum
Şeriye Vekili	80 oyla	**Mustafa Fehim (Gerçeker)**	**Bursa**
Nafıa Vekili	74 oyla	İsmail Fazıl (Bayiç)	Denizli
Maliye Vekili	**74 oyla**	**Hakkı Behiç**	**Denizli**
Maarif Vekili	65 oyla	Rıza Nur	Sinop

Özellikle Düzce dolaylarındaki ayaklanma önemliydi. Abaza ve Çerkezlerden toplanmış 4.000 kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak cezaevlerini boşaltmışlar ve çarpışarak oradaki süvari birliğimizin silahlarını almışlardı. Hükümet görevlileri ve subaylar tutuklanmıştı.

Ayaklanmalar üzerine dört bir yandan kuvvet gönderilmişti. Bu arada Geyve'de bulunan 24. Tümen de Komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde Düzce üzerine yürümüştü. Mahmut Bey Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye

geçerken, Hendek de ayaklanmıştı. Adapazarı asilerin eline geçmişti. Mahmut Bey 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmişti. Kurmay Başkanı Sami Bey ile emir subayı ve birkaç subay da şehitler arasındaydı. Bunun üzerine 24. Tümen'in tamamı, çarpışmadan asilere teslim olmuş, bütün tüfekleri topları yağma edilmişti. Bu arada İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Bey İstanbul'dan Adapazarı'na gelmiş, halka Padişah'ın selamını bildirmiş, 150 lira aylıkla gönüllü yazmaya başlamıştı. Toplanan kuvvetler bütün o çevrede üstünlük sağladıktan sonra Geyve Boğazı'ndaki birliklere saldırmaya başlamışlardı.

Bu belayı defetmek üzere ise Geyve bölgesine şu kuvvetler sevk edilmişti:

- Salihli ve Balıkesir Kuvayi Milliye (ulusal kuvvetleri) birliklerinden kurulmuş Çerkez Ethem Bey Birliği
- İki tabur asker, dört dağ topu, beş makineli tüfek ve 300 atlı efeden kurulmuş Binbaşı Nâzım Bey Birliği
- İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra topu ve iki dağ topundan kurulmuş Yarbay Arif Bey Birliği;
- 300 kişilik Kuvayi Milliye ile iki makineli tüfek ve iki bomba topundan kurulmuş Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim) Birliği

Böylece Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal daha ilk günlerden itibaren sadece dış düşmanlarla değil, bu isyanlarla da uğraşmak zorunda kalmıştı.

Buna rağmen bu kahraman Meclis her türlü zorluğa göğüs gererek, nihai zafere ulaşıncaya kadar hiç tatil yapmadan çalışmış; çöken imparatorluğun enkazı üzerinde yükselen yepyeni bir devletin temelini oluşturmuştur.

Belge 42

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA İÇ İSYANLAR

Ali Batı Olayı (11.05.1919 - 18.08.1919)
1. Bozkır İsyanı (27.09.1919 - 04.10.1919)
2. Bozkır İsyanı (20.10.1919 - 04.11.1919)
1. Anzavur İsyanı (25.10.1919 - 30.11.1919)

Şeyh Eşref İsyanı (26.10.1919 - 24.12.1919)
2. Anzavur İsyanı (16.02.1920 - 16.04.1920)
1. Düzce İsyanı (13.04.1920 - 31.05.1920)
2. Düzce İsyanı (19.07.1920 - 23.09.1920)
1. Yozgat İsyanı (15.05.1920 - 27.08.1920)
2. Yozgat İsyanı (05.09.1920 - 30.12.1920)
Zile İsyanı (25.05.1920 - 21.06.1920)
İnegöl İsyanı (20.07.1920 - 20.08.1920)
Konya İsyanı (02.10.1920 - 22.11.1920)
Mili Aşireti İsyanı (01.06.1920 - 08.09.1920)
Cemil Çeto İsyanı (20.05.1920 - 07.06.1920)
Koçgiri İsyanı (06.03.1921 - 17.06.1921)
Çerkez Ethem İsyanı (27.12.1920 - 23.01.1921)
Demirci Mehmet Efe İsyanı (01.12.1920 - 30.12.1920)
Pontus İsyanı (Kasım 1918 - Şubat 1923)

Tarih, kısa bir süre sonra muzaffer Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularını ve onun başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'yı selamlamaya hazırlanmaktadır. Ankara'da adeta bir devrim yaşanmaktadır ve vatanı kurtarmayı amaçlayan bu devrimin önderleri zafere koşarken boyunlarında bir de "idam hükmü" taşımaktadırlar:

Belge 43

PADİŞAH BUYRUĞU

Mehmet Vahdettin

"Kuvayı Milliye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesat, Anayasa'ya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek, şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle iç güvenliği bozanların tertipçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan, 3. Ordu Müfettişliği'nden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selanikli Mustafa Kemal Efendi, eski 27. Fırka Kumandanı miralaylıktan emekli İstanbullu Kara Vasıf Bey, eski 20. Kolordu Kumandanı Mirliva Salacaklı Fuat Paşa (Ali Fuat Cebesoy) ile eski Waşington Elçisi ve Ankara Milletvekili Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye eski müdürü İstanbullu Doktor Adnan (Adıvar) Bey ile

üniversite batı edebiyatı eski öğretmeni İstanbullu Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın, ayrıntıları 11 Mayıs 1920 tarihli ve 20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere, Mülkiye Ceza Kanunu'nun 45. maddesinin 1. fıkrası delaletiyle, 55. maddesinin 4. fıkrası ve 56. maddesi uyarınca, sahip oldukları askeri ve mülki rütbe ve nişanlarla, her türlü resmi unvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına, halen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının haczedilerek, usulüne göre idare ettirilmesine dair İstanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinden tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.

Bu Padişah buyruğunu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir.

24 Mayıs 1920
Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili
Damat Ferit

***

İşte, "Misakı Milli" (Ulusal Ant) ile sınırları belirlenmiş vatan toprakları üzerinde "halk egemenliği"ne dayanan yepyeni bir sosyal hukuk devletinin temeli bu Meclis tarafından böylesine zor koşullarda atılmıştır. 16 Nisan 1923 tarihine kadar hizmet veren bu Meclis, zafere uzanan mücadelede "en üst irade makamı" olarak görev yapmış ve "kurucu meclis" olma onurunu taşımıştır.

Elbette zafere ulaşan yol kolay aşılmamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının o sınır tanımaz yurtsever çabaları sonucu tek yürek, tek bilek haline gelen tüm ulusun insanüstü mücadele azmi ve bağımsızlık tutkusu, bu zaferin mayasını oluşturmuştur.

Acı olan ise, verilen bu mücadelede "dış düşmanlarla" olduğu kadar "iç hainlerle" de uğraşılmak zorunda kalınmasıdır. Tıpkı bugünlerde olduğu gibi...

İngiliz Devlet Arşivleri bu ihanetlerin belgeleriyle doludur ve bunların tümünün ayrıntıları tıpkı-basım belgelerle *Lozan'dan Çankaya'ya* kitabımızın konusu olacaktır.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal

TBMM I. Dönem Üyeleri

Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa

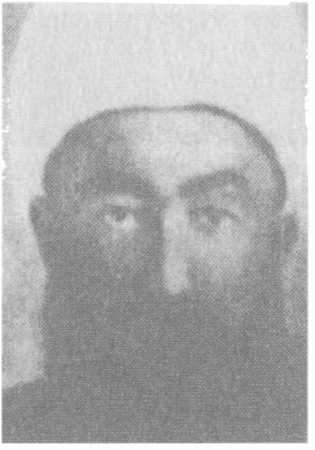

Abdülgafur (Işıtın) Efendi
Karesi (Balıkesir)

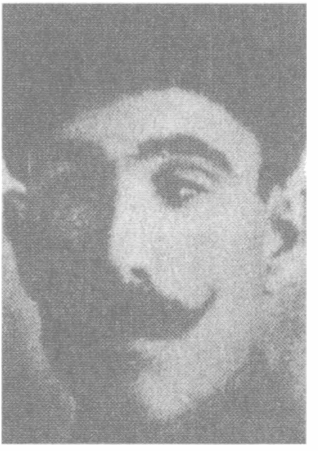

Abdülgani (Ensari) Bey
(Siverek)

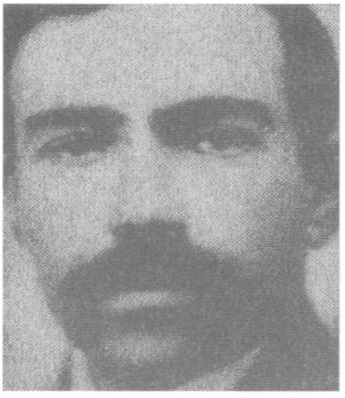

Abdülgani (Ertan) Bey
(Muş)

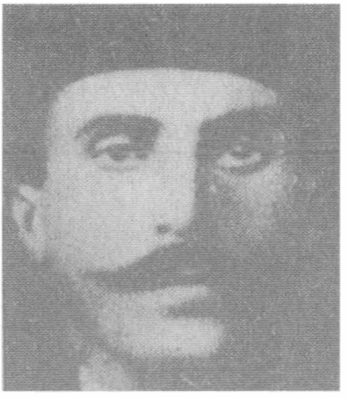

Abdülhak Tevfik (Gençtürk) Bey
(Dersim)

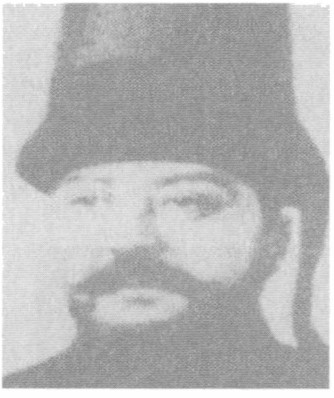

Abdülhalim Çelebi Efendi
(Konya)

Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey
(Kastamonu)

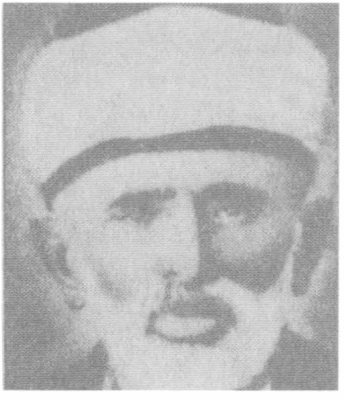

Abdullah (Karabina) Efendi
(Sinop)

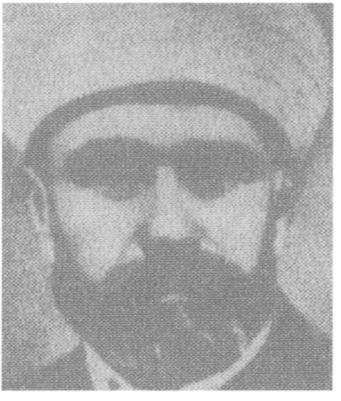

Abdullah Azmi (Torun) Efendi
(Eskişehir)

Abdullah Faik (Çapuroğlu) Efendi
(Adana)

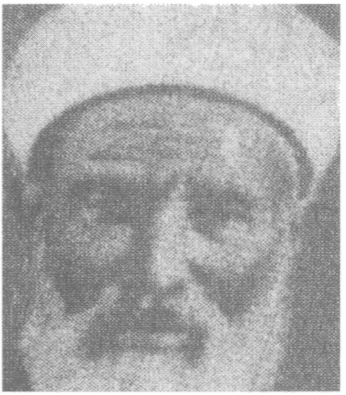

Abdullah Faik (Çopuroğlu) Efendi
(Adana)

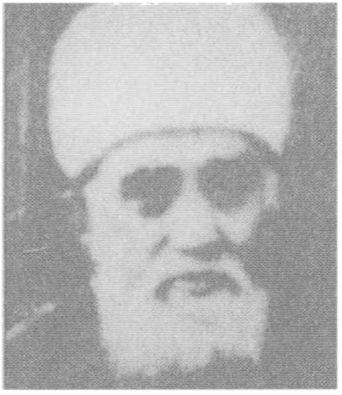

Abdullah Sabri (Aytaç) Efendi
(Bolu)

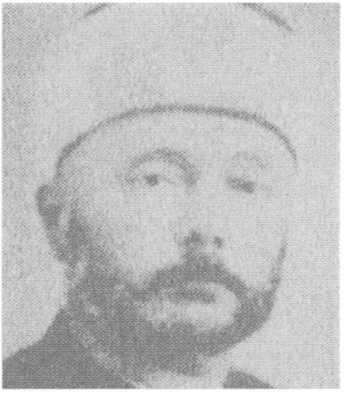

Abdurrahman Lami (Hocazade) Ef.
Gaziantep

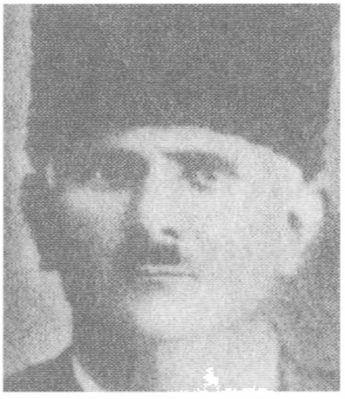

Abidin (Atak) Bey
Lazistan (Rize)

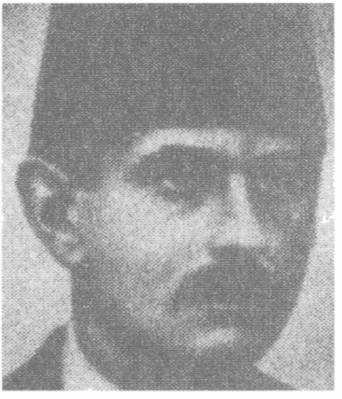

Adnan (Adıvar) Bey
(İstanbul)

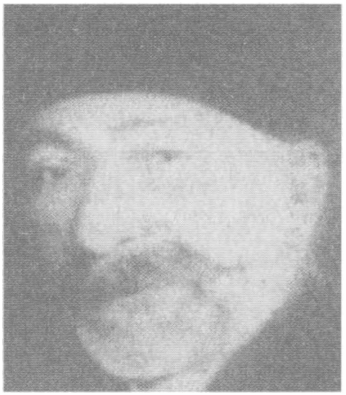

Ahmet (Baydar) Bey
(Yozgat)

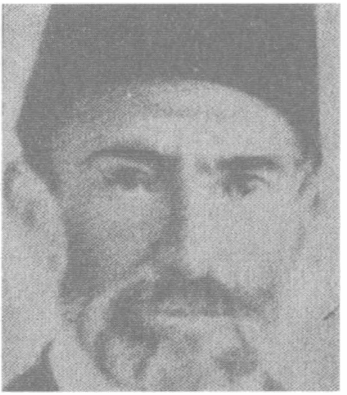

Ahmet (Ertan) Efendi
(Muş)

Ahmet Bey
Ertuğrul (Bilecik)

Ahmet Ferit (Tek) Bey
(İstanbul)

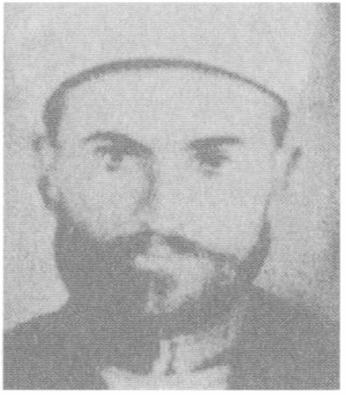

Ahmet Fevzi (Erdem) Efendi
(Batum)

Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey
(Kayseri)

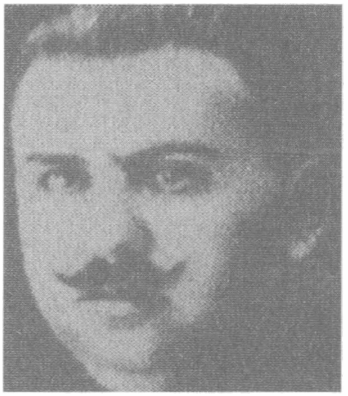

Ahmet Mazhar (Akifoğlu) Bey
(İstanbul)

Ahmet Muhtar Bey
(İstanbul)

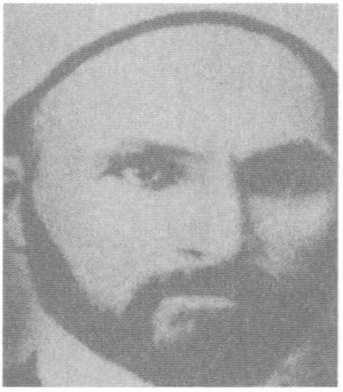

Ahmet Nuri Efendi
(Batum)

Ahmet Şükrü (Oğuz) Bey
(İstanbul)

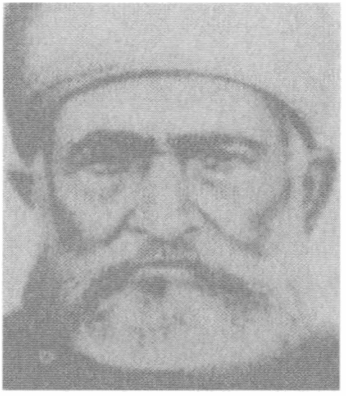

Ahmet Şükrü Efendi
(Aydın)

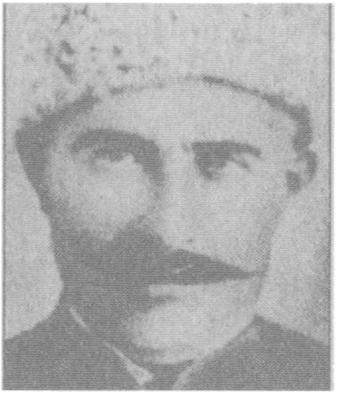

Akif (Süner) Bey
(Batum)

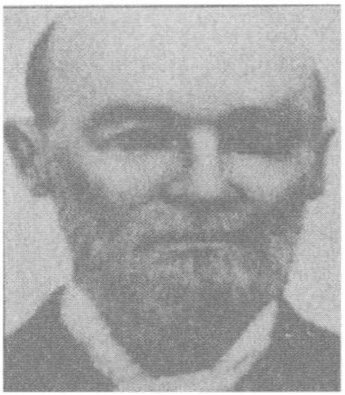

Alfred Rüstem Bey
(Ankara)

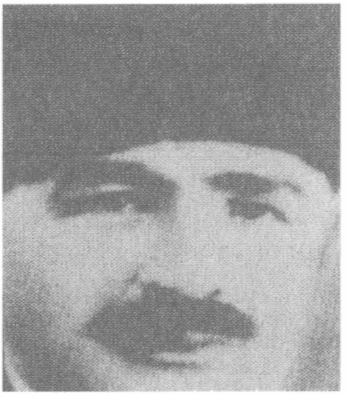

Ali (Çetinkaya) Bey
(Afyon)

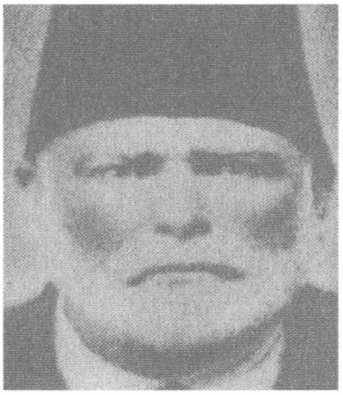

Ali (Topçu) Bey
(Amasya)

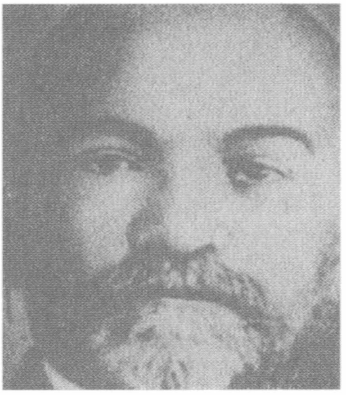

Ali Cenani
(Gaziantep)

Ali Fethi (Okyar) Bey
(İstanbul)

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa
(Ankara)

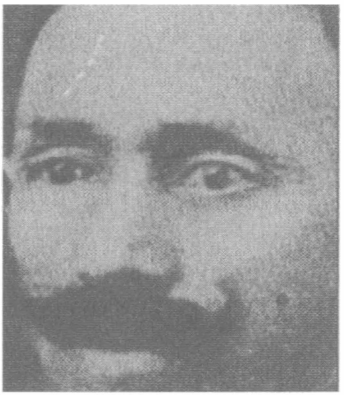

Ali Haydar Bey
(Genç)

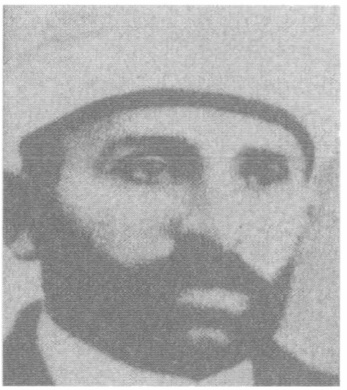

Ali Rıza (Acara) Efendi
(Batum)

Ali Rıza (Ataışık) Efendi
(İçel)

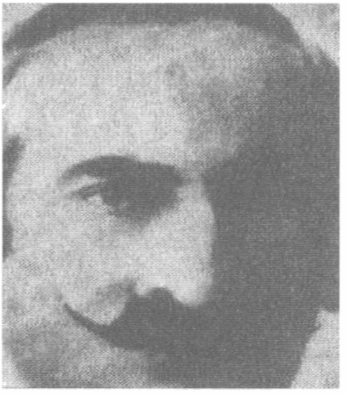

Ali Rıza (Ataman) Bey
(Kars)

Ali Rıza (Bebe) Bey
(İstanbul)

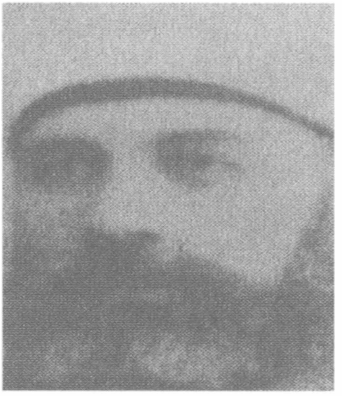

Ali Rıza (Özdarende) Efendi
(Amasya)

Ali Sabri (Güney) Efendi
(İçel)

Ali Saip (Ursavaş) Bey
(Urfa)

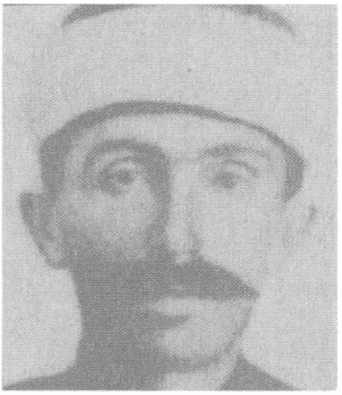

Ali Sururi (Tönük) Efendi
(Afyon)

Ali Şükrü Bey
(Trabzon)

Ali Ulvi Bey
(Burdur)

Ali Vasıf (Genç) Bey
(Genç)

Ali Vefa (Seyhanlı) Bey
(Antalya)

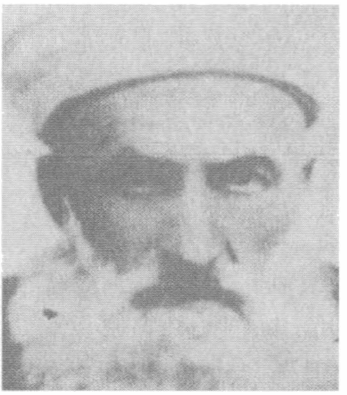

Alim (Çınar) Efendi
(Kayseri)

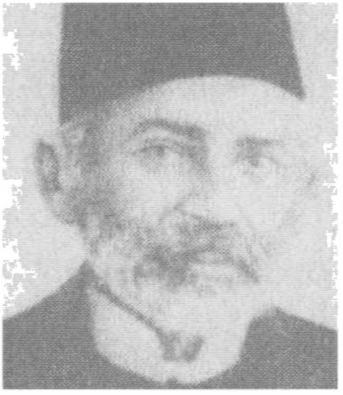

Arif (Baysal) Bey
(Konya)

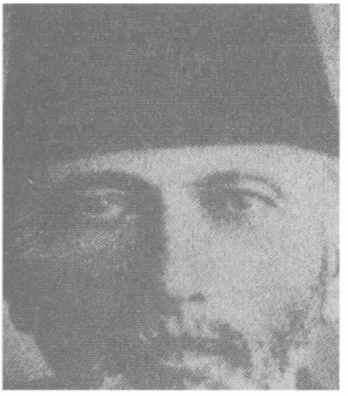

Arif (Mardalı) Bey
(İstanbul)

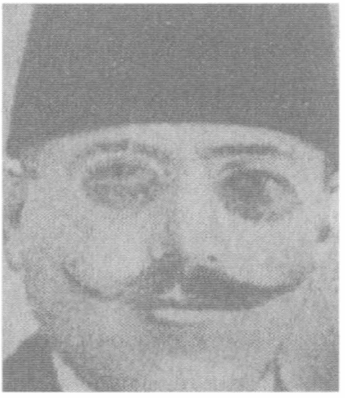

Arif (Özdemir) Bey
(Bitlis)

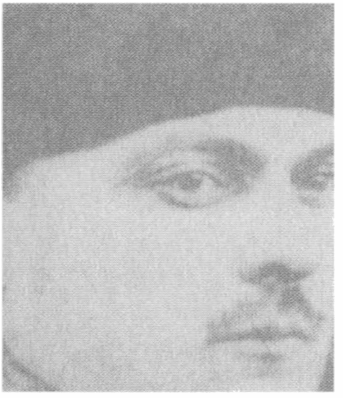

Arif (Tüzün) Bey
(Kayseri)

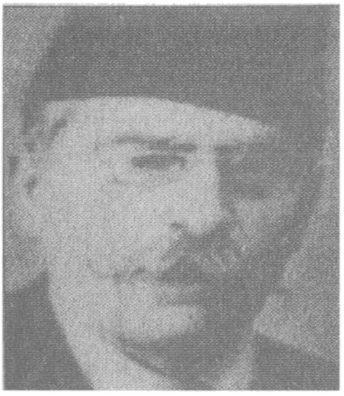

Asım (Sirel) Bey
(Amasya)

Asım Vasfi (Mühürdanoğlu) Bey
(Erzurum)

Ata (Atalay) Bey
(Niğde)

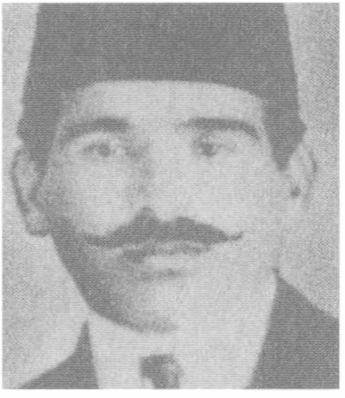

Atıf (Bayazıt) Bey
(Ağrı)

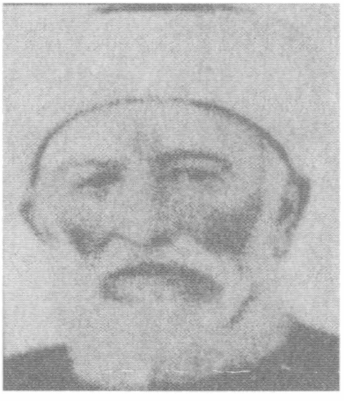

Atıf Efendi
(Ankara)

Avni (Zaimler) Bey
(Oltu)

Bahri (Tatlıoğlu) Bey
(Yozgat)

Bedir (Fırat) Ağa
(Malatya)

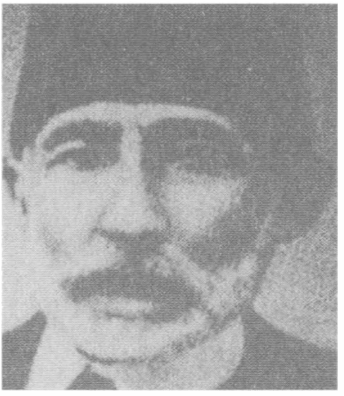

Behçet (Kutlu) Bey
(Çankırı)

Bekir (Kocaoğlu) Efendi
(Kırşehir)

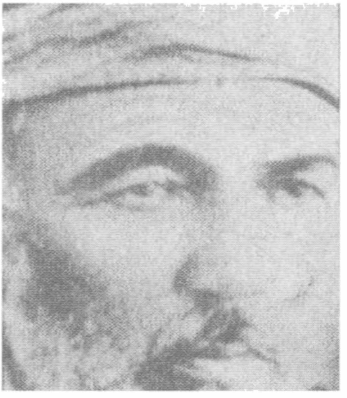

Bekir (Sümer) Efendi
(Konya)

Bekir Sami (Kunduh) Bey
(Amasya)

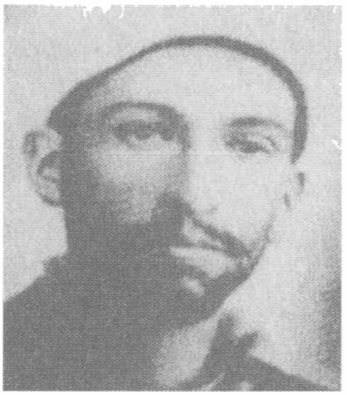

Bekir Sıtkı (Ocak) Bey
(Siverek)

Besim (Fazlıoğlu) Bey
(Kastamonu)

Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa
(Edirne)

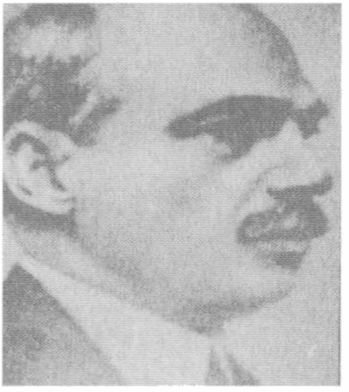

Cami (Baykut) Bey
(Aydın)

Cavit (Erdel) Bey
(Kars)

Celal Bey
(Genç)

Celal Nuri (İleri) Bey
(Gelibolu)

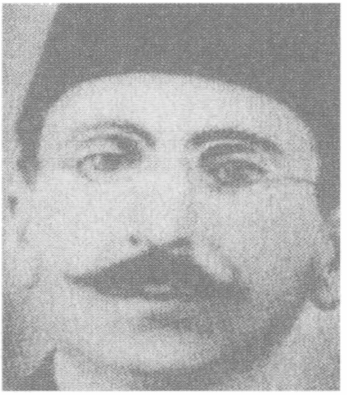

Celalettin (Aykar) Bey
(Trabzon)

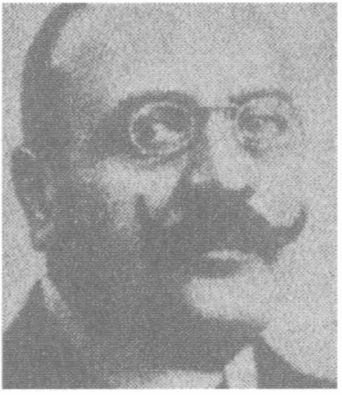

Celalettin Arif Bey
(Erzurum)

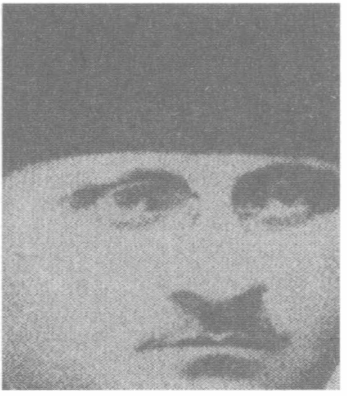

Cemal (Mersinli) Paşa
(Isparta)

Cemalettin Çelebi Efendi
(Kırşehir)

Cemil (Altay) Bey
(Kütahya)

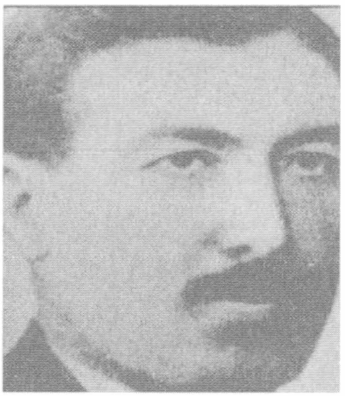

Cevat Abbas (Gürer) Bey
(Bolu)

Cevdet (Izrab) Bey
(Kütahya)

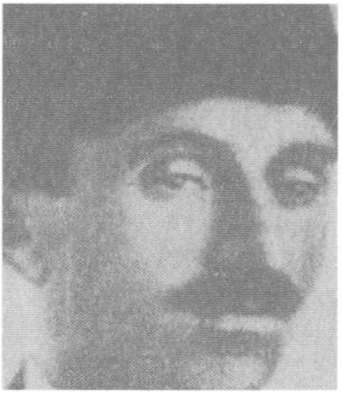

Cevdet (Seçkin) Bey
(Kırşehir)

Derviş (Sefünç) Bey
(Bitlis)

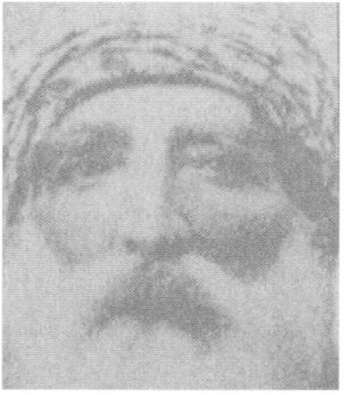

Diyap (Yıldırım) Ağa
(Dersim)

Dursun (Yalvaç) Bey
(Çorum)

Edip (Dinç) Bey
(Batum)

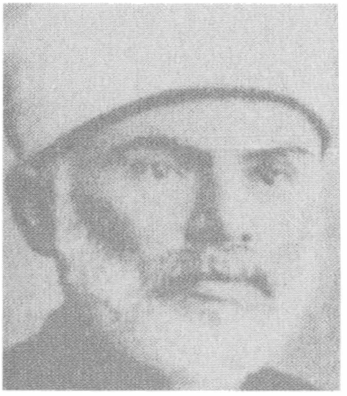

Emin (Arkut) Efendi
(Aydın)

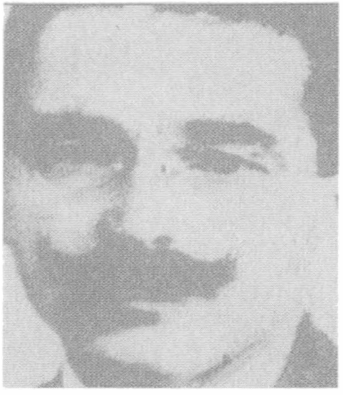

Emin (Erkul) Bey
(Bursa)

Emin (Gevecioğlu) Bey
Canik (Samsun)

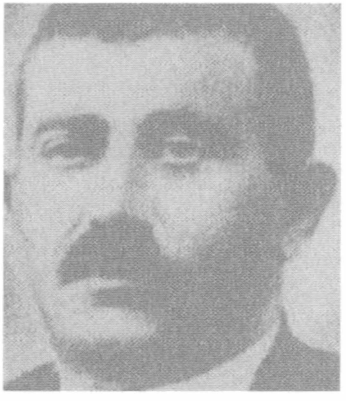

Emin (Lekeli) Bey
(Erzincan)

Emin (Sazak) Bey
(Eskişehir)

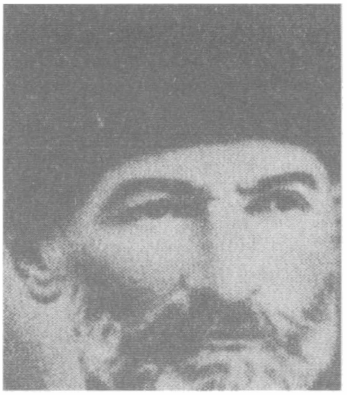

Emir (Marşan) Paşa
(Sivas)

Enver (Tekkanat) Bey
(İzmir)

Esat (İleri) Efendi
(Aydın)

Esat (Öner) Bey
(Mardin)

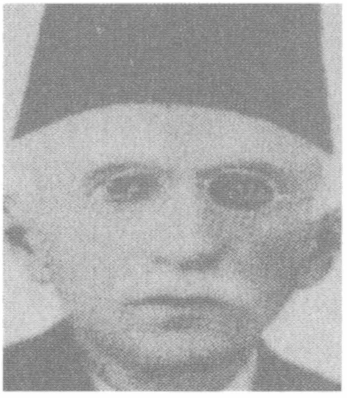

Eşref (Akman) Bey
(Adana)

Eyüp Sabri (Akgöl) Bey
(Eskişehir)

Fahrettin (Erdoğan) Bey
(Kars)

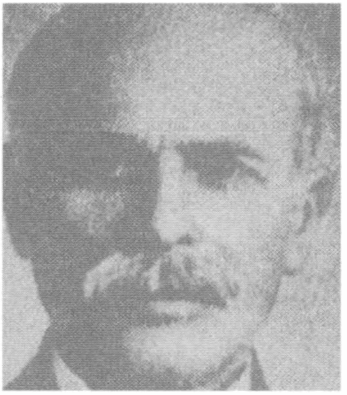

Faik (Kaltakkıran) Bey
(Edirne)

Faik Bey
(Trabzon)

Ferit (Törümküney) Bey
(Çorum)

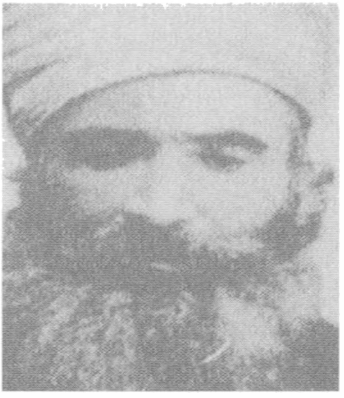

Fevzi (Baysoy) Efendi
(Erzincan)

Fevzi (Pirinççioğlu)
(Diyarbakır)

Feyyaz Ali (Üst) Bey
(Yozgat)

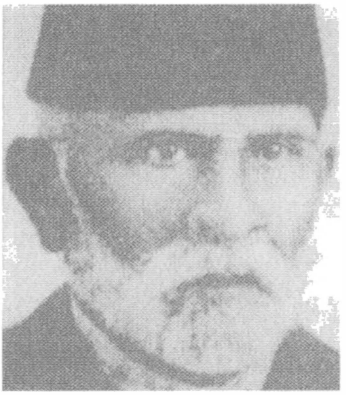

Feyzi (Celayır) Bey
(Elazığ)

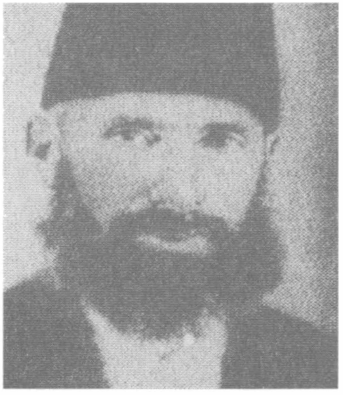

Fikri (Ergün) Efendi
(Genç)

Fikri Faik (Güngören) Bey
(Genç)

Fuat (Carım) Bey
(İzmit)

Fuat (Umay) Bey
(Bolu)

(Ölümü:
31.08.1921)
Fotoğrafı
bulunamıyor

Hacım Muhittin (Çarıklı)
Karesi (Balıkesir)

Fuat Bey
(Çorum)

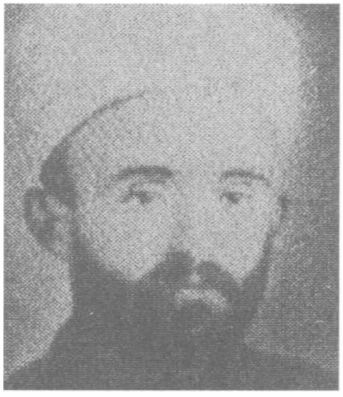

Hafız (Demiralay)
(Isparta)

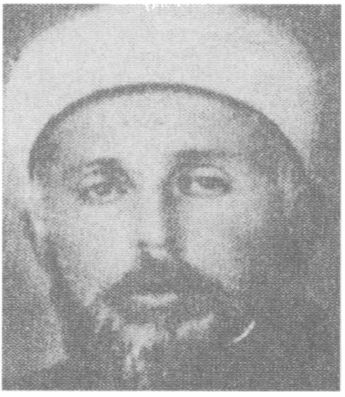

Hafız Abdullah (Tazemir) Efendi
(İzmit)

Hafız Hamdi (Dumrul) Bey
(Çanakkale)

Hafız Mehmet Bey
(Trabzon)

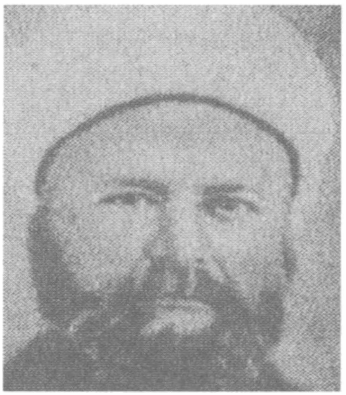

Hafız Şahin Efendi
(Gaziantep)

Hakkı (Sütekin) Paşa
(Niğde)

Hakkı (Ungan) Bey
(Van)

Hakkı Behiç Bey
(Denizli)

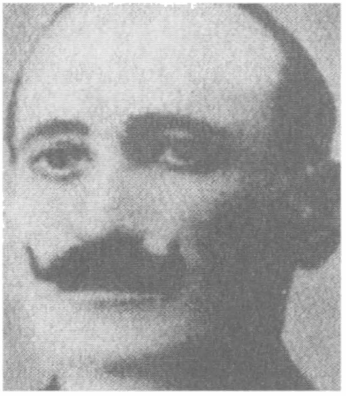

Hakkı Hami (Uluka)
(Sinop)

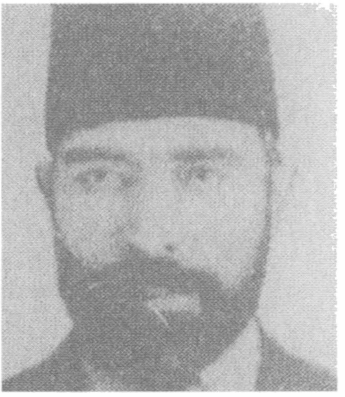

Halil (Işık) Bey Ertuğrul
(Bilecik)

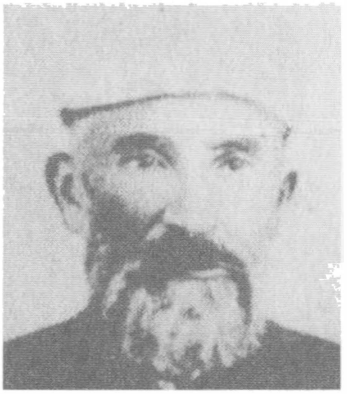

Halil Hulki (Aydın) Efendi
(Siirt)

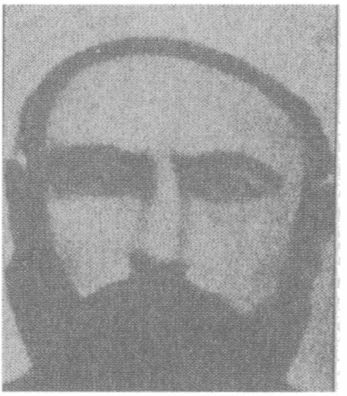

Halil Hulusi Efendi
(Burdur)

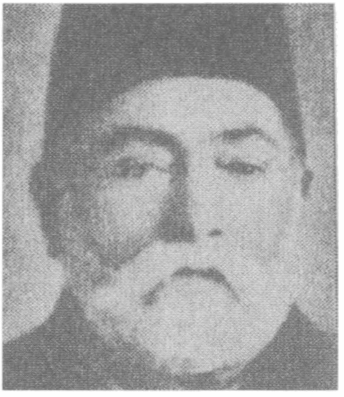

Halil İbrahim (Gürsoy) Efendi
(İzmit)

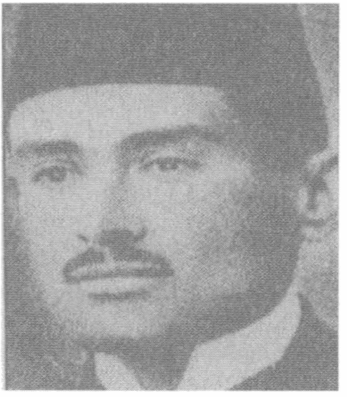

Halil İbrahim (Özkaya) Bey
(Antalya)

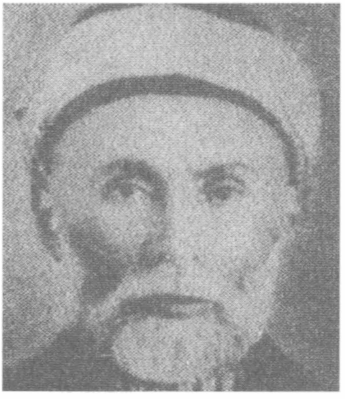

Halil İbrahim (Sipahi) Efendi
(Eskişehir)

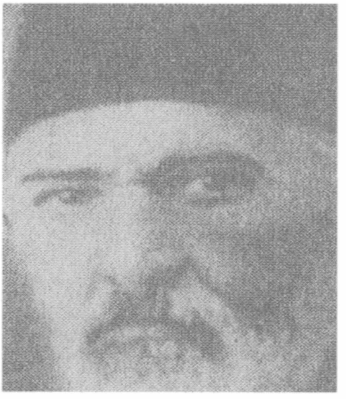

Hamdi (Apaydın) Bey
(Amasya)

Hamdi (Mütevellioğlu) Bey
(Tokat)

Hamdi (Yalman) Bey
Canik (Samsun)

Hamdi (Yılmaz) Bey
(Genç)

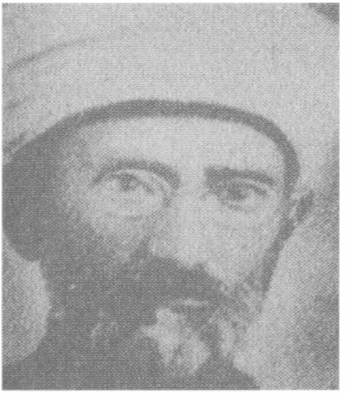

Hamdi Efendi
(Diyarbakır)

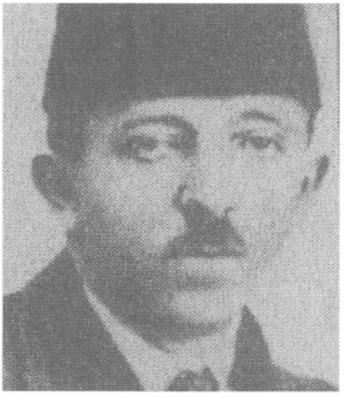

Hamdi Namık (Gör) Bey
(İzmit)

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey
(Antalya)

Hamit (Karaosmanoğlu) Bey
(Çanakkale)

Hamit Bey
(Trabzon)

Hasan (Saka) Bey
(Trabzon)

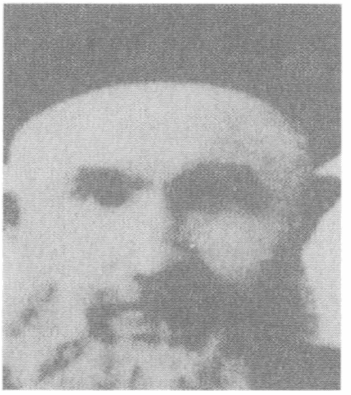

Hasan (Tokcan) Efendi
(Denizli)

Hasan Basri (Çantay) Bey
Karesi (Balıkesir)

Hasan Fehmi (Ataç) Bey
(Gümüşhane)

Hasan Fehmi Bel Bey
Canik (Samsun)

Hasan Fehmi Bey
(Bursa)

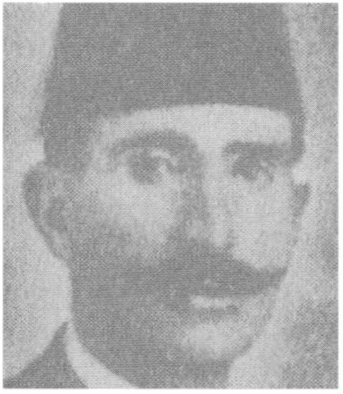

Hasan Hayri (Kanko) Bey
(Dersim)

Hasan Sıddık (Haydari) Bey
(Van)

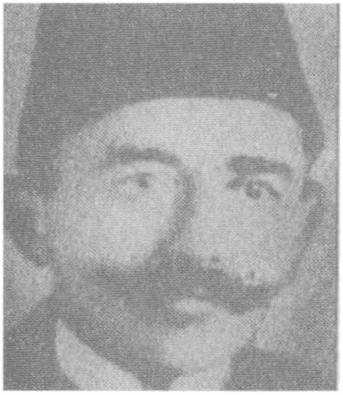

Hasan Tahsin (Sürenkök) Bey
(Antalya)

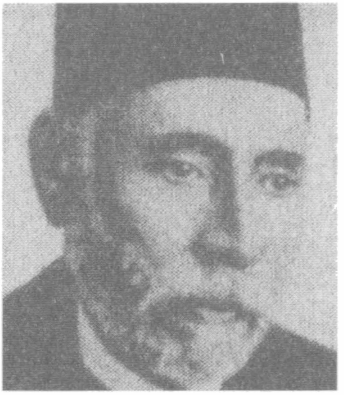

Hasan Tahsin Bey
(Mardin)

Haşim (Apaydın) Bey
(Çorum)

Hayali Efendi
(Urfa)

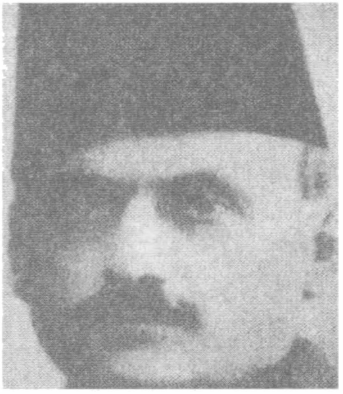

Haydar (Vaner) Bey
(Van)

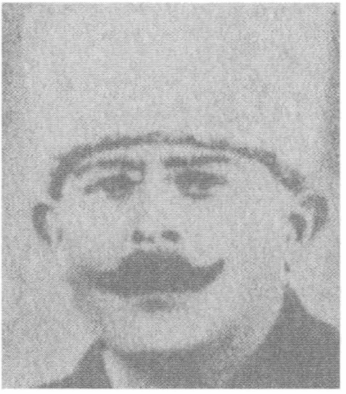

Haydar Bey
(Kütahya)

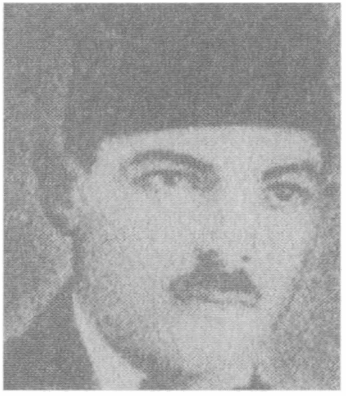

Haydar Lütfi (Aslan) Bey
(İçel)

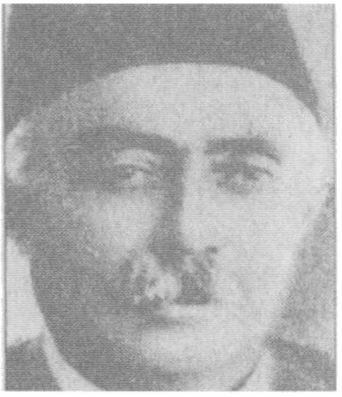

Hilmi Bey
(Ankara)

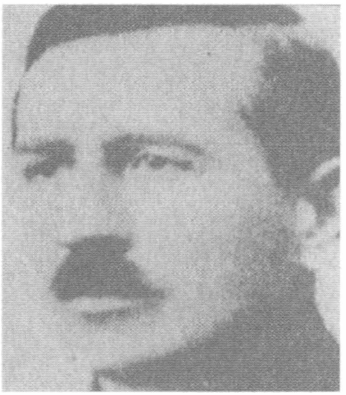

Hilmi Bey
(Ardahan)

Hulusi (Erdemir) Efendi
(Kastamonu)

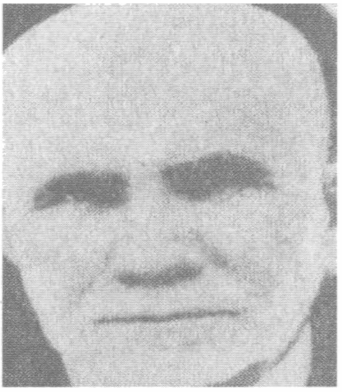

Hulusi (Göksu) Bey
(Konya)

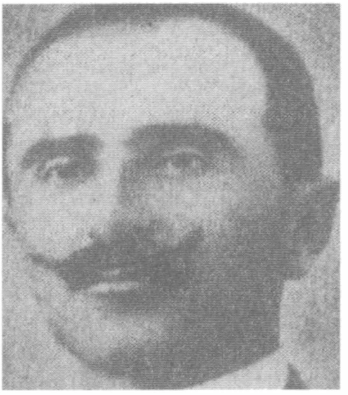

Hulusi (Kutuoğlu) Bey
(Afyon)

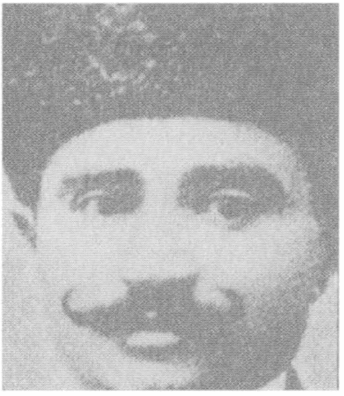

Hüseyin (Aksu) Bey
(Erzincan)

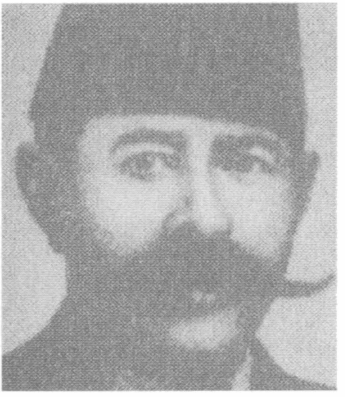

Hüseyin (Gökçelik) Bey
(Elazığ)

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey
(Erzurum)

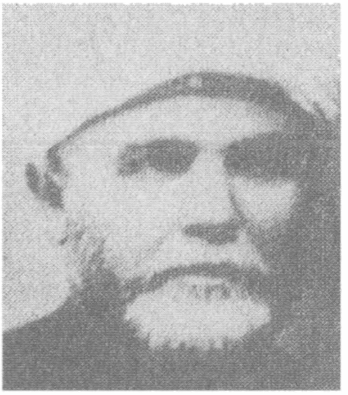

Hüseyin Hüsnü (Işık) Efendi
(İstanbul)

Hüseyin Hüsnü (Orakçıoğlu) Bey
(Bitlis)

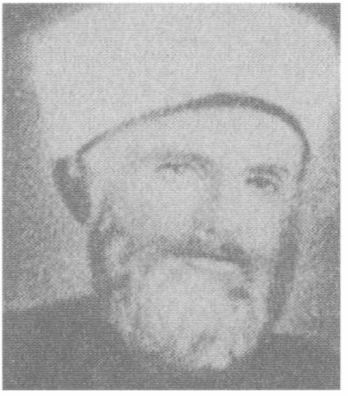

Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi
(Isparta)

Hüseyin Rauf (Orbay) Bey
(Sivas)

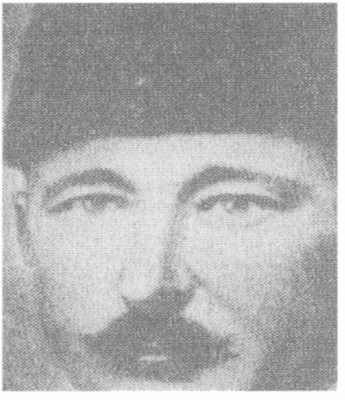

Hüsrev (Gerede) Bey
(Trabzon)

Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey
(Eskişehir)

İbrahim (Arvas) Bey
(Hakkâri)

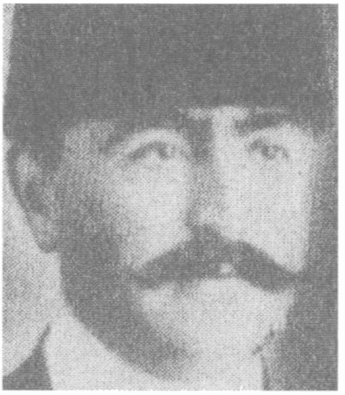

İbrahim (Turhan) Bey
(Mardin)

İbrahim (Yörük) Bey
Karesi (Balıkesir)

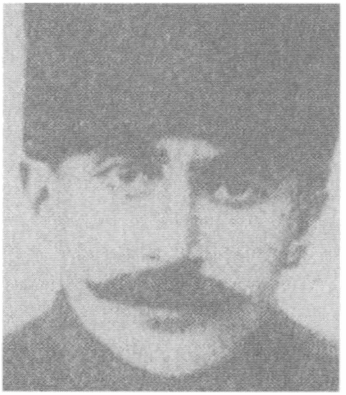

İbrahim Hakkı (Akgün) Bey
(Elazığ)

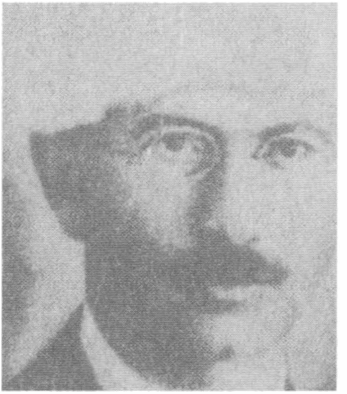

İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey
Saruhan (Manisa)

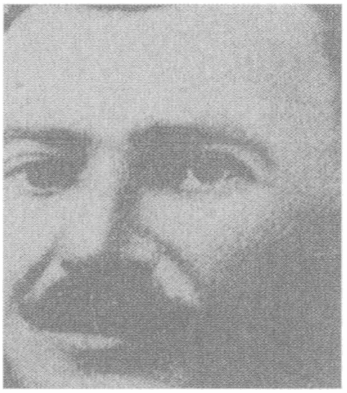

İhsan (Eryavuz) Bey
Cebelibereket (Osmaniye)

İlyas Sami (Muş) Bey
(Muş)

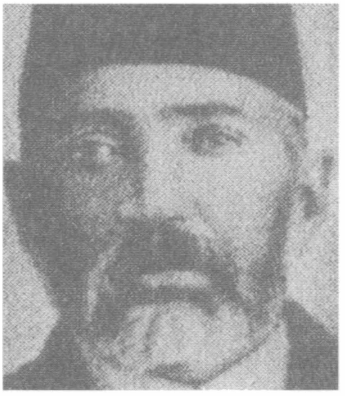

İsmail (Arslan) Bey
(Erzurum)

İsmail Fazıl Paşa
(Yozgat)

İsmail Remzi (Berkün) Bey
(Isparta)

İsmail Safa (Özler) Bey
(Mersin)

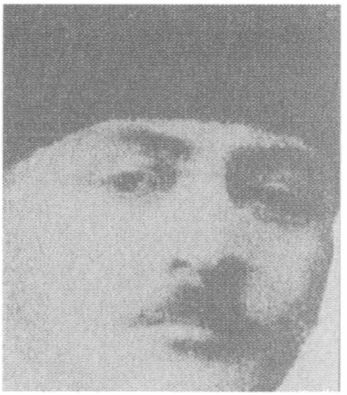

İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey
(Burdur)

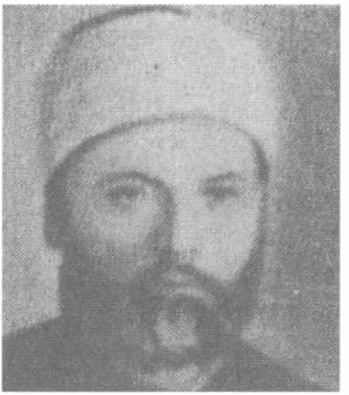

İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi
(Afyon)

İsmet (Eker)
(Çorum)

İsmet (İnönü) Paşa
(Edirne)

İzzet Bey
(Tokat)

Kadri (Oktay) Bey
(Siirt)

Kadri Ahmet (Kürkçü) Bey
(Diyarbakır)

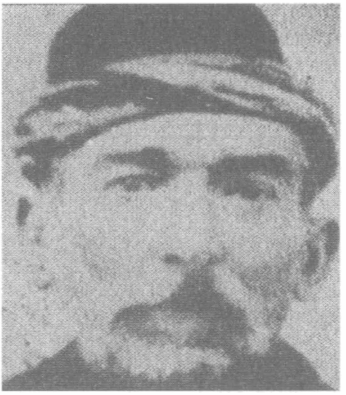

Karip (Taner) Ağa
(Malatya)

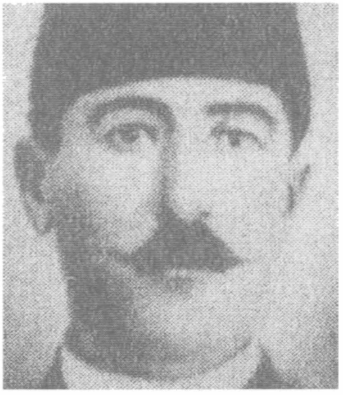

Kasım (Dede) Bey
(Muş)

Kâzım (Karabekir) Paşa
(Edirne)

Kâzım (Özalp) Bey Karesi
(Balıkesir)

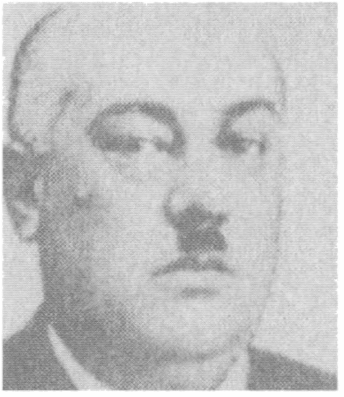

Kâzım Hüsnü Bey
(Konya)

Kılıç Ali Bey
(Gaziantep)

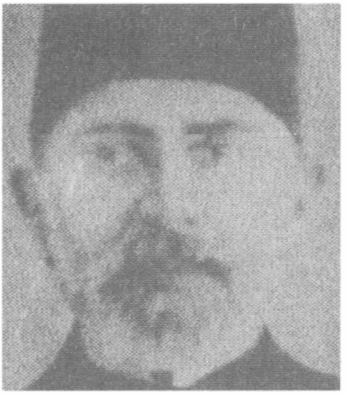

Lütfü Bey
(Malatya)

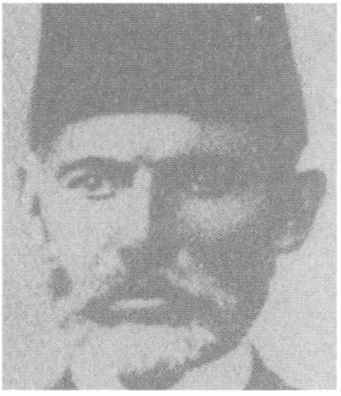

Mahmut (Sığına) Bey
(Ergani)

Mahmut Celal (Bayar) Bey
Saruhan (Manisa)

Mahmut Esat (Bozkurt) Bey
(İzmir)

Mahmut Sait (Yetkin) Bey
(Muş)

Mazhar (Germen) Bey
(Aydın)

Mazhar Müfit (Kansu) Bey
(Hakkâri)

Mazum Baba (Bakalım) Efendi
(Denizli)

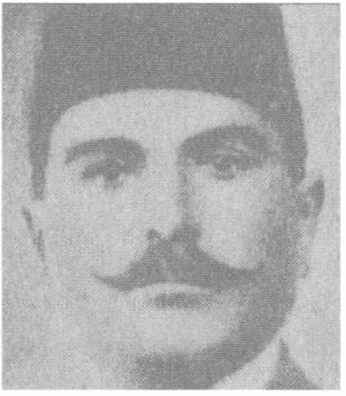

Mehmet (Dinç) Bey
(Çanakkale)

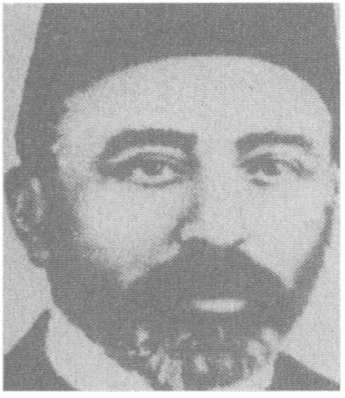

Mehmet Akif (Ersoy) Bey
(Burdur)

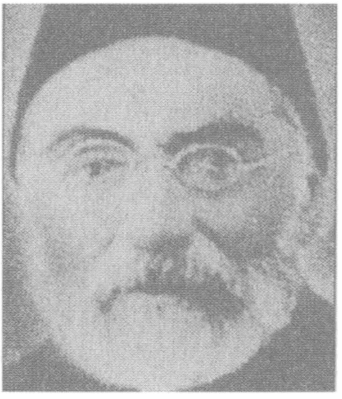

Mehmet Efendi
(Ağrı)

Mehmet Emin Bey
(Ergani)

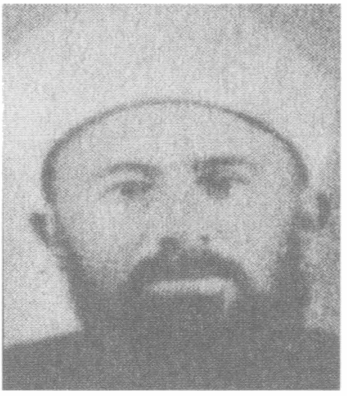

Mehmet Hamdi (İzgi) Efendi
(Adana)

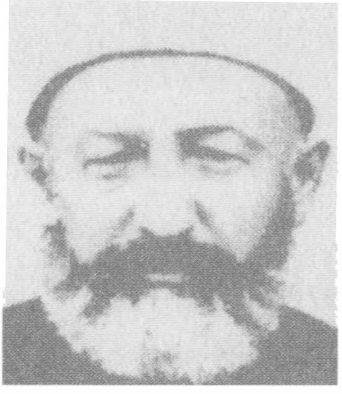

Mehmet Hulusi Efendi
(Yozgat)

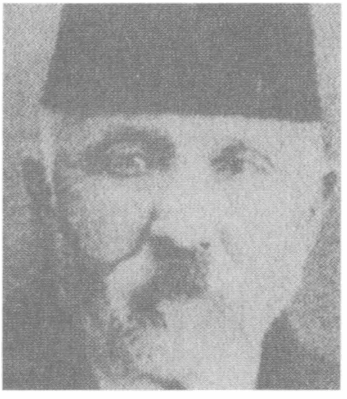

Mehmet Nadir (Süldür) Efendi
(Isparta)

Mehmet Niyazi (Çamoğlu) Bey
(Eskişehir)

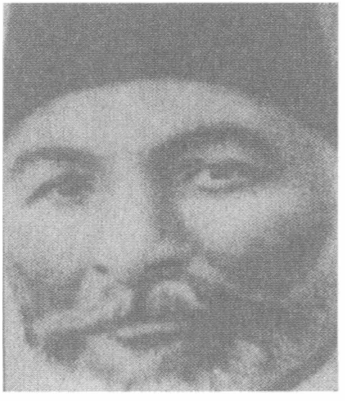

Mehmet Ragıp (Topala) Bey
(Amasya)

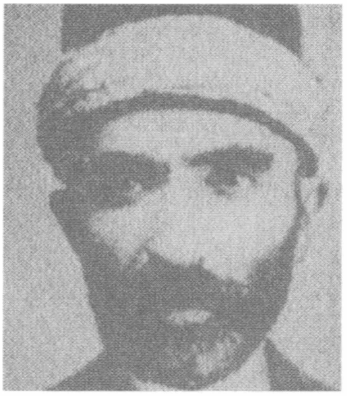

Mehmet Salih (Yeşiloğlu) Efendi
(Erzurum)

Mehmet Sırrı (Tayanç) Bey
(Siverek)

Mehmet Şeref (Aykut) Bey
(Edirne)

Mehmet Şükrü (Koç) Bey
Afyonkarahisar

Mehmet Şükrü (Üçüncüoğlu)
(Gümüşhane)

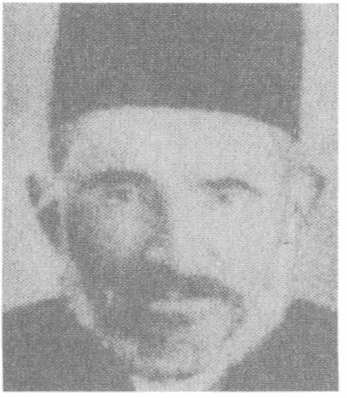

Mehmet Vasfi (Seçer) Bey
(Afyon)

Mehmet Vehbi (Bolak) Bey
Karesi (Balıkesir)

Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi
(Konya)

Memduh Necdet (Erbek) Bey
(Afyon)

Mesut (Benli) Bey
(Afyon)

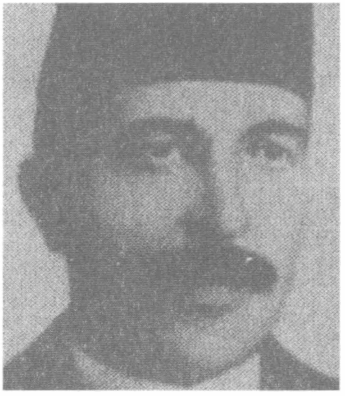

Mithat (Ulusal) Paşa
(Mardin)

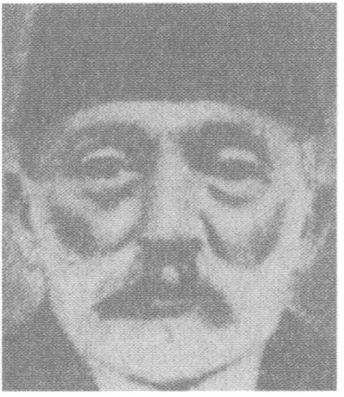

Muhittin (Çöteli) Bey
(Elazığ)

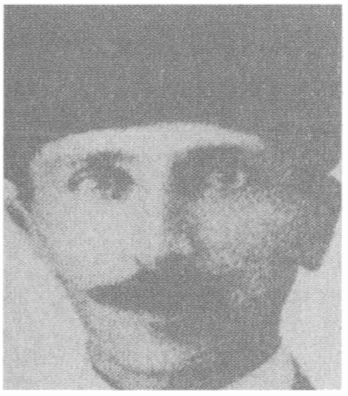

Muhittin Baha (Pars) Bey
(Bursa)

Muhtar Fikri (Gücüm) Bey
(Mersin)

Murat Bey
(Kastamonu)

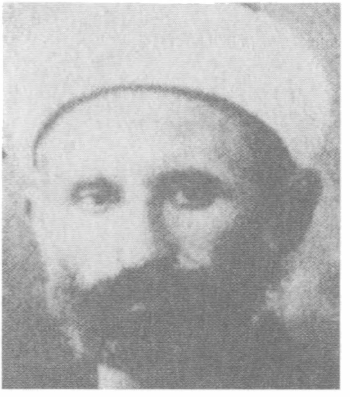

Musa Kâzım (Onar) Efendi
(Konya)

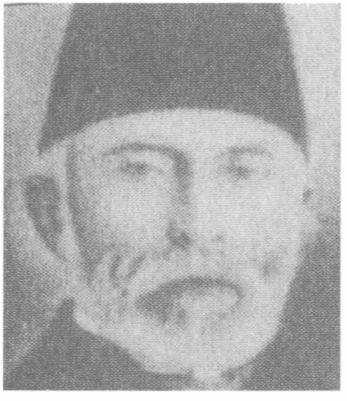

Mustafa (Atay) Bey
(Afyon)

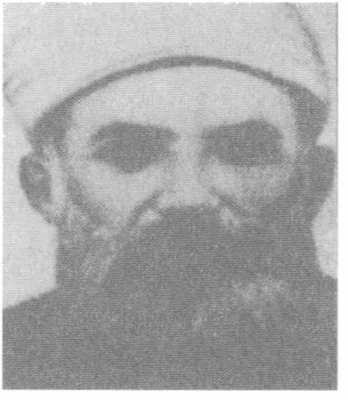

Mustafa (Beynam) Efendi
(Ankara)

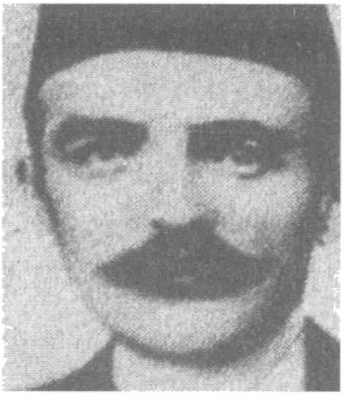

Mustafa (Çırakçı) Efendi
(Niğde)

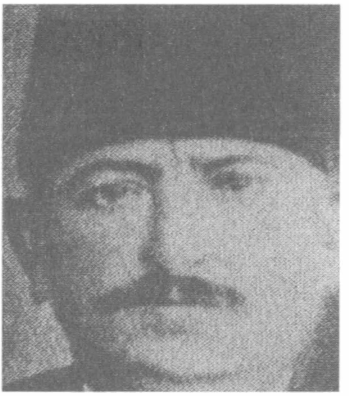

Mustafa (Darman) Bey
(Gümüşhane)

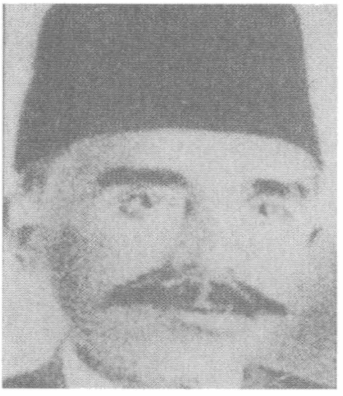

Mustafa (İbrişim) Bey
(Antalya)

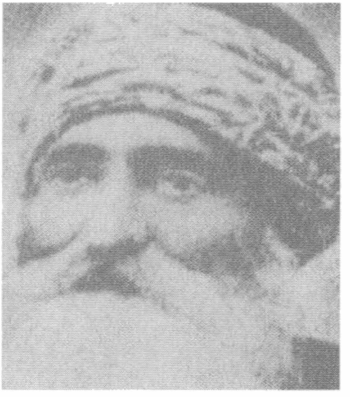

Mustafa (Öztürk) Ağa
(Dersim)

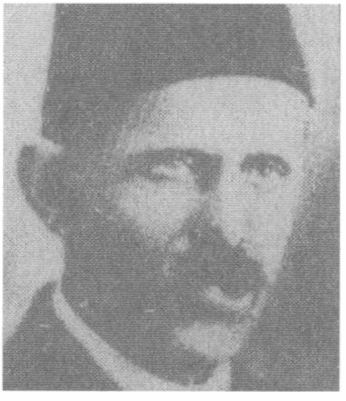

Mustafa Akif (Tüfenk)
(Diyarbakır)

Mustafa Bey
(Denizli)

Mustafa Durak Turan (Sakarya) Bey (Erzurum)

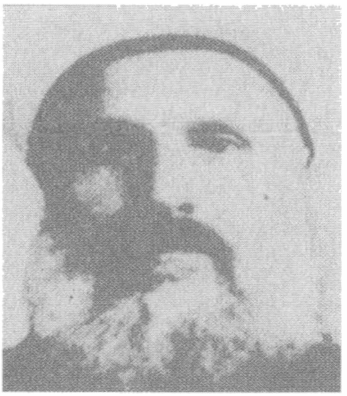

Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi (Bursa)

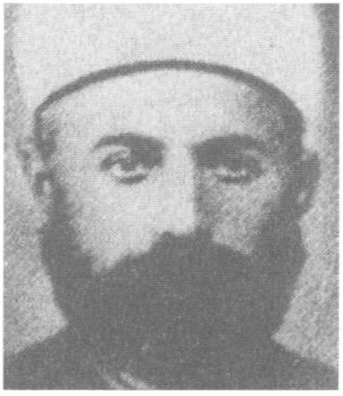

Mustafa Hilmi (Soydan) Efendi (Niğde)

Mustafa Hulusi (Çalgüner) Efendi (Afyon)

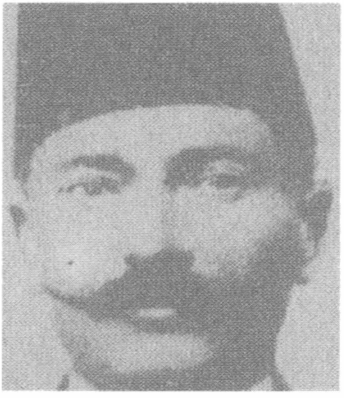

Mustafa Kemal (Güney) Bey Ertuğrul (Bilecik)

Mustafa Lütfi (Azer) Bey (Siverek)

Mustafa Necati Bey
Saruhan (Manisa)

Mustafa Sabri (Baysan) Efendi
(Siirt)

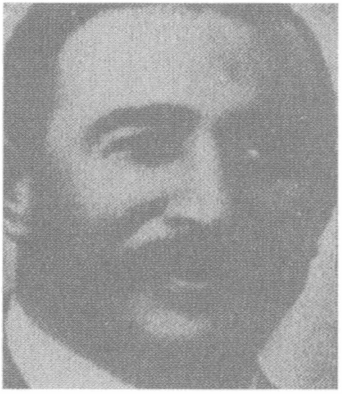

Mustafa Şükrü Efendi
(Elazığ)

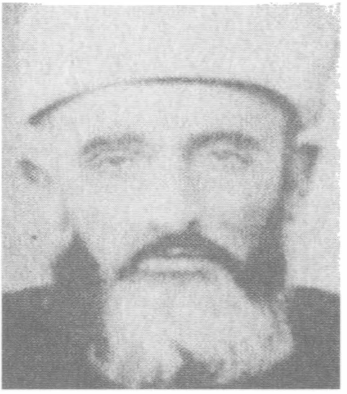

Mustafa Taki (Doğruyol) Bey
(Sivas)

Mustafa Vasfi (Süsoy) Bey
(Tokat)

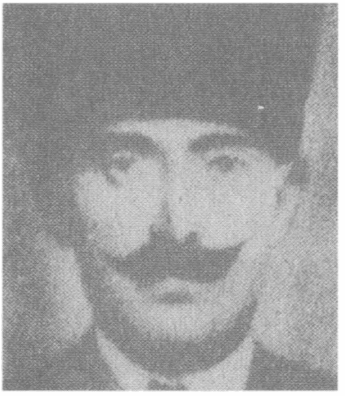

Mustafa Zeki (Saltuk) Bey
(Dersim)

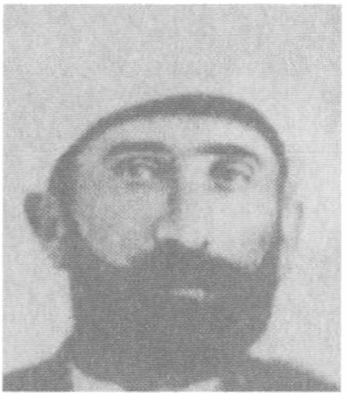

Müfid (Kurutluoğlu) Efendi
(Kırşehir)

Müştak Bey
(Çankırı)

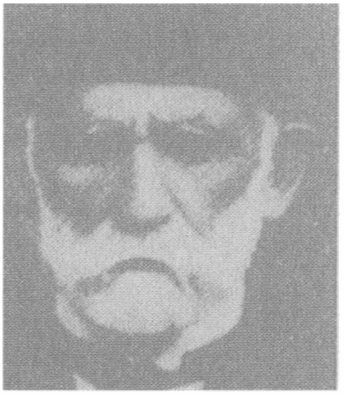

Naci (Karaali) Bey
(Elazığ)

Nafiz (Özalp) Bey
Canik (Samsun)

Naim (Ulusal) Efendi
(İçel)

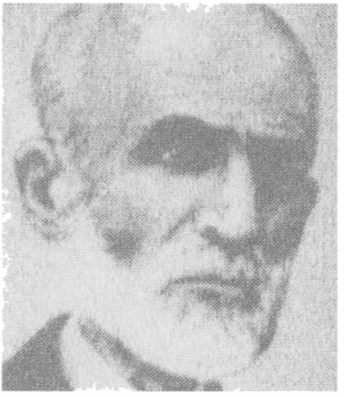

Nâzım Bey
(Tokat)

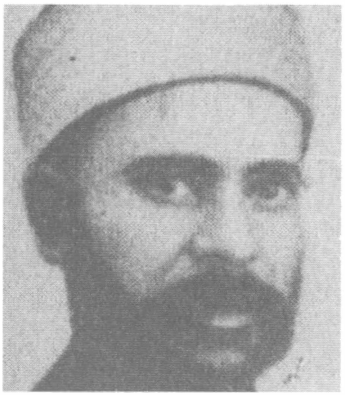

Nebil (Yurderi) Efendi
(Afyon)

Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey
(Trabzon)

Necati (Kurtuluş) Bey
(Bursa)

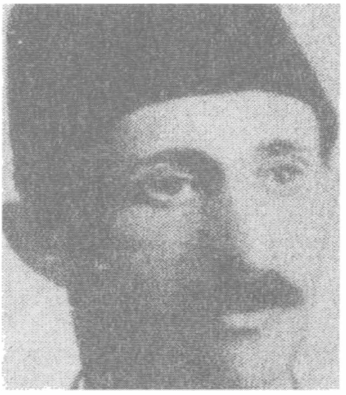

Necip (Güven) Bey
Mardin

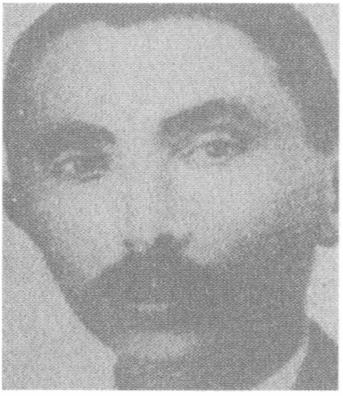

Necip (Soydan) Bey
Ertuğrul (Bilecik)

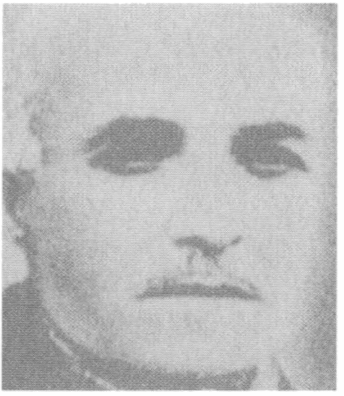

Necip Bey
(Denizli)

Necmettin (Bilgin) Bey
(Siirt)

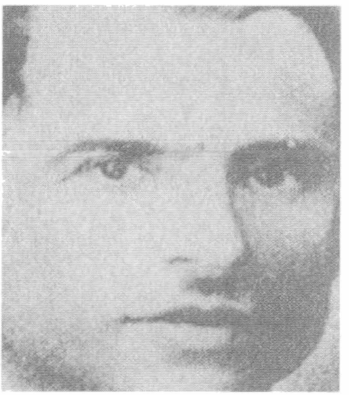

Neşet (Akkor) Bey
(Çankırı)

Neşet (Özercan) Bey
(İstanbul)

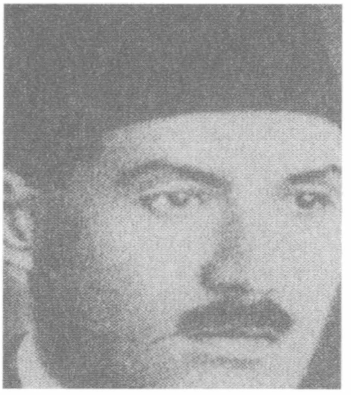

Numan Usta
(İstanbul)

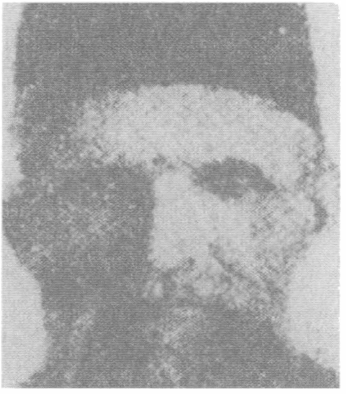

Nuri (Aksu) Bey
(Bolu)

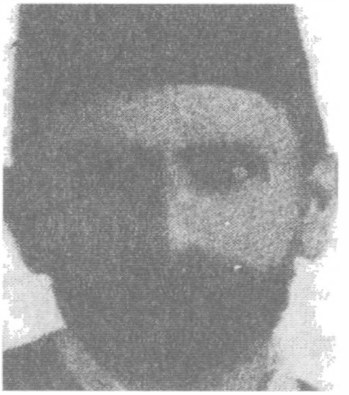

Nuri (Bayan) Efendi
(Siirt)

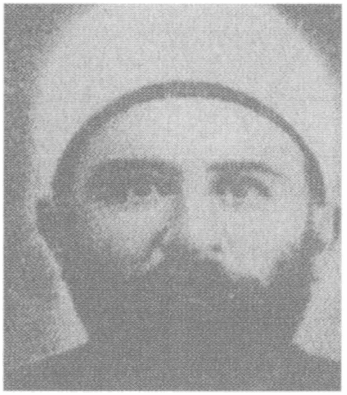

Nusret (Son) Efendi
(Erzurum)

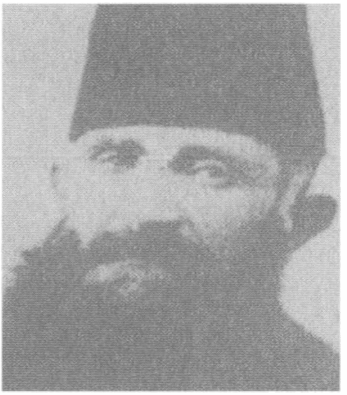

Nüzhet (Saraçoğlu) Bey
(Ergani)

Osman (Uşaklı) Bey
(Kayseri)

Osman Fevzi (Topçu) Efendi
(Erzincan)

Osman Kadri (Bingöl) Bey
(Muş)

Osman Nuri (Özpay) Bey
(Bursa)

Osman Server Bey
(Ardahan)

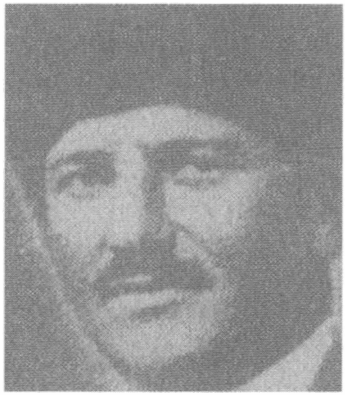

Osmanzade Hamdi (Aksoy) Bey
Ertuğrul (Bilecik)

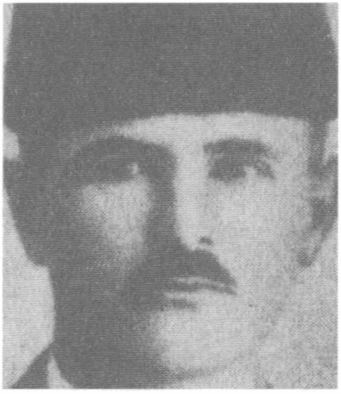

Ömer Lütfi (Ergeşo)
(Afyon)

Ömer Lütfi (Ünlü) Bey
Saruhan (Manisa)

Ömer Lütfi (Yasan) Bey
(Amasya)

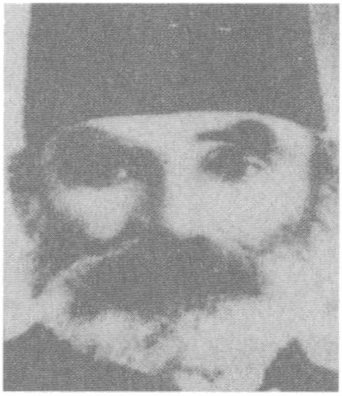

Ömer Mümtaz (Tambi) Bey
(Ankara)

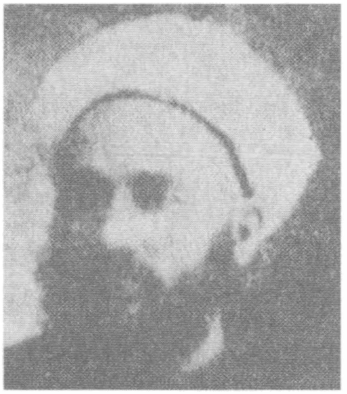

Ömer Vehbi Efendi
(Konya)

Pozan Şahin Bey
(Urfa)

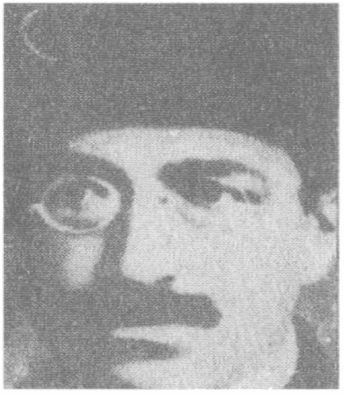

Ragıp (Soysal) Bey
(Kütahya)

Ragıp (Yoğun) Bey
(Gaziantep)

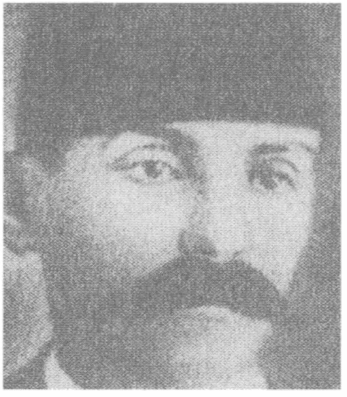

Ramiz (Tan) Bey
(Dersim)

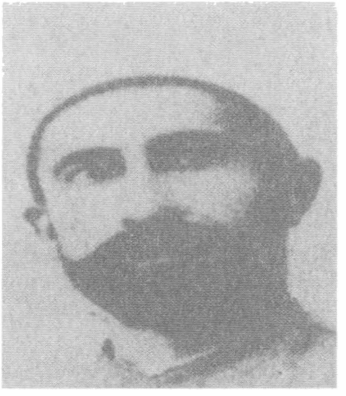

Rasih (Kaplan) Efendi
(Antalya)

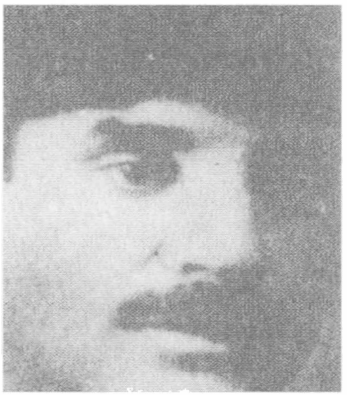

Rasim (Başara) Bey
(Sivas)

Rasim (Öztekin) Bey
Cebelibereket (Osmaniye)

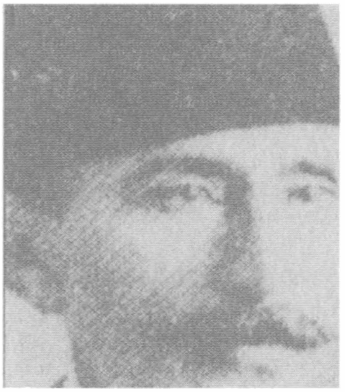

Rasim (Tekin) Bey
(Elazığ)

Recai (Baykal) Bey
(Trabzon)

Refet (Bele) Bey
(İzmir)

Refik (Koraltan) Bey
(Konya)

Refik (Saydam) Bey
(Ağrı)

Refik Şevket (İnce) Bey
Saruhan (Manisa)

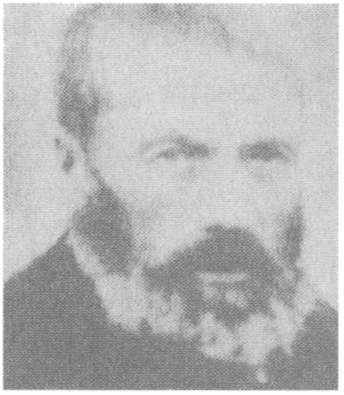

Remzi Efendi
(Kayseri)

Resul Bey
(Bitlis)

Reşat (Kayalı) Bey
Saruhan (Manisa)

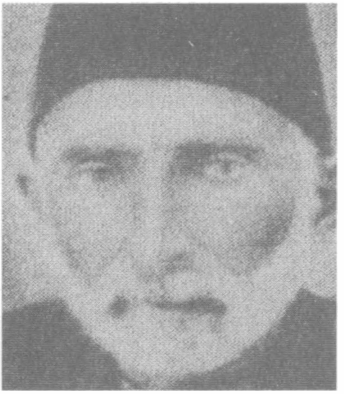

Reşit (Ağar) Ağa
(Malatya)

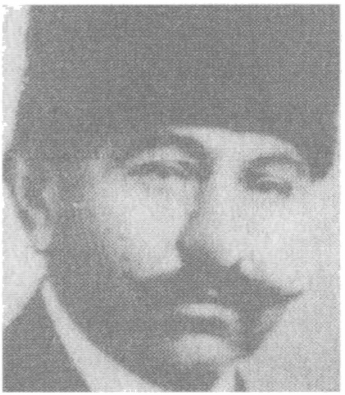

Rıfat (Argun) Bey
(Tokat)

Rıfat (Çalıka) Bey
(Kayseri)

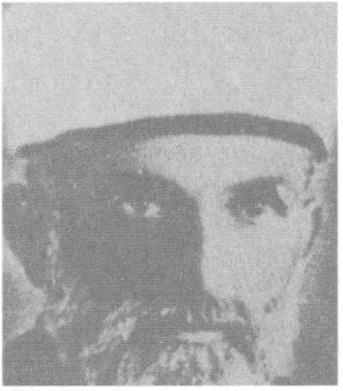

Rıfat (Saatçi) Efendi
(Konya)

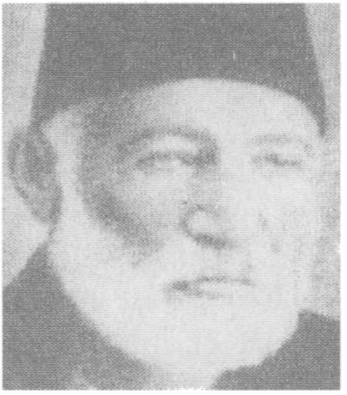

Rıza (Ersoy) Bey
(Yozgat)

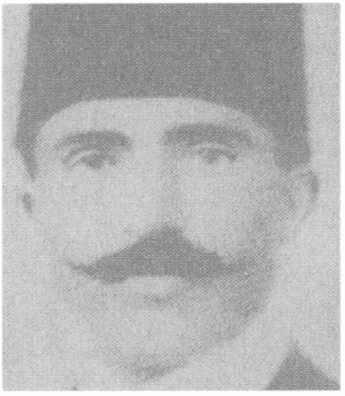

Rıza (Kotan) Bey
(Muş)

Rıza (Silsüpür) Bey
(Kırşehir)

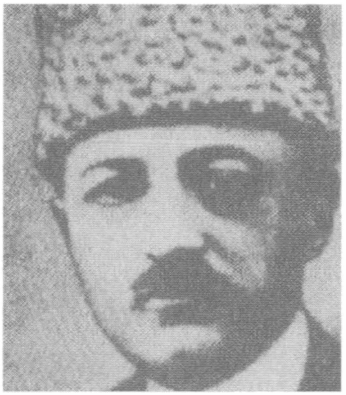

Rıza Nur Bey
(Sinop)

Rıza Vamık (Uras) Bey
(Sinop)

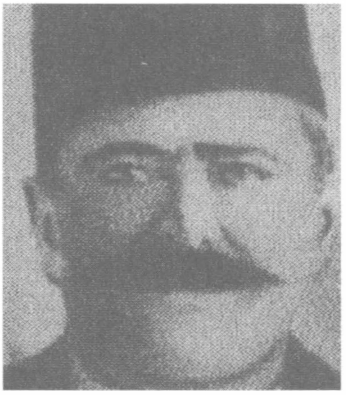

Ruşen (Oktar) Bey
(Gümüşhane)

Rüstem (Acar) Bey
(Oltu)

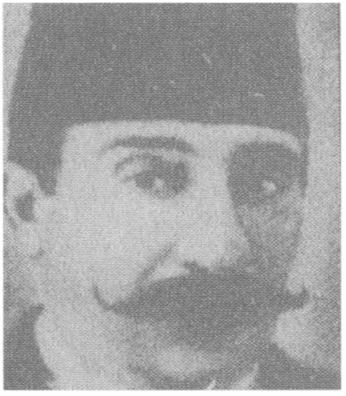

Rüştü (Bulduk) Bey
(Ergani)

Rüştü Bey
(Kastamonu)

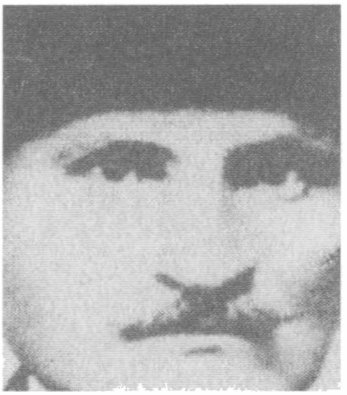

Sabit (Gözügeçgel) Bey
(Kayseri)

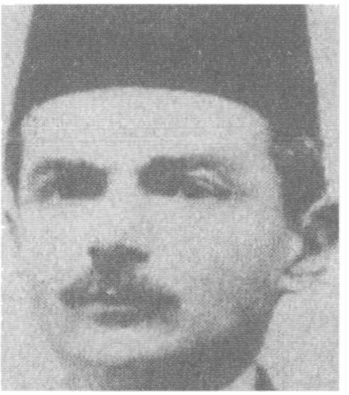

Sabri (Dura) Bey
(Kastamonu)

Sadık (Mumcu) Bey
(Çorum)

Sadık (Sevtekin) Bey
(Kırşehir)

(Ölümü:
27.12.1920)
Fotoğrafı
bulunamıyor

Sadık (Ünver) Bey
(Aydın)

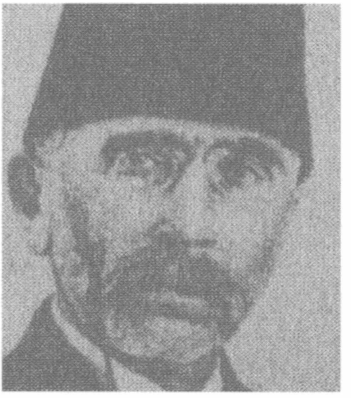

Sadullah (Eren) Bey
(Bitlis)

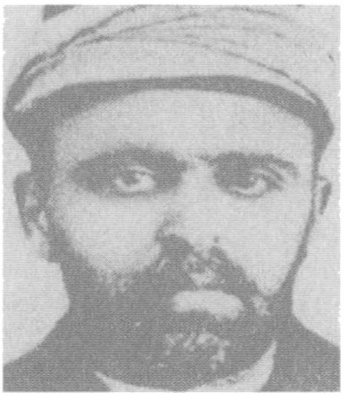

Sait (Üçok) Bey
(Çankırı)

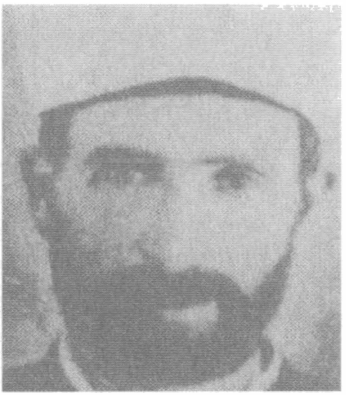

Salih (Atalay) Efendi
(Siirt)

Sami (Arkan) Bey
(İçel)

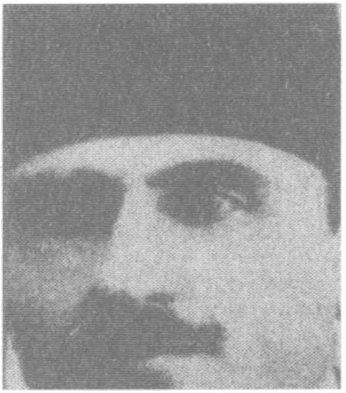

Selahattin (Köseoğlu) Bey
(Mersin)

Selahattin Bey
(İstanbul)

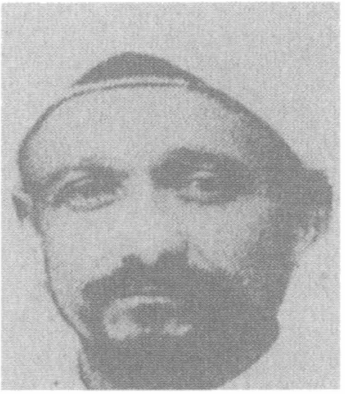

Servet (Akdağ) Efendi
(Bursa)

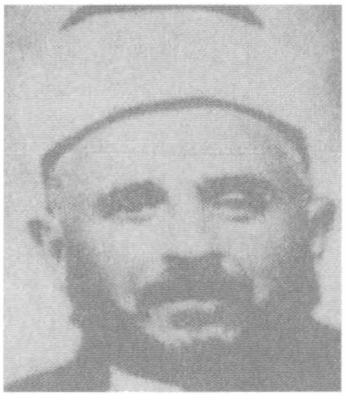

Seyfi (Aydın) Efendi
(Kütahya)

Sırrı (Bellioğlu) Bey
(İzmit)

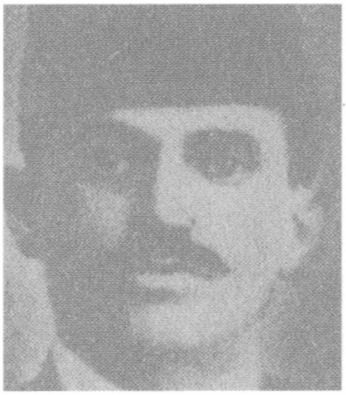

Sırrı (Özata) Bey
(Ergani)

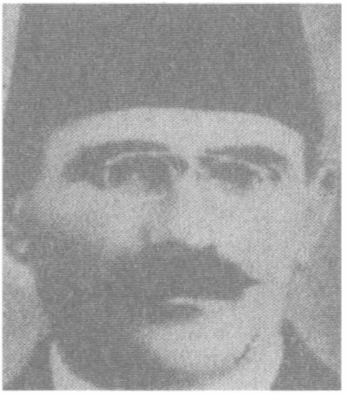

Sıtkı (Gür) Bey
(Malatya)

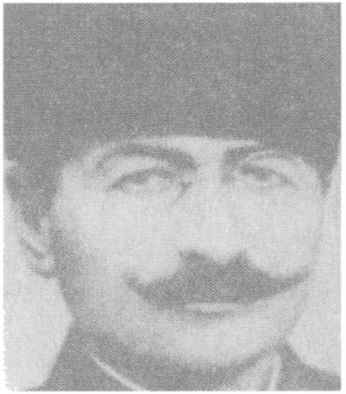

Suat (Soyer) Bey
(Kastamonu)

Süleyman (Bigen) Efendi
(İzmir)

Süleyman (Boşnak) Bey
Canik (Samsun)

Süleyman Necati (Güneri) Bey
(Erzurum)

Süleyman Sırrı (İçöz) Bey
(Yozgat)

Süleyman Sudi (Acarbay) Efendi
(Ağrı)

Şakir (Kınacı) Bey
(Ankara)

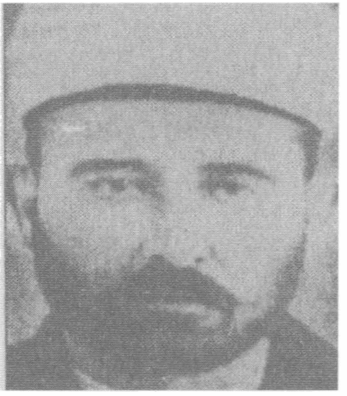

Şemsettin (Bayramoğlu) Efendi
(Ankara)

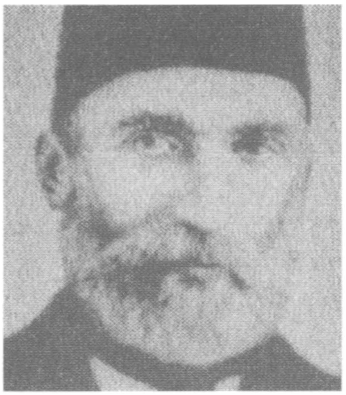

Şerif (Alkan) Bey
(Sinop)

Şevket (Bayazıt) Bey
(Ağrı)

Şevket (Peker) Bey
(Sivas)

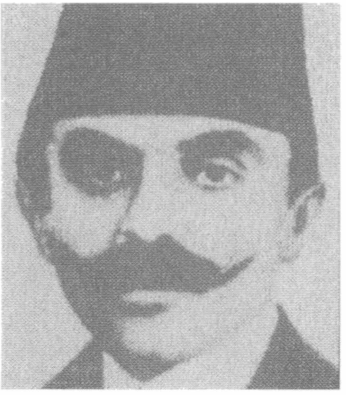

Şevket Bey
(Burdur)

Şevki (Göklevent) Bey
(İçel)

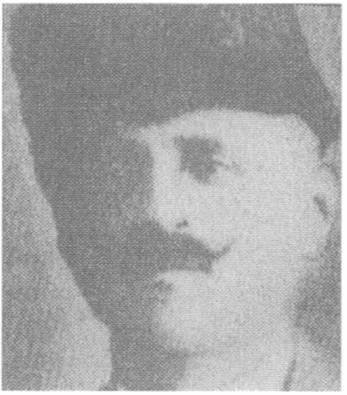

Şükrü (Aydınlı) Bey
(Diyarbakır)

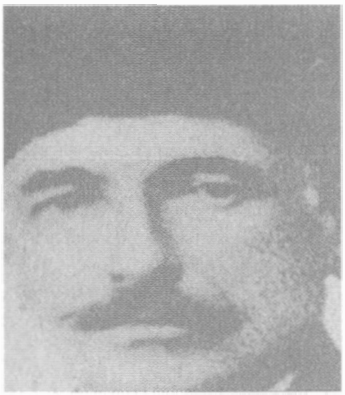

Şükrü (Gülez) Bey
(Bolu)

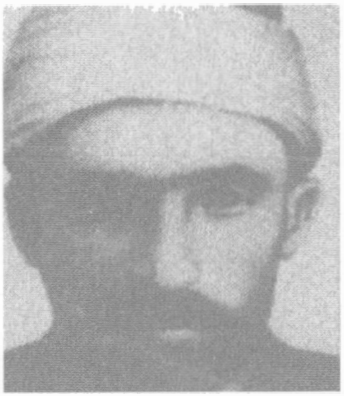

Tahir (Âşık Musulluoğlu) Efendi
(Çankırı)

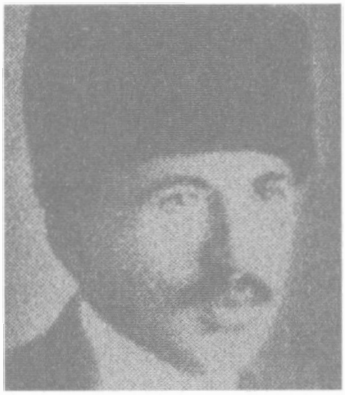

Tahir (Kucur) Bey
(Isparta)

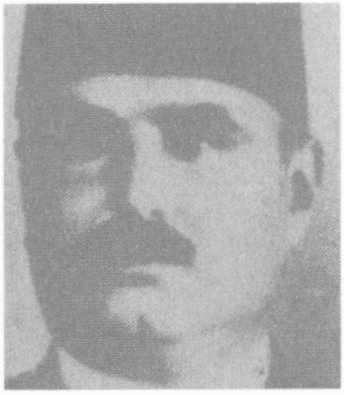

Tahir Bey
(İzmit)

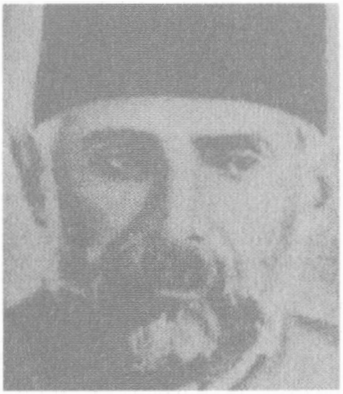

Tahsin (San) Bey
(Aydın)

Tahsin (Uzer) Bey
(İzmir)

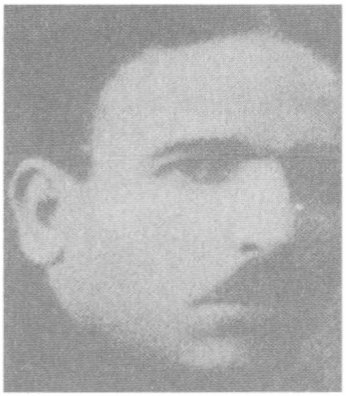

Tahsin Bey
(Elazığ)

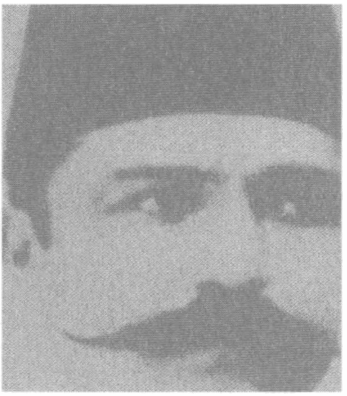

Tahsin Efendi
(Malatya)

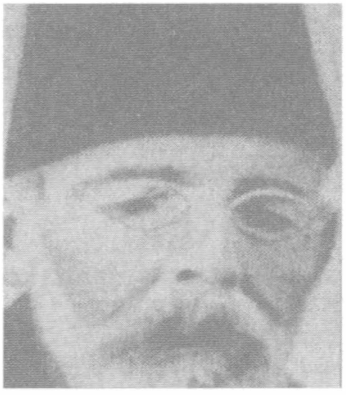

Tevfik (Demiroğlu) Bey
(Van)

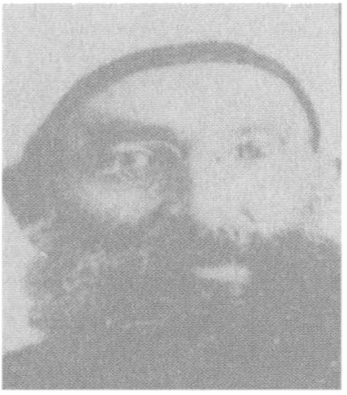

Tevfik (Durlanık) Efendi
(Çankırı)

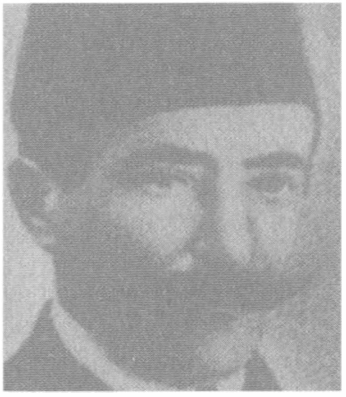

Tevfik (Kütükbaşı) Bey
(Erzincan)

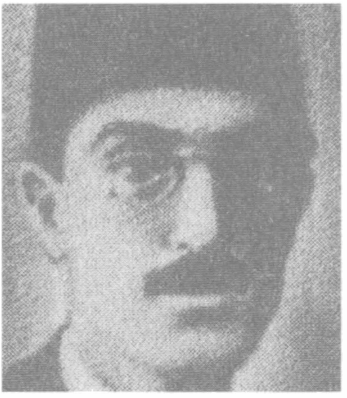

Tevfik Rüştü (Aras)
Menteşe (Muğla)

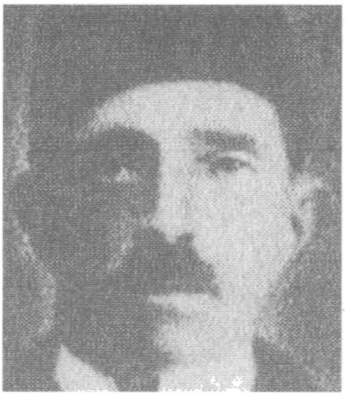

Tufan (Ülker) Bey
(Hakkâri)

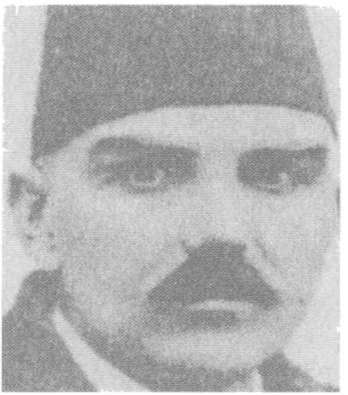

Tunalı Hilmi Bey
(Bolu)

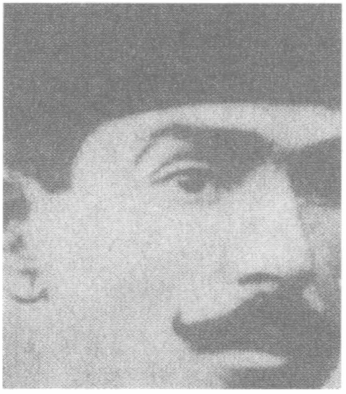

Vasıf (Karakol) Bey
(Sivas)

Vehbi (Öztekin) Bey
(Bitlis)

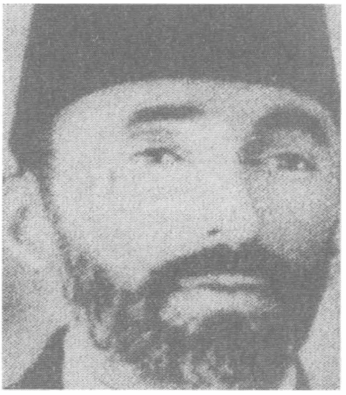

Vehbi Bey
(Niğde)

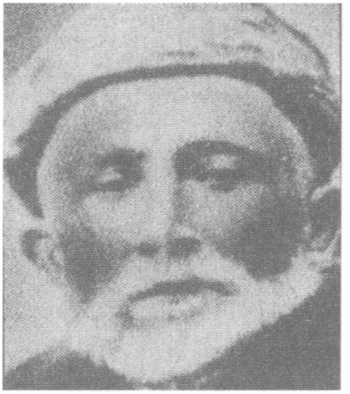

Veli (Bayraktar) Efendi
(Eskişehir)

Veli (Saltıkgil) Bey
(Burdur)

Veysel Rıza Bey
(Gümüşhane)

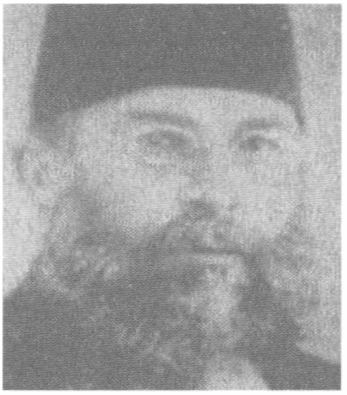

Yahya Galip (Kargı) Bey
(Kırşehir)

Yasin (Haşimoğlu) Bey
(Oltu)

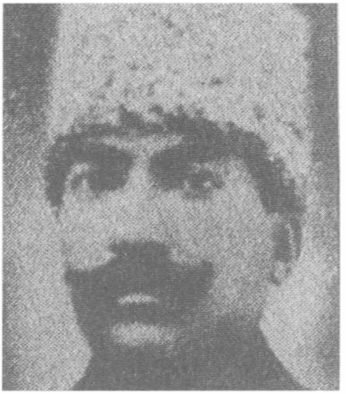

Yasin (Kutlu) Bey
(Gaziantep)

Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey
(İzmir)

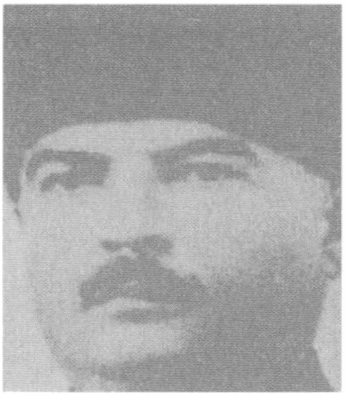

Yusuf (Başkaya) Bey
(Denizli)

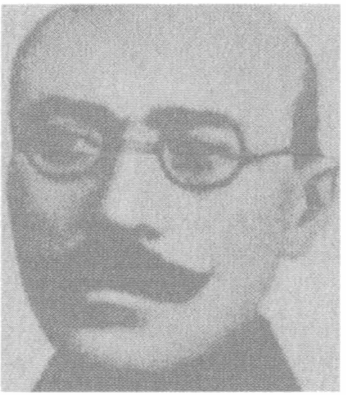

Yusuf İzzet Paşa
(Bolu)

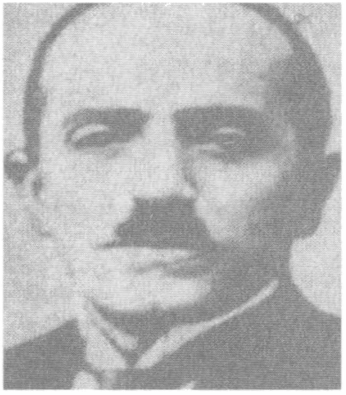

Yusuf Kemal (Tengirşenk)
(Kastamonu)

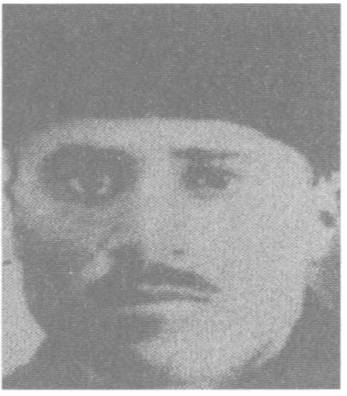

Yusuf Ziya (Eraydın) Bey
(Mersin)

Yusuf Ziya (Kocaoğlu) Bey
(Bitlis)

Zamir (Damar Arıkoğlu) Bey
(Adana)

Zekai (Apaydın) Bey
(Adana)

Zihni Bey
(Erzurum)

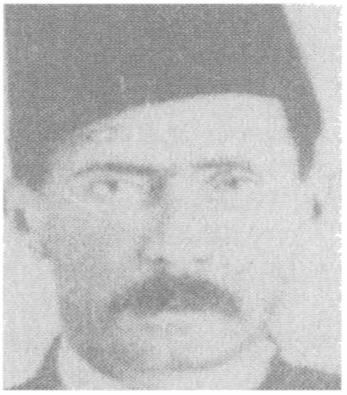

Ziya (Esen İsfendiyaroğlu) Bey
(Çankırı)

Ziyaettin (Başara) Bey
(Sivas)

Zülfü (Tiğrel) Bey
(Diyarbakır)

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, c.I-II*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

AŞİROĞLU, O. Gazi, *Son Halife Abdülmecit*, Burak Yayınevi, İstanbul, 1992.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, der. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.7 (1 Mart - 22 Nisan 1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.8 (23 Nisan - 7/8 Temmuz 1920), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

ATAY, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1998.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.

ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 1984.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Mücadele Tarihi*, 4 cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, 3 cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

BARDAKÇI, İlhan, *Vahdettin'den Mustafa Kemal'e,* Türk Edebiyatı Vakfı Yayını, 2004.
BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, Kasım 1998.
BAYUR, Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi,* c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
BAYUR, Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921),* Kent Basımevi, Ankara, Ekim 1981.
BORAK, Sadi, Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
ÇETİNER, Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin,* Milliyet Yayını, Temmuz 1993.
GENÇOSMAN, Kemal Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi,* 10 cilt, May Yayınları, Mayıs 1971.
GÖRGÜLÜ, İsmet, *Atatürk'ün Anıları,* Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1997.
GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Vahideddin Gurbet Cehennemi'nde,* Sebil Yayınları, İstanbul, 1991.
GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Vahideddin Mütareke Gayyasında,* İstanbul, Sebil Yayınları, 1994.
HELMREICH, Paul C., *Sevr Entrikaları,* Sabah Kitapları, İstanbul, Mart 1996.
Hüsrev Gerede'nin Anıları, haz. Sami Önal, Literatür Yayıncılık, İstanbul, Mart 2003.
İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı,* c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
KOCATURK, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

KOLOĞLU, Orhan, *Kim Bu Mustafa Kemal,* Boyut Yayınları, İstanbul, Kasım 1997.
LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
LORD, Kinross, *The Rebirth Of a Nation,* Unwin Brothers Ltd., 1964.
MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları,* 2 cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni,* 2 cilt, Emre Yayınları, 1993.
ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri,* İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.
ÖZAKMAN, Turgut, *Vahdettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, Eylül 1997.
ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele,* 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu - Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* Sabah Kitapları, İstanbul, 1993.
RIFAT, Mevlanzade, *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü,* Pınar Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1993.
SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali,* 2 cilt, İstanbul, Kastaş Yayınları, Ocak 1987.
SONYEL, R. Salahi, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
SONYEL, R. Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c.1-2,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar,* 2 cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1973.
ŞAMSUTDİNOV, A. M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923),* Doğan Kitap, İstanbul, Mayıs 1999.
ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleri'nde Atatürk* (*Nisan 1919-Mart 1920),* c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleri'nde Atatürk (Nisan-Aralık 1920),* c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.
ŞİMŞİR, Bilal, *Malta Sürgünleri,* 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya,* c.I-IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,* Atatürk ve Çevresi Yayınları, Ankara, 1971.

TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1998.
TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
YAVUZ, Ünsal, *Atatürk-İmparatorluk'tan Milli Devlete,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Makaleler

"Atatürk'ün 3.7.1919'da Erzurum'a Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, Temmuz 1985.
AKTEPE, Münir, "Amasya Mülakatı'nın Tam Metni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* no.14, Kasım 1968.
AKTEPE, Münir, "Atatürk'e Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, c.XXXII, no.128, Ekim 1968.
BAYUR, Hikmet, "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmaları", *Belleten,* c.XXX, no.117, 1966.
HASIRCIOĞLU, Talât, "Kâzım Karabekir Mustafa Kemal Paşa'yı Tutuklamayı Reddediyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.4, Ocak 1968.
HOWARD, N. Harry, "Paris, San Remo Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *çev. Müge Yılmaz, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* sayı 35, Ağustos 1970.
JAESCHKE, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten,* c.XXVIII, no.109, Ocak 1964.
KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.35, Ağustos 1970.
KUTAY, Cemal, "Amasya Protokolündeki Gizli Madde", *Tarih Konuşuyor*, c.l, no.2, Mart 1964.
SAGLAMER, Kayhan, "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkındaki Müttefiklerarası Komisyonun Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.49, Ekim 1971.
SERTOĞLU, Mithat, "Amasya Protokolü'nün Tam ve Gerçek Metni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.3, Aralık 1967.
SERTOĞLU, Mithat, "Bir İhanetin Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.7, Nisan 1968.
SERTOĞLU, Mithat, "Birinci Cihan Savaşı'na Girişimizin Gerçek Sebepleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.15, Aralık 1968.

SERTOĞLU, Mithat, "Mütareke Devrinde Saltanat Şûrası ve Milli Şûra Hazırlıkları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.22, Temmuz 1969.

SİREL, Münir, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no.4, Ocak 1968.

SONYEL, R. Salahi, "Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?", *Belleten, c.LI*, no.199, Nisan 1987.

SONYEL, R. Salahi, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri'nin Işığında 1919 Osmanlı-İngiliz Gizli Anlaşması", *Belleten*, c.XXXIV, no.135, Temmuz 1970.

SONYEL, R. Salahi, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması", *Belleten*, c.LIV, no.209, Nisan 1990.

SONYEL, R. Salahi, "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler", *Belleten*, c.XXXIX, no.154, Nisan 1975.

TEVETOĞLU, Fethi, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi", *Türk Kültürü*, no.76, Mart 1969.

UNAT, Faik Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 1, Haziran 1941.

UNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Tarih Vesikaları*, c.2, sayı 10, 1942.

UNAT, Faik Reşit, "Atatürk'ün Askerlikten İstifası", *Tarih Vesikaları*, c.1, sayı 5, Şubat 1942.

UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.2, no.12, Nisan 1943.

YAVUZ, Ünsal, "İngiliz ve Fransız Resmi Belgelerinde İstanbul'un İşgalini Hazırlayan Gelişmeler", *Belleten*, c.LVI, sayı 217, Aralık 1992.

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Abdullah Azmi (Torun) Bey, 165, 242.
Abdurrahman Dursun Bey, 94, 100.
Abdurrahman Şeref Bey, 131, 181.
Abdülaziz Mecdi Efendi, 198, 199.
Abdülbaki Efendi, 61, 67.
Abdülkerim Paşa, 126-129.
Abuk Ahmet Paşa (Nafıa Nazırı), 51, 131, 132.
Adil Bey (Dahiliye Nazırı), 51, 53, 88, 119, 128, 131, 133, 171.
Adnan (Adıvar) Bey, 165, 235, 237, 243
Ahmet Emin (Yalman) Bey, 209.
Ahmet Fevzi Paşa, 170.
Ahmet Nuri, 90, 94, 101, 245.
Ahmet Rasim, 88.
Alemdarzade Tevfik Bey, 44.
Alfred Rüstem Bey, 149-151, 161-209, 246.
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 86, 89, 90, 94, 170, 204, 208, 212, 231, 237, 246.
Ali Fuat (Türkgeldi) Bey, 196, 197, 207.
Ali Galip Bey (Elazığ valisi), 26, 41, 88, 89, 110-113, 129, 133.
Ali Rıza Bey (Kastamonu valisi), 111, 121, 133.
Ali Rıza Paşa, 126, 129-132, 153, 163, 166, 168-171, 178-180, 184, 192, 193, 200.
Ali Rüştü Bey (Adliye Nazırı), 210.
Ali Sait Paşa, 209.
Amiral Robeck, 194, 211, 212, 216.
Arif Bey, 236.
Atatürk, Mustafa Kemal, 17-20, 21, 23, 25-35, 37, 41, 42, 53-56, 58, 61, 62, 65-69, 71-73, 77, 79, 80-92, 94, 95, 98-100, 107, 110-115, 117, 119-123, 126-132, 134, 135, 137, 139, 141, 142, 144-147, 149, 151-153, 157, 158, 160, 162-173, 175, 178, 180, 185, 189, 191, 195, 196, 200, 202-204, 206, 207, 210-212, 219, 223, 225-227, 229, 231-239.
Azaryan Efendi, 214.

Bedri Bey, 145, 146.
Bekir Sami (Günsav) Bey, 142, 165, 231, 234.
Bekir Sami (Kunduh) Bey, 61, 86, 89, 90, 94, 95, 97, 101, 107, 114, 129, 135, 141, 142, 165, 231, 234, 265, 251.

Boşnakzâde Süleyman Bey, 94.
Brown, 87.
Bruno, 87.

Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, 141, 206, 252.
Calthorpe, Sometset A. G., 187, 191.
Cami Bey, 163, 234, 235.
Castro, Fidel, 17, 18.
Celal Bey (Adliye Nazırı), 64, 181, 252.
Celal Bey (Hınıs Delegesi), 65.
Celal Nuri (İleri) Bey, 209, 253.
Celalettin Arif Bey, 169, 234, 225.
Cemal (Küçük) Paşa, 212.
Cemal (Mersinli) Paşa, 130, 131, 132, 134, 168, 169, 192, 200.
Cemal Bey (Konya Valisi), 111, 122, 133.
Cemil (Topuzlu) Bey, 210.
Cemil Çeto, 61, 71, 237.
Cemil Molla, 181.
Cevat (Çobanlı) Paşa, 134, 168, 192.
Cevat (Dursunoğlu) Bey, 35, 45, 82,
Cevat Abbas (Gürer) Bey, 81, 86, 95, 254.
Cevat Raif Efendi, 61.
Cevdet Bey (Albay), 110, 121, 141.

Çelebi Cemalettin Efendi, 148.
Çerkez Ethem, 84, 236, 237.
Çerkez Fuat Paşa, 129.
Çerkez İbrahim Bey, 236.
Çolak İbrahim, 236.
Çolak Selahattin, 86, 141, 292.
Çürüksulu Mahmut Paşa, 200.

Dalhanlıağazade Mehmet Şükrü Bey, 94.
Damat Ferit Paşa, 51, 80, 125, 126, 127, 129, 179, 210, 211, 224.
Deli Fuat Paşa, 129.
Dellalzade Hacı Osman Efendi, 94.
Derşevli Ömer Ağa, 61, 66.
Doğan, Kemal, 143.
Dürrizade Abdullah, 210, 213.

Ebubekir Hâzım (Tepeyran) Bey, 131, 170, 181, 207.
Enderuni Hafız Hüsnü Efendi, 93.
Esat (Işık) Bey, 200.
Eşref Bey (Mutasarrıf), 85.

Fahrettin (Altay) Paşa, 204, 207, 208.
Fahrettin Bey, 210.
Faik (Kaltakkıran) Bey, 200, 257.
Faik Nüzhet, 181.
Fevzi (Çakmak) Paşa, 131, 134, 168, 181, 207, 208, 234, 235.

Galip Bey (Trabzon Valisi), 122.
George, Lloyd, 211, 194.

Hacı İlyas, 167.
Hacı Kaya Ağa, 112.
Hacı Musa Bey, 61, 63, 91, 114.
Hacı Osman Ağa, 61, 66.
Hacı Rauf Beyzade Halil Bey, 85.
Hacim Muhittin (Çarıklı), Bey, 79, 80, 259.
Hâdi Paşa (Ferik), 51, 131, 132.
Hafız İbrahim Paşa, 166.
Hakkı Behiç Bey, 94, 102, 108, 114, 146, 151, 157, 234, 235, 260.
Halide Edip (Adıvar) Hanım, 90, 238.
Halil Bey (Malatya Mutasarrıfı), 133.
Halit Bey, 56, 62, 94, 122, 133.
Hamdi Efendi (Evkaf Nazırı), 51, 262.
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, 169, 262.
Hami Bey, 86.
Harbord (General), 150.
Hasan Fahri Efendi, 45, 61, 62.
Haydar (Vaner) Bey, 165, 212, 265.
Haydarizade İbrahim Efendi, 131, 179, 181.
Hikmet Bey, 94, 166.
Hitler, Adolf, 17.
Hoca Raif Efendi, 86, 90, 92, 94, 95.
Hoca Vehbi Efendi, 122, 198.

Hulusi Efendi (Evkaf Nazırı), 181.
Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 36, 214, 285.
Hüseyin Kâzım Bey, 174, 178, 179, 207, 214.
Hüseyin Remzi Paşa (Ticaret ve Ziraat Nazırı), 210.
Hüsrev (Gerede) Bey, 26, 27, 29, 30, 34, 61, 81, 84, 86, 88, 145, 146, 147, 173, 214, 267.
Hüsrev Sami Bey, 89, 90, 91, 94, 108.

İbrahim Süreyya (Bozyiğit) Bey, 23, 27, 29, 30, 45, 83, 86, 88, 94, 95, 103, 165, 268.
İbrahim Tali (Öngören) Bey, 25.
İmamzade Reşit Ağa, 146.
İsmail Fazıl Paşa, 86, 87, 90, 94, 95, 97, 99, 269.
İsmail Hami (Danişmend) Bey, 105.
İzzet Bey, 61, 92, 114, 270.

Kadı Hurşit Efendi, 34.
Kara Vasıf, 86, 90, 94, 97, 104, 108, 114, 195, 199, 200, 214, 237.
Kâzım (Dirik) Bey, 26, 29, 30, 32, 33, 82.
Kazım (Özalp) Bey, 271.
Kâzım (Yurdalan) Bey, 35, 46.
Kâzım Karabekir, 25-28, 30, 32-34, 53-55, 57, 58, 61, 83, 121, 134, 141, 171, 172, 208, 212, 271.
Kılıç Ali, 89, 177, 272.
Kiraz Hamdi Paşa, 122.
Küfrevizade Abdülbaki Efendi, 61, 67.

Ledoulx, 196.
Lord Curzon, 215.

Macit Bey, 51, 94, 104.
Mahmut Bey (Yarbay), 235.
Manastırlı Hamdi, 202.
Mandela, Nelson, 17.
Mazhar Müfit (Kansu) Bey, 23, 26, 34, 35, 62, 81-84, 86-89, 94, 95, 98-100, 104, 108, 114, 133, 145, 146, 148, 150, 151, 157, 158, 160, 161, 163, 164-167, 172, 173, 180, 195, 273.
Mazlum Bey, 88.
Mecdi Bey, 178.
Mehmet Ali Bey, 176.
Mehmet Kâmil, 177.
Mehmet Sait Paşa, 210.
Mehmet Şerif Paşa, 146-148.
Mehmet Tevfik Bey, 130, 131.
Milne (General), 178, 186, 193, 200, 211.
Mithat Bey (Van valisi), 62.
Muhittin Paşa (Ankara valisi), 111, 121, 133.
Mussolini, Benito, 17.
Mustafa Efendi, 51, 94.
Mustafa Fehim (Gerçeker) Bey, 235.
Mustafa Nuri Bey, 131.
Mustafa Reşit Paşa, 131.
Mustafa Sabri Efendi, 51.
Muşaslı Resul Ağa, 61, 66.
Muzaffer (Kılıç) Bey, 26, 84, 86, 88, 95.
Münir (Akkaya) Bey, 23, 26, 29, 30, 35.

Nail Bey, 196.
Nakibüleşraf Kâmil Efendi, 167.
Nâzım Bey, 236, 281.
Nâzım Paşa (Harbiye Nazırı), 51, 53.
Necati Efendi, 61, 65.
Necip Ali Bey, 90, 94, 105.
Niyazi Salih Baba, 148.
Noel, Charles, 110, 112, 125.
Norşinli Ziyaettin Efendi, 61, 70.
Numan Bey, 200, 283.
Nusret Bey (Urfa Mutasarrıfı), 175.

Osman Bey (Albay), 121.
Osman Nuri (Özpay) Bey, 94, 105, 284.
Osman Rıfat Paşa (Evkaf Nazırı), 210.
Osman Tufan Bey, 85, 86, 143.

Ömer Mümtaz Bey, 114, 285.

Quesette (General), 177.

Raif Efendi, 26, 37, 61, 68, 86, 90, 92, 94, 95.
Rauf (Orbay) Bey, 26, 29, 30, 35, 47, 53, 61, 65, 86, 94, 95, 99, 103, 109, 114, 151, 157, 165, 166, 168, 170, 187, 191, 195, 198, 199, 214, 267.
Rawlinson, 33.
Refet (Bele) Bey, 84, 90, 91, 94, 95, 97, 105, 114, 122, 134, 230, 231.
Refik (Saydam) Bey, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 84, 86, 88, 288.
Refik Halit (Karay) Bey, 133.
Reşat Bey, 166, 210.
Reşat Hikmet Bey, 166.
Reşit Bey (Dahiliye Nazırı), 210.
Reşit Paşa (Sivas valisi), 25, 53, 86, 87, 119, 131, 133, 146.
Rıfat (Börekçi) Bey, 157, 178, 227, 228, 229.
Rıza Nur, 214, 235, 290.
Rıza Tevfik, 171, 214.
Ruhi Bey, 98.
Ryan, 196.

Sadullah Bey, 92.
Safa Bey (Hariciye Nazırı), 131, 181.
Sağıroğlu Halet Bey, 86.
Saint-Marie, Felix, 176.
Sait Bey, 51, 131.
Salih (Kezrak) Paşa (Bahriye Nazırı, Sadrazam), 51, 132, 134, 135, 168, 170, 178, 179, 181, 191, 196, 198, 206, 208, 209, 224.
Salih Sıtkı Bey, 94.
San, Hasan Tahsin, 200, 264.
Schmidt, Oscar, 145.
Selahattin Bey (Albay), 86, 141.
Servet Bey, 61, 114.
Siyahizade Halil İbrahim Efendi, 94.
Süleyman Nazif, 209.
Süleyman Şefik Paşa, 51, 88, 133.
Sütçü İmam, 176.

Şehzade Mustafa Ağa, 112.
Şekeroğlu İsmail Efendi, 145.
Şemsettin Bey, 141.
Şeref Aykut, 165, 169, 173, 174, 200.
Şerif Bey, 232.
Şevket Bey (Albay), 134, 295.
Şevket Turgut Paşa (Harbiye Nazırı), 27, 28, 168.
Şeyh Fevzi Efendi, 61, 81, 92, 94, 95, 114, 157, 166.
Şeyh Mahmut Efendi, 61, 69.
Şeyh Osman Efendi, 26.

Tahir Hayrettin Bey, 51.
Tevfik Bey (Maliye Nazırı), 131.
Tevfik Paşa (Nazır), 51, 129, 131, 178, 179.
Tunalı Hilmi, 214, 298.

Vahdettin, 30, 52, 90, 111, 153, 166, 169, 170, 172, 173, 178, 179, 182-185, 198, 199, 206-211 214-216, 219, 224, 228, 237.
Vasfi Bey, 214.
Velid Ebüzziya, 209.

Wolf, Schmall, 207.

Yahya Galip (Kargı) Bey, 121, 299.
Yakup Şevki (Subaşı) Bey, 212.
Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, 195, 299.
Yusuf Bey, 101, 105, 118.
Yusuf İzzet (Met) Paşa, 151, 160, 207, 211, 212.
Yusuf İzzettin, 204.
Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 235, 300.

Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, 49, 199.
Ziya Bey, 181.
Zübeyde Hanım, 35.